

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZERKESZTI:
DR. GYÖRGY LAJOS

III. Évfolyam.
1926.

Cluj-Kolozsvár
Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T. kiadása
1926.

Erdélyi Magyar Adatbank

Tartalomjegyzék.

	Tanulmányok.	Lap
<i>Dr. Balogh Ernő:</i>	Kvarc az erdélyi felső mediterrán gipszeiben	352
<i>Dr. Bitay Árpád:</i>	A moldvai magyarság	129
<i>Dr. Császár Károly:</i>	Gyulai Pál	1
<i>Dr. Gál Kelemen:</i>	Egy esztendő az erdélyi magyar iskola életéből.	14
	1. A bakkalaureátusi vizsgálat. 2. A magánoktatási törvényjavaslat	
„ „	Tarlózások az oktatásügyi törvények mezején	152
„ „	Az 1926. évi bakkalaureátusi vizsgálatok	305
<i>Dr. György Lajos:</i>	A magyar tudománypolitika és a magyar természet-tudomány jövő feladatai	261
<i>Dr. Kiss Ernő:</i>	Erdélyi regények. I. (1. Szabó Mária: Felfelé. — 2. Ligeti Ernő: Föl a bakra. — 3. P. Gulácsy Irén: Hamueső).	165
„ „	Erdélyi regények. II. (4. P. Gulácsy Irén: Föregtetg. 5. Berde Mária: Haláltánc. — 6. R. Berde Mária: A szent szégyen.)	316
<i>Dr. Kristóf György:</i>	Transilvánizmus	277
<i>Pârvan Bazil:</i>	A dákok Trójában	47
<i>Rass Károly:</i>	A párisi irodalom 1925-ben	334
<i>Dr. Síklóssy László:</i>	A régi Erdély amatőrjei	57
<i>Szokolay Béla:</i>	A nagybányai művésztelep	241
Kisebb Közlemények.		
<i>Bányai János:</i>	Az alsórákosi bazalt erupciók és az Oltátörés kora	187
<i>Dr. Bitay Árpád:</i>	A „Supplex Libellus” kifejezésről	186
„ „	A román filológusok idei kongresszusa	195
<i>Dr. Csűry Bálint:</i>	Kemény Zsigmond regényforrásaihoz	71
<i>Dr. György Lajos:</i>	A romániai könyv- és könyvmdák statisztikája	87
<i>Juhász Kálmán:</i>	Középkori művelődési központok a Maros—Tisza—Temesközben	190
<i>A kolozsvári egyetemi könyvtár működése az 1925-ik évben</i>		89
<i>Dr. Kristóf György:</i>	Gyulai Pál és az Erdélyi Múzeum Egyesület	78
<i>Orosz Endre:</i>	Rómaiak nyomai a Bácsi-torok nevű kőbányában	69
<i>Veress Miklós:</i>	Az erdélyi könyv-, zenemű és papírkereskedők statisztikája	88
— y — d:	Új kutatások a metapszichika, az emberi test radió-aktivitása és az agykéreg rezgései körül	86
Könyvszemle.		
<i>Aderca F.:</i>	Moartea unei republici roșii. <i>Dr. Bitay Árpád</i> -tól	93
<i>Andrieșescu, Jon:</i>	Considerațiuni asupra tezaurului dela Vâlci—Trân lângă Plevna. <i>Ferenzi Sándor</i> -tól	209
<i>Bán Aladár:</i>	A finn nemzeti irodalom története. <i>Reischel Artur</i> -tól	96
<i>Bárány Gerő:</i>	Az ethikai világregend útjelzői. <i>Dr. Varga Bélá</i> -tól	397
<i>Baranyai Zoltán:</i>	A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve. <i>Dr. Balogh Arthur</i> -tól	389
<i>Bartók Béla:</i>	A magyar népdal. <i>Dr. Perényi József</i> -tól	200
<i>Bartók György:</i>	Kant. <i>Dr. Tavasz Sándor</i> -tól	100
<i>Cornea, G.:</i>	Nebunia lumii. <i>Dr. Bitay Árpád</i> -tól	93

	Lap
<i>Császár Elemér:</i>	A Zalán futása. <i>Dr. Kristóf György</i> -től
„ „	A XX. század magyar irodalma kritikákban. <i>Dr. Kristóf György</i> -től
„ „	A magyar hún-mondák kérdésének mai állása. <i>Dr. Kristóf György</i> -től
<i>Dános Árpád és Kovács Gábor:</i>	A szociális eszmék fejlődése. <i>Dr. Perényi József</i> -től
<i>Erdélyi Lajos:</i>	Magyar nyelvi tanulmányok. <i>Dr. Csűry Bálint</i> -től
<i>Az Erdélyi Róm. Kath. Státus</i>	fontosabb jogtörténelmi okmányai. <i>Dr. P. Jánossy Bélá</i> -től
<i>Dr. Folberth O.:</i>	Meister Eckehart und Laotse. <i>Mátéffy Zs</i> -től
<i>Galamb Sándor:</i>	Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből. <i>Dr. Csűry Bálint</i> -től
<i>Gálás Rezső:</i>	Legrégibb bibliafordításunk. <i>Dr. Bitay Árpád</i> -től
<i>Gombocz Zoltán:</i>	A magyar történeti nyelvtan vázlatja. IV. Jelentéstan. <i>Dr. Csűry Bálint</i> -től
<i>Gombocz Zoltán és Melich János:</i>	Magyar Etymologiai Szótár. VIII. f. <i>Dr. Csűri Bálint</i> -től
<i>Gulyás Pál:</i>	Magyar életrajzi lexikon. 3. f. <i>Kelemen Lajos</i> -től
<i>Hóman Bálint:</i>	A magyar hún-hagyomány és hún-monda. <i>Dr. Kristóf György</i> -től
<i>Horváth János:</i>	Herceg Ferenc. <i>Dr. Kristóf György</i> -től
<i>Dr. Imre József:</i>	Orvosi etika. <i>Dr. Török Imre</i> -től
<i>Dr. Jávorka Sándor:</i>	Magyar flóra. <i>Dr. Balogh Ernő</i> -től
<i>Jorga N.:</i>	Moşile Familiei Beldy din Țara Românească. <i>Dr. Bitay Árpád</i> -től
<i>Kelemen Lajos:</i>	Hermányi Dienes József emlékirata. <i>Herepei János</i> -től
<i>Kéky Lajos:</i>	Gárdonyi Géza. <i>Dr. Kristóf György</i> -től
<i>Dr. Krisztics Sándor:</i>	Magyar kormányzati bibliographia. Társadalomtudományi bibliographia. <i>Dr. György Lajos</i> -től
<i>Lăpedatu A. — Lupas J.:</i>	Anuarul Institutului de Istorie Națională. III. <i>Dr. Bitay Árpád</i> -től
<i>Ligeti Ernő:</i>	Föl a bakra. <i>Rass Károly</i> -től
<i>Makkai Sándor:</i>	Ördögsekér. <i>Rass Károly</i> -től
<i>Melich János:</i>	Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra. <i>Dr. Csűri Bálint</i> -től
„ „	A honfoglalás kori Magyarország. 1, 2. <i>Dr. Csűry Bálint</i> -től
<i>Molter Károly:</i>	Özvegyország. <i>Kovács László</i> -től
<i>Pais Dezső:</i>	Magyar Anonymus. <i>Dr. Bitay Árpád</i> -től
<i>Dr. Petranu C:</i>	Revendicările artistice ale Transilvaniei. <i>Dr. Köblössy Bélá</i> -től
<i>Dr. Roska Márton:</i>	Az ősrégészet kézikönyve. I. A régebbi kókor. <i>Dr. Tulogy János</i> -től
<i>Dr. Schullerus R:</i>	Aus der Vergangenheit Klausenburgs. <i>Dr. Rajka László</i> -től
<i>Szabó Richárd:</i>	Endrődi Sándor. <i>Dr. Kristóf György</i> -től
<i>Szabolcska László:</i>	Gárdonyi Géza élete és költészete. <i>Vita Zsigmond</i> -től
<i>Széchenyi István:</i>	Blick és a kisebb döblingi iratok. <i>Dr. Kiss Ernő</i> -től
<i>Szekfü Gyula:</i>	Iratok a magyar állammelyv kérdésének történetéhez. <i>Dr. Kristóf György</i> -től
<i>Dr. Széll Kálmán:</i>	Az anyag szerkezete. <i>Dr. Wildt József</i> -től
<i>Szimyei Ferenc:</i>	Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. <i>Dr. Kristóf György</i> -től
„ „	A regény. <i>Dr. György Lajos</i> -től
<i>Trocsányi Zoltán:</i>	Magyar régiségek és furcaságok. <i>Vita Zsigmond</i> -től
<i>Tulogy János:</i>	Erdély geológiája. <i>Dr. Balogh Ernő</i> -től
<i>Valentiny A:</i>	Catalogul revistelor ştiinţifice şi medicale din Cluj. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> -től
<i>Br. Wesselényi Miklós</i> utinaplója. 1821—1822. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> -től	386
<i>Windelband:</i>	Preludiumok. <i>Dr. Perényi József</i> -től

Folyóirat Szemle.

A jövő útjain. I. 1. sz. Dr. <i>Gál Kelemen</i> -től	109
Budapesti Szemle. 1926. 1—4. sz. Dr. <i>Csűry Bálint</i> -től	110, 402
Cele Trei Crișuri. VII. 1—9. sz. <i>Keresztúry Sándor</i> -től	217, 415
Cultura Creștină. XV. 1—3. sz. <i>Keresztúry Sándor</i> -től	220
Deutsche Illustrierte Rundschau. 1926. 5—6. sz. Dr. <i>Rajka László</i> -től	221
Dolgozatok a Ferenc József Tud.-Egyetem Archeologiai intézetéből. II. évf. <i>Zarándi</i> -től	403
Ethnographia—Népelet. 1926. 1. sz. Dr. <i>Roska Márton</i> -től	405
Familia. I. 1—5. sz. <i>Keresztúry Sándor</i> -től	417
Gândirea. V. 1—3. sz. <i>Keresztúry Sándor</i> -től	219
Grai și Suflet. II. 2. Dr. <i>Csűry Bálint</i> -től	220
Irodalomtörténet. XV. 1—2. sz. <i>Cs. B.</i> -től	223
Klingsor. 1926. 1—3., 6—10. sz. Dr. <i>Rajka László</i> -től és Dr. <i>Gál Kelemen</i> -től	112, 406
Korunk. I. 1—2. sz. <i>PK</i> -től	119
Magyar Nyelv. 1925. évf. Dr. <i>Csűry Bálint</i> -től	223
Minerva. V. 1—5. sz. Dr. <i>Kiss Ernő</i> -től	409
Nouvelles Littéraires. A legújabb francia irodalom hatása külföldön. <i>Rass Károly</i> -től	114
Revue de Hongrie. Tom. 34—36. <i>B</i> -től	414
Revue des études hongroises et finno-ougriennes. II. 2—4. III. 3—4. sz. Dr. <i>Csűry Bálint</i> -től	114, 225, 412,
Századok. 1925. 1—10. sz. Dr. <i>Ferenczi Miklós</i> -től	227, 419
Természettudományi Szemle. Új könyvek és folyóiratok, <i>P. Olasz Péter</i> <i>S. J.</i> -től	117, 230, 422

Bibliographia.

<i>Dr. György Lajos</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliographiája. 1925. év	425
<i>Dr. Jancsó Elemér</i> : Magyarországi kritikák erdélyi magyar írókról 1924—1926.	238

Adattár.

Gyulai Pál levelei Szabó Károlyhoz. Közlő: <i>Dr. György Lajos</i> :	122, 232, 458
--	---------------

III. Évfolyam.

1926.

1. szám.

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTI:
DR. GYÖRGY LAJOS

CLUJ—KOLOZSVÁR
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R. T.
KIADÁSA.
1926.

TARTALOM:

Tanulmányok:

	Lap
<i>Dr. Császár Károly:</i> Gyulai Pál — — — — —	1
<i>Dr. Gál Kelemen:</i> Egy esztendő az erdélyi magyar iskola életéből. 1. A baccalaureátusi vizsgálat. 2. A magánoktatási törvényjavaslat — — — — —	14
<i>Pârvan Bazil:</i> A dákok Trójában — — — — —	47
<i>Dr. Siklóssy László:</i> A régi Erdély amatőrjei — — — — —	57

Kisebb közlemények:

<i>Orosz Endre:</i> Rómaiak nyomai a Bácsai-torok nevű kőbányában	69
<i>Dr. Csűry Bálint:</i> Kemény Zsigmond regényforrásaihoz — — — —	71
<i>Dr. Kristóf György:</i> Gyulai Pál és az Erdélyi Múzeum Egyesület —	78
—y—d.: Új kutatások a metapszichika, az emberi test rádióaktivitása és az agykéreg rezgései körül — —	86
<i>Dr. György Lajos:</i> A romániai könyv- és könyvmdák statisztikája —	87
<i>Veress Miklós:</i> Az erdélyi könyv-, zenemű és papirkereskedők statisztikája — — — — —	88
A kolozsvári Egyetemi Könyvtár működése az 1925-ik évben — — —	89

Kritikai szemle:

<i>Ligeti Ernő:</i> Föl a bakra. <i>Rass Károly</i> -tól — — — — —	91
Két magyar tárgyú román regény. <i>Dr. Bitay Árpád</i> -tól — — — — —	93
<i>Szinnyei Ferenc:</i> Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. <i>Dr. Kristóf György</i> -tól — — — — —	95
<i>Bán Aladár:</i> A finn nemzeti irodalom története. <i>Reischel Artur</i> -tól	96
<i>Trocsányi Zoltán:</i> Magyar régiségek és furcsaságok. <i>Vita Zsigmond</i> -tól	97
<i>Kelemen Lajos:</i> Hernányi Dienes József emlékirata. <i>Herepei János</i> -tól — — — — —	98
<i>Bartók György:</i> Kant. <i>Dr. Tavaszy Sándor</i> -tól — — — — —	100
<i>Windelband:</i> Preludiumok. <i>Dr. Perényi József</i> -tól — — — — —	101
<i>Dr. Otto Folberth:</i> Meister Eckehart und Laotse. <i>Matéffi Zs.</i> -tól —	102
<i>Dános Árpád</i> és <i>Kovács Gábor:</i> A szociális eszmék fejlődése. <i>Dr. Perényi József</i> -tól — — — — —	103
<i>Tulogdy János:</i> Erdély geológiája. <i>Dr. Balogh Ernő</i> -tól — — —	104
<i>Dr. Imre József:</i> Orvosi etika. <i>Dr. Török Imre</i> -tól — — — — —	105
<i>Gulyás Pál:</i> Magyar Életrajzl Lexikon. 3. füzet. <i>Kelemen L.</i> -tól	107

Folyóirat szemle:

A Jövő Útjain. — Budapesti Szemle. 1926. 1—2. — Klingsor 1926. 1—3. — Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes II. 2—3. — Nouvelles Littéraires (A legújabb francia irodalom hatása külföldön). — Természettudományi Szemle. — Korunk. — —	109—121
---	---------

Adattár:

Gyulai Pál levelei Szabó Károlyhoz. Közli: <i>Dr. György Lajos</i> — — —	122
--	-----

Következő számunk július 1-én jelenik meg.

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Alapította: Dr. Borbély István és Kovács Kálmán

Megjelenik negyedévenként:
március, június, szeptember
és december 15-én.Előfizetési díja egész évre: 250 lej,
100,000 magyar K, 50 cseh K, 100 dinár.

Felelős szerkesztő:

Dr. GYÖRGY LAJOS

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Cluj—Kolozsvár, Strada Baron L. Pop
(v. Brassai-u.) 5. szám.Kiadó tulajd.: Minerva R.-T. Kolozsvár
Kiadóhivatali igazgató: Petres Kálmán

GYULAI PÁL.

Mély megilletődéssel veszem ajkamra azt a nevet¹, mely időben s térben távozván, immár egy éltető eszmévé finomult. A józanság és világosság, élesség és következetesség, megingathatlan erkölcsi komolyság és metsző gúny, a multnak megbecsülése és a jövőben való hit, imponáló nyugalom és harcra készség, — egyszóval *a magyar temperamentum* és *magyar ész* minden jelessége egyesült benne. Bár kortársai közül nem mérhető *Toldy*-val az irodalom történetének ismeretében, nem bírt *Erdélyi* filozófiai alaposztottságával, sem *Greguss* esztétikai rendszerességével, nem *Brassai* tudásának univerzálításával: viszont valamennyit felülmúlja képességeinek és a rendelkezésére álló erőknél összhangzatossága s a kifejezés *művészi* formája által. Kritikai működése látszólag a XIX. évszázad 50—80-as éveire esik s neve elválhatlan e kor irodalmának fejlődésétől. E megállapítás azonban *Gyulai* értékelésének csak egyik, mondhatni, a *történeti* része. Az ő munkássága ennél jóval magasabb becsű, mert végérvényesen törvénybeiktatta *a jövő számára* a kritika módszerét, eszményét és formáit.

Nem részletezem az irodalom *története* szempontjából megállapított érdemeit. *Paul Albert*, a Collège de France nagyhírű tanára, valahányszor előadásában *Molière*-hez ért, mindig kénytelen volt megvallani, hogy aki *Molière*-ről újat akar mondani, az nagyon kétséges vállalkozásra szánja el magát, mert ő róla már mindent elmondottak. Előadó is — sokszorosan érezvén erői gyengeségét — ilyenforma helyzetben van s jóformán csupán ismételni kénytelen azt, amit hívatottak *Gyulai*-ról elmondottak már.

¹ Felolvasta a szerző az EME. bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1926. március 4-iki ülésén.

Imhol főbb vonásaiban:

1854-ben megállapította *Petőfi* értékét s úgy megrajzolta írói arcképét, hogy azon alig kellett azóta csak egy vonást is igazítani; szétkergette az irodalmi anarchiát előidéző petőfieskedők élősdí alakjait, kik — hasonlóan macedoniai Sándor vezéreihez: a király halála után felosztották egymás közt a birodalmat, hogy aztán semmivé tehessék. 1855-ben *Toldy* és *Greguss*, sőt *Erdélyi* ellenében is megvédi és érvényre emeli a népies irányt, s Arany költészetének abszolút szépség-becsét, — megállapítván, hogy „a népies eszme nem naivságot, vagy épen póriasságot, hanem az esztétikai műelvek teljességét s a nemzeti irodalmak egészséges és egyedül természetes fejlődését jelenti.” 66 esztendeje, hogy ennek a Múzeum-Egyletnek kebelében először emelt szót néphagyományaink ügyében s ezzel ösztönzője lett *Krizá*-nak a Vadrózsák kiadására. — 1872-ben a karácsonyi misztériumokról és vízkeresztí játékokról írván, *Toldy*-nak kissé délibábos rekonstrukciójával szemben megállapítja, hogy magyar misztérium-drámáról és nagyobb szábasú népmisztériumról a magyar kereszténység első századaiban szó sem lehet. Az újabb kutatások is megerősítették, hogy amiket e nembn bírunk, csupán csirái a magyar színjátszásnak. — *Gyulai* ajándékozta meg irodalmunkat egyik legszebb drágakövével, *Katona* Bánkjával; ő írta meg a legművészebb költői élet- és irodalomtörténeti korrajzot, ő mutatott klasszikus példát a *kritikai* kiadásra *Vörösmarty* minden munkáinak közrebocsátásával. Ő világított rá először *Kazinczy* pályájának egyetemességére, ugyancsak ő fejtegette *Széchenyi* írói nagyságát. Feledésbe merült írók veszni indult műveit értékelte s állította bele a fejlődés folytonosságába; ő állapította meg lélektani elemzés alapján a *Fánni hagyományai* szerzőségét. Az akadémiai szónoklatot *Kölcsey* és *Eötvös* után *Gyulai* fejlesztette *abszolút* művészi színvonalra, szinte megfellebbezhetetlenül kijelölvén bennök *Toldy*, *Eötvös*, *Krizá*, *Szigligeti*, *Kemény* és *Arany* helyét irodalmunkban. Ő foglalkozott először behatóan a magyar népszínmű kérdésével s ennek kapcsán örömmel gondolt már az 50-es években az önálló magyar *operett* lehetőségeire.

Ismétlem, mindez *Gyulai* működésének csak egyik fele. Lehetünk-e hálás rá gondolás nélkül iránta, ki ily javakkal gazdagított meg bennünket? S ki, míg egyfelől irodalmunk büszke

várának tartó-oszlopait építé, másfelől az oda betörni szándékozókat verte szét kemény öklével. S e kettős munkában sohasem lankadt, a vett vágásokat föl sem vette, mert erős szenvedély fütötte: a *nyegleség gyűlölete*. A nagy hitvallók fanatikus hitével hirdette: „én mint kritikus elsősorban költészetünk komolysága és őszintesége mellett küzdök s hajlandó vagyok azt mondani lírikusainknak: legyetek világfájdalmasak, homlokokon büszkeséggel, ajkatokon gúnyal, szívetekben boldogtalansággal; esetek kétségbe, ha nem tudtok lelkesülni, gyűlöljetek, ha nem szerethettek, de igazán és egész lelketekből, csak az *Istenért ne affektáljátok azt, amit nem éreztek*.” Tudta és érezte, hogy a világirodalom minden igazán elsőrendű remekének értékét egy bizonyos belső véráldozat adja meg. A poseznak, álságnak, csináltságnak, a tehetségtelenség bombasztos erőlködésének üldözése centrális problémája, állandó vezérlő motívuma negyven évre terjedő kritikusi pályájának. Népszerűtlenségének is ez volt forrása. A legnagyobbakat, — *Jókai-t* s *Kossuth-ot* — sem kímélte, mert közéleti pályájukon ilyesmit látott. „A léha költészet és léha politika, a hóbortos eszmék és rossz ízlés között — írja 1869-ben — sokkal több kapcsolat van, mint egyelőre gondolnók”. S nem riad vissza attól sem, hogy némelyeket (*Jókait*) bírálván, a politikai pártszenvédély vagy irodalmi cselszövény gyanújába keverik. Nem kerüli a gúnyt sem; bőven él vele, mert *Horatius*-szal vallja, hogy vannak oly dolgok, melyekről lehetetlen szatirát nem írnia. A legnépszerűbbek egyikéről (*Tóth Kálmán*-ról, kivel e miatt párbajt vívni volt kénytelen) habozás nélkül kimondja, hogy ahelyett, hogy költő akarna lenni, színész lett. *Gyulai* sohasem tudott szót emelni a csinált költészet érdekében, mert tudta, hogy a valódi lelkesülés a szívből foly és az életből táplálkozik. „A magyar kritikusok között talán én vagyok az — írja nagyhirű *Szemlé*-jében, — ki leginkább követeli a költőtől, hogy élményeiből írjon, azaz abból, amit átérezett, átélt, magán és másokon tapasztalt, vagy átható tanulmány által közvetített.” A lelkesülés azonban magában még nem költészet, ehhez még teremtő fantázia is kívántatik. „E nélkül — így szól — legyen szabad a kritikusnak is kétkednie a költő csalóágányságában; az ily költő csak oly virágokkal kedveskedhetik, melyeket magyarázat kíséretében kell szagolni, s olyfajta lelkesedést lehel, melyet gyógyszerárban árulnak. Minő véleménnyel lehetünk oly költő

érzéseinek igazságáról s teremtő erejének lélekből fakadó mi-voltáról, ki egy elégiájában elmondja, hogy lelke fájdalma-k közt fogamzott, anyja tejéből kínokat szívott, könnyben fűrösztötték, dajkája egy ifjúságában elcsábított öreg leány volt, ki átkos dalokat énekelt, a legelső virág, melyet szagolt, sírvirág volt, a legelső madár, melyet látott, halálmadár volt; midőn jární tanult, először is temetésre ment, az első nagy ház, melybe lépett: az örültek háza volt”. — Avagy az ilyen vers szerzőjéről:

*Te'mondád:'mély'tenger'a'szerelem,
És 'én'e'tengert,'a'kéj'tengerét
Megiszmom'mind'egy'cseppig'kebleden.*

„A szenvedély kifejezése-é ez az undorító zabálás?” — kiált fel megbotránkozva. „Meginni egy tengert, mint az egy-szeri ember, ki sziklákat evett? Mégis, hátha az történnék a költővel, mi a tengeren szokott?” — Csak kuriozumból említem e példákat, de nagyon jellemzők is egyszersmind *Gyulai*-ra, ki saját vallomása szerint fizikai fájdalmat és undort érzett az ízléstelenség miatt. Gyakorta felsóhajtott: oh ízlés és széptan és szabály! S hány-szor megvádolták őt dogmatikussággal, elavult esztétikai szabályoknak unalomig való emlegetésével, vaskala-possággal és korlátoltsággal, mely nem veszi tekintetbe a költői alkotás lehetőségeinek korlátlanságát, a geniálitás való — s legtöbbször képzelt — jogát. E pontnál ő sem zárkozik el az elől, — pedig vajmi ritkán tette! — hogy tekintélyre ne hívatkozzék. *Macaulay*-t hívja tanuul arra nézve, mit kell értenünk szabá-lyosságon a költészetben. „Ha ez alatt oly szabályok megtar-tását értjük — idézi, — melynek alapja az igazság és az em-beri természet örök elvei: akkor *a szabályosság csak más neme a remekségnek.*” — Az való, hogy a művészetek orszá-gában ma sem áll rendelkezésünkre valamely abszolút mérték, — s ilyen nem is lesz soha! — mellyel valamely mű értékes, vagy kevésbé értékes voltát mérhetnők. „De azért mégis vannak *örök szabályok* s a lángész kisebb vagy nagyobb ereje — vonja le *Gyulai* a tételt — abban mutatkozik, hogy ez örök szabályo-kat fölfedezi s azokat több-kevesebb tisztasággal, hűséggel érzékíti.” S valóban. Mióta az első műreemek előállottak, év-ezredek teltek el s minden megváltozott, ami e világon csak változásra képes: vallások, nyelvek, birodalmak dőltek romba, felforgatott a nagy századok érkeze mindent, — de a termé-szet nagy vonalai, az emberi szív s azon művészet, mely az

ember szívét és a természet vonalait tükrözi — örök-változatlan. A Homérosz-ok látták elkorhadni egyik kritikai törvénykönyvet a másik után: maguk azonban — úgymond Macaulay — halhatatlanok az igazság halhatatlanságával. S mily tömören fogalmazza meg ezek után Gyulai, hogy „az a legnagyobb lángész, ki e szabályokból legtöbbet s legmélyebben merít s a legcsekélyebb tehetség, ki e szabályokat legkevésbé érti.” Kétségtelen, hogy még valamire van szüksége a költőnek ezen felül is. Vajjon a forma azon bevégeztségét, kerekességét, a ritmus és nyelv ama hatalmát és kellemét, miket nagy költőkben annyira bámulunk, nem bizonyos tanulmány adja-e meg? A szobrász, festő, zenész, építész hosszú éveken át tanulmányozza művészte technikai elemeit, s csupán a költészetben, mely az ember és hazafi legdrágább kincse, volna elegendő némi naturálistaság? Ezért ne szidalmazza senki — halljuk Gyulai figyelmeztető szavát — a valódi költői tanulmányt, mert a művészetet szidalmazza és a kontárságot védi. Csoda-e, ha hangja ilyenkor kíméletlen s a polémia legkeményebb fegyvereivel harcol. Ő önérzettel vallotta, hogy neki az irodalomban határozott rokon- és ellenszenvei voltak, melyeket mindannyiszor kimutatott, valahányszor szükségét látta; s miattuk sohasem pirult, mert ügyet képviseltek, melyhez rendületlenül ragaszkodnia a becsület és meggyőződés kényszere parancsolta. Mintha hallanók e szózatot: *a genie nem azért jött e világra, hogy eltörölje, hanem hogy betöltse a törvényeket.* Ezért bámulja Petőfi-ben és Arany-ban az öntudatosan alkotó nagy, utolérhetetlen művészt. A Petőfi—Arany—Kemény irányának tisztelete ez okon lesz ő nála dogmává.

Eszményein csüngve és ingadozás nélkül követve cél gondolatait, őrzi a művészet és irodalom méltóságát s bélyegezi meg a kontárokat, mert ezeket leszorítván, amannak diadalát véli biztosítottnak. Mint Lessing, aki Hamburgische Dramaturgie-jával a francia klasszikus dráma ellenében a német dráma fejlődésének útját nyitotta meg. Kora kritikusaiknak is több ízben szemükre lobbantotta elvtelenségüket. Mert náluk ez volt a lényeg. Elv nélkül pedig csak tengődés lehetséges és megállás; s a megállás egyenlő a sülyedéssel. Három ízben tért ki tüzetesen e kérdésre s Jósiká-val és Szász Károly-lyal ellentétben ragyogó dialektikával támadja az elvtelen kritikázást, az írók símogatását, kik gyermekjátékot üzven a művészetekből, türjék el, ha velük

is gyermekmódra kell eljárni s nem tekintheti elnézést érdemlő kísérletezőnek azt, ki egész kötettel lép a nyilvánosság elé. Oktalan fecsegésnek minősíti az olyan kritikát, mely inkább szeret a *tárgy körül*, mint magáról a *tárgyról* értekezni. Az Akadémia támadóinak gúnyosan mondja oda, hogy az Akadémia utóvégre is nem poétaköltő és dicsőítő intézmény. — Valóban, princípiumai követésében *Gyulai* párját ritkítja. Elveihez való kitartó ragaszkodása: unikum. Innen van, hogy gyakran ismétlésekbe esni látszik. De ilyenkor is legfeljebb önmagát plágiálja. Emlékezete oly éles, hogy hosszú évek múltán is csaknem szóról-szóra ugyanazt mondja valamely megisméltető vagy rokon kérdésben. Szemére is vetették maradiságát. Pedig, ha csak futólag nézünk is végig a költői műfajoknak *Gyulai* által követelt műszabályain, el kell ismernünk valóban nem közönséges látását. E tekintetben az erdélyi származásu *Gyulai* a dunántuli *Deák*-hoz hasonlít, — kihez egyébként is a lélekrokonság tudatalatti, de annál erősebb megérzése fűzte, — *Deák*-hoz, kit a nélkül, hogy filozófusnak nevezhettek volna, mégis a „haza bölcse” névvel tiszteltek meg. Mert okszerűen gondolkozó, mindent megfontoló, a tényeket alaposan ismerő, a szeg fejére ütő volt, kit belső *saját* világosság, önzetlenség és magas eszmény vezérelt. Nagy elméleti tanulmányokat *Gyulai* sem végzett s bár csaknem két évet töltött francia és német kultúrkörnyezetben — a maga erős szemét befolyásoltatni semmivel sem engedte. Mindazt, amit esztétikusaink — régiek és modernek — számos elméleti műnek olvasása után *egyezettető* módszerükkel értek el, — azt *Gyulai* sokkal pregnánsabban kifejezve *kitermelte önmagából*. Mert a világirodalomnak közönségesen elismert, — bár nem nagyszámu — alkotásai termékenyítették: a Biblia, Homerosz, a görög tragikusok, Dante, Shakspere, Milton. Molière, a francia klasszikus dráma, Goethe, Schiller, Puskin — — — azt hiszem, aligha szaporíthatnám e nevek számát; Macaulay, Planche, Schmidt, e három az elmélet terén. Nem kérkedett univerzális olvasottsággal még az irodalom terén sem, nem kalandozott be nagy és széles mezőket, de amit önön-számaára kijelölt, azt aztán alaposan ismerte. A líra, a regény és a dráma voltak kedvencei; főleg az utóbbi; dramaturgiai dolgozatainak két hatalmas kötete s *Katoná*-ról és *Bánkjáról* írott klasszikus mélységű könyve eléggé tanuskodnak erről. E nemű dolgozatainak száma százon jóval felül van. Senki sem fej-

tegette nálunk a felfogás és elgondolás nagyobb eredetiségével a tragikum lényegét, mint ő; főként Bánk-bánnal kapcsolatban s máskor is *Shakspeare*-ről, a görög és francia tragikusokról szól-tában. A tragédia, nézete szerint, nemcsak a költészet legmagasb kifejlésének virága, hanem egyszersmind a legvirágzóbb nemzeti élet adománya. S valóban, nagy tragikusok csak ott állhatnak elő, hol egy nagyra hívatott nemzet ereje kezd kibontakozni, hol egy süllyedő korszak romjain diadallal emelkedik az új s megtermékenyíti a szellemeket. S a Nemzeti Színház és drámairodalmunk állapotainak szemléje végén örömmel néz előre, mert nincs okunk magunknak sem a reménytelenségre; de ide nehéz küzdelem vezet: az önismeret fáradalma, az elégtelenség fájdalma s a lelkesülés törekvése. A napi szenvedélyek hajszolása, a közönség hiúságának, szeszélyeinek, korlátoltságának, erkölcstelen hajlamainak legyezgetése, szemfényvesztés, bohóckodás, cirkuszrendezés — nem dráma. *Heine*-val szólva — *Gyulai* is idézi —: a jelmezek, a testszín trikó-költészet, konvencionális grimász, affektált műcigányság, szalon-betyárkodás; továbbá oly világ, melyben nem az Isten, hanem a sugó lehelletét érezzük, színlalrázó hazug nagyzolások, kendőzött ártatlanság a bűn karjaiban — és a többi: nem egyebek művészet örve alatt becsempészett szemérmetlen merényleteknél a költészet ellen. S mindez csupán a színi-hatás kedvéért. Drámairodalmunknak egy egyébként nem utolsó alkotásáról — *Jókai* Dózsa Györgyről szólóban írja, hogy a *külső* és *belső* összhangja, az eszmével összeforrott forma, minden eszköz, melyeket a színpad természete nyújt, vagy parancsol a szellem jó szolgálatában és a szellemhez irányozva: ez az, amit drámai hatásnak nevezünk, amit elérni minden irodalomban kevésnek sikerült, de ahová törekedni mindenütt érdem, s nálunk kétszerte. A forma és tartalom együtthatásának elve — melyet *Fechner* annyi szellemmel formulázott a *Prinzip der esthetischen Hilfe* neve alatt — *Gyulai*-nak mindenkitől függetlenül megalkotott egyik sarkalatos törvénye. — De hol van — írja ismét másutt a drámáról — a tragikus hős, ki lebilincselje részvétünket nagy és megdöbbentő tulajdonai által? Hol az összeütközés, mely a nagyrahívatott, a közönségestől messze elütő *egyénnek a megsértett egyetemessel* (— hogy *Beöthy* terminológiájával éljek —) szemben való titáni küzdelmét ábrázolná? S hol a tragikai katasztrófa, hogy könnyezzünk sorsán,

mert megérdemelte részvétünket, vagy megnyugodjunk bukásán, mert kitámadásáért méltán zuhant? Vagy hol a lélektani indokolás, midőn parányi szikrából, könnyelmű játékból, vagy az erény tévedéseiből szakadnak a hősre — azért mert *ember* és semmi más — aránytalanul nagy Végzetek? Hol vannak azok a félelmetes alakok, kik szinte végzetszerűen predesztinálva vannak ily tragikus katasztrófára, melyet a külső körülményeknek ezer szála fon egybe, támogat és siettet; vagy a komplikált jellemelemekből álló emberjellemek, melyekben a tényezők együttes és egymásrahatása oly nagy és elháríthatatlan, hogy a katasztrófa elementáris kitörése csupán idő kérdése? S van-e oly mű, mely ezt a forma lehető tökélyével tudná kifejezni? Ily elgondolás mellett nem lehet feltűnő, ha *Gyulai*-t a mű apró szépségei; sikerült mozzanatai sohasem kárpótolják az *egésznek* elhibázottságáért s ha eszményét *Shakspeare*-ben, a görög klasszikusokban, a mieink közül *Arany*-ban, kit a ballada-Shakesperejének nevez és *Kemény*-ben találja meg, kiről kimondá ama rövidségében is remek meghatározást, hogy regényíró létére tragikusabb valamennyi drámaíróknál.

Nem részletezhetem dramaturgiáját teljes egészében; ez maga külön tanulmány lehetne. Úgy a színész előadásában — melyre igen nagy figyelmet fordított, — valamint az előadásra választott darabokban is *ízlést* követel. Meglátja azt, hogy igen sok darab hírét csupán jeles művészek előadásának köszönheti; ízléstelennek tartja a színészeknek felvonások után a közönség előtt való hajlongását, mert ez zavarja az összhatást s különösen halálozási jelenet után — ép úgy mint *Jászai Mari* — megengedhetetlennek tartja. — Keményen kikél a bécsi ízlés- és erkölcstelen lokal-bohózatok ellen, melyek megutáltatták velünk a bohózatnak még fogalmát is és az ellen, hogy színházaink a francia termékek selejtesebbjeivel vendéglik a magyart. Az újabb francia drámairodalom termeléséről már ő megállapította, hogy legtöbbször több a mesterkedés, mint a költészet, s lassankint ép abban kezd romlani, amiben a franciák eddig minden nemzetet felülmultak: a forma szabatosságában és a technika virtuozitásában. *Scribe*-t kora legjelesebbjének tartja, *Sardou*-t néha *Kotzebue*-val egy színvonalra süllyedve látja, mert — így szól — mindkettő erkölcsi irányt hajhász erkölcstelen érzülettel. A 60—80-as évek magyar drámairodalmában az egy *Szigligeti*-t tekinti kibékítő jelenségnek. *Csiky*-ről szólván — bár kiváló-

ságait őszintén elismeri, — mindjárt a kezdő sorokban nyilvánvalóvá lesz róla alkotott véleménye: semmi sem mutatja inkább drámai költészetünk meddőségét, mint az, hogy *Csiky* művei szokatlan figyelemben részesülnek. *Bartók Lajos* Legszebbjéről írván, azzal végzi, hogyha vígjátékiró akar lenni, egy kissé el kell szoknia attól, amit Bolond istók c. élclapjában igen megszokott: hogy az írónak minden szabad; mert ránézve a sajtótörvényen kívül vannak még fensőbb törvények is: a *lélektan* és *jóízlés* törvényei. *Dóczy* Vegyes Párok-járól értekezvén, 40 évvel előbb vallott elve szószerint ismétlődik: teljesen új tárgy nem igen van a költészet birodalmában, e szempontból *Shakspeare* és *Molière* is igen porul járnának; a fődolog az, hogy a költő tudja újjászülni a régi tárgyat, tudjon új érdeket adni az örök és ezer változatban folyvást ismétlődő örök-emberinek. S úgy találja, hogy *Dóczy*-nál ez nincs meg s az ékítmények többet érnek, mint maga a darab; vagyis — mondja — a librettó vajmi keveset ér, de a *szóra-tétel* figyelmet érdemelhet.

Ittaztán meg is állt. 1889 után több drámabírázata nem jelent meg. Más műfajokhoz tartozók közül is csak *Jókai* regényei maradtak meg továbbra is boncoló asztalán; a fiatalabbak közül *Vajda*, *Reviczky*, *Tolnai*, *Kozma Andor*, *Ignotus*, *Herczeg* és *Mikszáth* kerültek pennájára; egyszer-egyszer, egy-egy alkotásukkal kapcsolatban. Az 1900-as évek elején — élete pályája estéjén — azonban még fel-fellobban a régi *Gyulai* ereje, de csak azért, mert *Petőfi*-ről volt szó, meg a helyesírásról. Mint a a vén Toldi Miklósnak, ki még egyszer megmutatta karjai acél izmait — mert az ország becsülete forgott kockán. — Polémiája elnémult. Az említett fiatalokról — kik azóta már szintén öregek, vagy nagyon csendesek lettek — végérvényes ítéletet nem mondott, de nagyjában és egészében az azóta lepergett 30—40 esztendő távola igazolá az ezekről mondottakat is. Általában azért a 80-as évek közepétől lezártnak tekinthetjük *Gyulai* kritikai működését. Vagy az volt meggyőződése, hogy bevégezte hivatását — s ő meggyőződése ellenében soha egy szót sem írt (— „senkinek nem tanácsolom, hogy szobámba lépjen oly cikk megvásárlása végett, mely nem folyhat meggyőződésemből” —), vagy nem érzett lelki közösséget a 80-as évek végén fellépő ultramodernséggel. Hogy nem értette volna, vagy csupán színvonal-sülyedést talált volna bennök, teljességgel nem állítható. Legfeljebb nem *akarta* érteni. S *Gyulai* meggyőződéses jellem-

szilárdsága ép ezen fordul meg. Mert — ha csak kissé is utánagondolunk dolgainknak: a mi objektivitásunknak (— mondhatnám: ízlésbeli jellemtelenségünknek —) is épen az a mindent megérteni-akarás, a hideget-meleget egyszerre fűjni, se ide se oda nem tartozni szándékolásunk az oka. Egyik irány felől sincs mély hitünk. „Majdnem egyenlő gyönyörrel olvassuk nézeteink megtámadását, mint védelmezését — *Kemény Zsigmond* e szavaival lényeg szerint egyezik *Gyulai* meggyőződése — s majdnem egyenlő érveket tudunk felhozni magunk mellett, mint ellen”. Ilyet ő nem ismert. S nem hinném, hogy a jellemtelenség hiányát *Gyulai*-ban megróvandónak, meglétét pedig magunkban fölöttébb dicsérendőnek minősítenők. Hogy ő nem szól *Ibsen*-ről, *Tolsztoj*-ról, *Zolá*-ról? Miért keresnök azt: mi nincs meg nála, mikor azzal sem tudunk betelni, amit tele marokkal szórt lelke-szíve gazdag kincstárából?! Az való, hogy bizonyos nemes konzervativizmus finom patináját vonta minden írására s ez jellemezte egész felfogását. Ámde egész elméleti irodalmunkban hol találjuk párját a költői-fantázia souverain szabadsága oly liberális védelmének, mint aminőt olvashatunk *Shakspeare* Szt. Iván-éji álmá-ról írt három tanulmányában: Ha boncolni kezdi az ember e szeszélyes, játszi s mégis mély értelmű álomképet, ez odalehelt tündéri látomást: úgy jár, mint a gyermek a pillangóval, letörölte minden fényporát s csak roncsolt szárnyakat szorít kezébe. Az eszményítésnek egészen Arany szellemében fogalmazott gyönyörű ditirambját találjuk *Gyulainál*: Égessétek meg *Homert*, *Virgilt*, *Dantét*, *Miltont* és *Goethét*, vigyétek borstakarónak *Swift* szatiráit, szakítsátok ki *Shakspeare*-ből mindazt, hol szellem, vagy tündér jelen meg; törjétek össze a népköltészet legdrágább kincseit, tépjétek le a legnagyobb képírók műveit s bámuljátok a fotográf dolgait — a reális ízlés e remekeit. Nektek nem a költői, a művészi valóság kell, hanem a materiális, melyet kézzel lehet tapintani; nektek minden képtelenség, mit együgyű józanságtokban fel nem foghattok s ítélni akartok a legnagyobb költők műveiről s még az esztétika ábécéjét sem értitek, mert íme összezavarjátok a *művészet* valóságát a *mindennapi élet* valóságával.

Az irodalmi *haladást* és *fejlődést* is egészen modern értelmezésben fogja fel, midőn a XIX. évszáz második felének forrongó politikai, társadalmi és irodalmi mozgalmait, mint az *idők*

jelét tekinti, „melyet — írja 1880-ban — sem tagadni, sem hibáztatni nem akarunk s épen nem kívánjuk megszorítani azt a költői szabadságot, melyet a génusz sikere kivívott s a gyakorlat folytonossága megszentelt.” Határozottan állítja, hogy az ifjú költőben inkább a jövőt, mint a jelenet kell megbecsülnünk, inkább a szellemnek hódolunk, mint a szellem szüleményeinek; nem a multhoz kell mérni a teendőinket, hanem a jelen és jövő követelményeihez, — írja másutt. (1884.) Azt is jól tudja, hogy az abszolút tökély a művészetben is csak eszmény marad, mint az erkölcsi világban; csak *emberi* tökélyről lehet szó s ez nem egyéb, mint a jó tulajdonok nagyobb száma és ereje. Őmagaa leghatározottabban tiltakozik az ellen, hogy a költészet merőben erkölcsi prédikáció lenne. *Molière* Fősvényével kapcsolatban írja: ha a költészetben minden csak a *morál* volna, akkor tulajdonképen nincs is szükség költészetre. Azonban a morál ép úgy része (és csak annyiban része!) a művészetnek, mint a lélekbuvárlat, jellemrajz, cselekmény stb. Holmi frázisokkal nem a morált kell kiküszöbölni a műalkotásokból, hanem a morálisták balga követeléseit. „Tulajdonképen *eszmének* kell győzedelmeskedni s hogy a személyek, kik erre befolynak, erényes vagy nem erényes emberek legyenek-e, inkább csak a tárgytól függ s épen nem abszolút szükségesség, sőt a költészet *legjobb tárgyai közül sok épen meg sem tűrné*”. Az való, hogy *Gyulai*-nak makroszkópiái vizsgáló módszere volt, de aztán megvolt hozzá a mikroszkópiái látása is. Nyíltan vallja, hogy ami művészien szép, az mindig erkölcsös is. De lehet-e egyáltalában valaki költő a világ erkölcsi rendjének ismerete nélkül? — kérdi *Tompá*-ról írt tanulmányában. Ő azt is megengedhetőnek tartja, hogy a költő az általánostól eltérő, különleges erkölcsi irányt kövessen, de ez iránynak aztán szorosan egybe kell olvadnia a költői céllal s beillenie a művészi formákba. Egy valóban sikerült komikai jelenetnek sokat megbocsát, ha esztétikai gyönyörrel kapcsolatos, mégha *valamiben áthágná is az illedelmet*. A modernség egyik sarkelvét is megtaláljuk nála: az esztétika törvényei nem matematikai szabályok. Megrója azokat, akik úgy belemerültek a multba (*Toldy*, *Greguss*), hogy nem tudják magukat feltalálni a jelenben s annyira rabjai bizonyos eszméknek, hogy vizsgáldni sem akarnak tovább, pedig *a fejlődő élet jelenségei ezt igénylik*. Ugyanazt vallotta — egyik *Jókai*-ról írt bírálatában, — mit legértéke-

sebb modernjeink: hogy elsősorban magyarok akarjunk lenni, mert csak így lehetünk igazán európaiak; mi nekünk kell a nyugati kultúrát magunkévá tennünk — nehogy az nyelje el a miénket. Azon művészetek — így hangzik tanítása, — melyeknek közlönye a nyelv, sohasem válhatnak kozmopolita természetűekké, még akkor sem, ha minden nemzeti tartalmukat elvesztették; a költészetben a nyelv fele a gondolatnak, néha maga a gondolat, mert a nyelv vérükké válva táplálja fantáziánkat. 1891-ben a budapesti német színház engedélyének megvonása alkalmával azt írja, hogy „valakit anyanyelve szabad használatában sem államnak, sem hatóságnak nincs joga akadályozni. Ez — úgymond — *nem a rokon- vagy ellenszenv kérdése, hanem a jogé*”. Nem minden idők számára szóló elvet mond-e ki és valósít meg *Gyulai*, mikor a nagyok egyik legnagyobbjáról — *Kossuth*-ról — emlékeztén, ezt a tételt állítja fel: *a sajtó és történelem sohasem mondhat le a kritika jogáról bárki ellenében*. Említsem-e a költő-nőkről írt ragyogó essayjéből e sort: a nő, ha közpályára lépett, lemondott minden nemét illető előjogáról? — — — A haladó szabadelvűségtől való merev elzárkózottságnak kell-e mindezeket minősítenünk? Ezek nem *elavult* vagy *modern* szempontok, hanem az értékelésnek *conditio sine qua non*-jai. Nem akarok *Gyulai*-nak több értéket tulajdonítani, mint amennyit valóban nyújt is, csupán azt teszem ezekhez még, hogy, aki a maga korában hívatását lélek szerint betöltötte: az minden idők számára élt és munkálkodott. Valóban, nemcsak egész nemzedékeket nevelt, hanem legértékesebb modernjeink is őhöz tért vissza s *Ambrus Zoltán*, *Babits*, *Schöpfung* nem egy tanulmányán vehetjük észre a vonást, melyet *Gyulai* szellemkeze vont, s találjuk meg bennük *Gyulai* eszmecsíráinak bővebb kifejtését.

Legnemesebb példája a lelkiismeretességnek és igazságkeresésnek; fejtegetései még akkor is becsesek, ha a dolog érdemére nézve nincs teljesen igaza, avagy tollát a személyes ellenszenv ihlette. Elfogultságban s egyoldalúságban meg sem közelíti korunk szubjektív, impresszionista, vagy lírai jelzőkkel büszkélkedő s a hozzá nem értők s a félműveltek tetszésével argumentáló, magát modernné kinevező, a terror szellemétől sem mentes — kritikai írásművészetet. Azonban nála nem a személy a fontos, hanem az elv, az eszme, az erkölcsi alap, melyet amaz képvisel. Lényegében a hibát gyűlöli, nem az embert.

Puritánsága nem a lángész megnyilatkozásától idegenkedik, — de *a hamis próféták* álarcát tépi le. Méltán foglalhatja helyét *Carlyle* ama hősei sorában, kik sohasem hajtották meg zászlójukat a hazugság előtt s egyike lehetne azoknak, kiket *Mereskovszky* örök *utitársainknak* nevez.

Legalább nekünk magyaroknak.

Mert ő irodalmunknak eszmévé finomult, élő lelkiismerete.

Oh áldott, ezerszer áldott legyen emlékezete!

Dr. "Császár" Károly.

EGY ESZTENDŐ AZ ERDÉLYI MAGYAR ISKOLA ÉLETÉBŐL.*

I. A baccalaureátusi vizsgálat.

A magyar középiskola mult éve a hírhedt 1923. évi 100088. sz. rendelet jegyében indult s a még hírhedtebb ú. n. *baccalaureátusi törvény* jegyében záródott. Az új imperium alatt ez volt *a legnehezebb és legküzdelmesebb év*, amely minden erkölcsi világrendi törvény kigúnyolásával a legvéresebb és legkatasztrófálisabb eredménnyel végződött.

Az évet általában csökkent tanulói létszámmal kezdtük. A csökkenés mértékét azonban statisztikai adatok hiányában nem tudjuk megállapítani.

A tanítás terve, amelyet mindenütt alkalmaznunk kellett, az állami programa analitica nagyon kevés és a felekezeti meg állami tanítástan eltéréseit áthidaló lényegtelen eltérésekkel. Ilyen eltérések: a magyar nyelv és irodalom ugyanannyi óraszámossal szerepel, mint a román. A vallástant minden osztályban heti 2 órában tanítjuk, holott az állami tanterv csak 1 órát ír elő, a VII—VIII. osztályban pedig hiányzik. Beállítottuk minden osztályban heti 1 órán a nevelési órát.

A rendtartás szintén az állami volt. Az év három harmadra oszlott: az első dec. 1-ig, a második március 1-ig, a harmadik az év végéig tartott. Évharminok végén 10—1 számokkal osztályoztunk. Minden tantárgyból — a vallás, alkormánytan és egészségtan kiyételével — évharminoként egy extemporálét, egy évharmini dolgotat irattunk s a román és magyar nyelvből ezeken kívül egy szintetikust is. Az iskolai évet az eddigi rendtől eltérően szept. 22-én kezdtük az új törvény értelmében s a nyolcadik osztállyal május végén, az V—VII. osztállyal jun. 5-én, az i—iV. osztállyal jun. 14-én végeztünk. Az alsó osztályok vizsga nélkül, a felsők vizsgával zárták az évet.

* Az 1919—1924 iskolai évek történetét l. a szerzőtől „Az erdélyi magyar közoktatásügy küzdelmes hat éve” c. cikkében (Pásztortűz Almanach. Kolozsvár, 1925. 151—170 l.).

Amia *tanulmányok menetét* illeti, a mult évben felemlgetett nehézségek változatlanul fennállanak, sőt némely tekintetben súlyosbodtak. A sok nyelv tanulása (már az első osztályban magyar, román, francia, melyekhez a másodikban a német, a harmadikban a latin, az ötödikben fakultative a görög és angol járul), az egyes tantárgyaknál a heti órák csekély száma, külföldön nyomtatott tankönyvek kitiltása akkor, mikor még nincsenek minden tantárgyból és minden osztályban megfelelő, itt megjelent könyvek, ennek következtében itt-amott jegyzetek iratása és az azokból való tanulás az előmenetelt lassítja és a szükséges elmélyedést lehetetlenné teszi. A régi és az új tanterv közötti eltérések az ismeretekben olyan hézagokat idéznek elő, melyek elkerülhetetlenül hátráltatják a tanulót és tanárt egyaránt s okozzák, hogy az ismeretek sekélyesebbek és felületesebbek. Az iskolai év kezdetére és befejezésére vonatkozó rendelkezések mindegyre változnak s lényeges baj az, hogy az elején is, a végén is megrövidítik a tanításra szánt időt. A román nyelvnek és irodalomnak minden osztályban, Románia történelmének, földrajzának és alkotmánytanának a IV. és VIII. osztályokban románul való előadása tanárnak és tanulóknak egész figyelmét, minden igyekezetét e tárgyra irányítja s minden szellemi energia az ezekkel szemben támasztott követelményeknek kielégítésére használandó fel. És ezt nem lehet csodálni s nem lehet rossz néven venni sem a tanártól, sem a tanulótól, hiszen amazoknál a látogató inspektorok dorgálásai és szemrehányásai, ezeknél a könyörtelen bukás Damokles kardjaként szüntelen a fejük fölött függ. De másfelől meg kell állapítanunk azt a nemzeti nevelés érdekeire egyenesen veszedelmes tény, hogy az iskolai nevelés súlypontja veszedelmesen eltolódott s a magyar tanuló irodalmának s faja történelmének alapos megismerésében nem kapja meg azt a szilárd alapot, mely nemzeti kultúrájának szolgálatára nélkülözhetetlenül szükséges.

Angelescu közoktatásügyi miniszter érezvén, hogy a 100088—1923. sz. rendelet, mely az iskolafenntartó egyházak egész iskolai autonómiáját elveszi, a kisebbségi iskolákat a nemzeti nevelés munkájára lehetetlenné teszi, lényeges kisebbségi jogokat koboz el rendeleti úton, még egy másik, nem kevésbé merész lépésre határozta el magát. A felső és középtanítási alaptörvény 18. cikkelyének módosítására egyetlen

cikkelyből álló novelláris javaslatot nyújtott be, amely az *ötödik osztályba való felvételi* és az *utolsó osztály végén teendő baccalaureatusi vizsgálatot* szervezi és szabályozza. A javaslat az érdekelt kisebbségi körökben kínos meglepetést keltett, mert a közoktatásügyi miniszter az egyházak képviselőivel tárgyalásokat folytatott, melyeknek rendjén megígérte, hogy a javaslatot benyújtás előtt tanulmányozás és észrevételeik megtétele végett közölni fogja. Ez a közlés elmaradt és hiábavaló volt az összes kisebbségi egyházaknak a tiltakozása, a javaslatból máról holnapra rövid ideig tartó tárgyalás után március elején törvény lett.

Ez a törvény megváltoztatja a negyedik osztály elvégzése után teendő régi *abszolváló vizsgálatot*, melyet eltöröl, és az ötödik osztályba való felvétel előtt az iskolai év elején *felvételi vizsgálatot* szervez, melyet minisztertől kiküldött delegatus elnöktele mellett az intézet öt tanárából alkotott bizottság vesz be. E vizsgálat célja az alsó tagozat végzettjei közül kiválasztani a legjobban előkészülteket a *rendelkezésre álló helyek határai között*. Két részből áll: *írásbeli* románból és mennyiségtanból; *szóbeli* románból, Románia történelméből, földrajzából és latinból.

A negyedik osztály befejezése után tartandó felvételi vizsgálat ellen nem lehet elvi' kifogásunk. Elvileg helyeseljük a kirostálásnak egy olyan tárgyilagos és becsületos módját, amely minden mellékes tekintet nélkül csupán a rátermettséget és előképzettséget bírálja és értékeli.

De két megjegyzésünk van a törvény rendelkezésére. Egyik az, hogy helytelen dolog a vizsgálaton a követelmények mértékét az ötödik osztályban rendelkezésre álló helyek számához alkalmazni. Ha nincs elég hely, akkor iskolákat kell építeni, hogy az arra alkalmas ifjúság hely hiánya miatt ne legyen kizárva a magasabb miveltség megszerzésének lehetőségéből és útjáról.

Másik az, hogy emberi és pedagógiai szempontból helytelen ezt a vizsgát a következő év elejére tenni s a tanulókat azzal, hogy a felvételi vizsgálat fenyegető réme előttük áll, megfosztani a nyári üdülés és erögyűjtés szórakozásaitól. Aztán a tapasztalat azt mutatja, hogy az év eleji vizsgák — hogy nagyon kíméletesen fejezzük ki magunkat — sohasem produkálnak jobb eredményeket, mint az évvégiek, sőt az ellenkezőt nagyobb joggal állíthatnók.

Ezek a felvételi vizsgálatok miniszteri kiküldöttek elnökelete mellett szeptember második felében megtartottak. Az eredmények nem verték fel az ujságok és a közvélemény érdeklődését, nem okoztak lehangoltságot és megdöbbenést s ezért azt kell hinnünk, hogy általában nem voltak túlságosan szigorúak s az elbukottak százaléka nem nagy. Amennyire tájékozva vagyok e kérdésről, a dolog valóban így is áll. S ez annál inkább, mert a negyedik osztályt végzett tanulók jó nagy része, azért-e, mert amúgy is más pályát választott volna, vagy azért, mert a júniusi baccalaureátusi vizsgák felháborító eredménye végképpen elvette kedvüket a vizsgától, egyszerűen nem jelentkezett a vizsgákra. Ma a magyar iskolákban a helyzet nagyjában és általában az, hogy a felső tagozat osztályai néptelenek. Az alsó tagozat végzettjei kereskedelmi és ipari iskolákban, vagy a kereskedelmi és ipari pályán helyezkednek el, vagy pedig otthon a gazdaságban segítnek szülőiknek.

Másképp, sokkal szomorubbán áll a dolog a baccalaureátusi vizsga körül. A törvény szerint azok, akik egyetemre öhajtanak beiratkozni, baccalaureátusi vizsgálatot tesznek. A vizsgálóbizottság 7 tagból áll, kik közül hatot az *állami* liceumok felső osztályainak rendes tanárai közül neveznek ki úgy, hogy mindegyik vizsgálati tárgy képviselve legyen. A hetedik tag, aki a bizottság elnöke, egyetemi tanár. Az olyan bizottságokat, hol kisebbségi tanulók is vizsgáznak, „csakis szükség esetén *ki lehet egészíteni az áll.* liceumok tantestületéből még legfeljebb két választott taggal, kik a két speciális tárgyból az illető nyelven vizsgáztatnak. *E tanárok csak annyiban vesznek részt e munkából,* hogy az ő tárgyukból vizsgáztatnak és e tárgyakra nézve megállapítják a tanulók osztályzatát.” A vizsgát tanterületi székhellyel bíró városokban tartják meg, melyekbe a tanulókat a centrum körletébe tartozó városokból összegyűjtik. A vizsga két részből áll: írásbeliből és szóbeliből. Írásbeli: románból és franciából. Szótárt nem használhatnak és a *magyar tanulónak román szöveget kell franciára fordítani szótár nélkül.* A harmadik feladat a szekciók szerint különböző. A klasszikus és modern tagozaton fordítás latinról románra, illetőleg magyarra, a reális tagozaton mennyiségtan. Akik két dolgozatra 4-est kaptak, azok szóbelire nem mehetnek.

A szóbeli tárgyai: román nyelv és irodalom, Románia történelme, földrajza és alkotmánytana, francia nyelv. Ezeken kívül

a klasszikus tagozaton latin és görög, a reálison mennyiségtan, természettan, vegytan, a modern szakon: természettan, vegytan és természettarajz. E speciális tárgyak közül az egyiket helyettesíteni lehet bármely más tárggyal. A miniszterium ápr. 1-ig közli az iskolákkal, hogy melyik tárgy lesz mindenik tagozaton a speciális vizsga tárgya. A nemzeti tárgyakból a kérdések és feleletek román nyelven adandók, a francia nyelvből francia és román nyelven; a többi tárgyakból a kisebbségi tanulók, ha kéri, román nyelven vizsgáznak, különben az iskola tanítási nyelvén. A kikérdezés a tantervbe foglalt tárgykörben mozog s nem az aprólékos ismeretek sokaságát, hanem azt kell puhatolni, hogy mennyiben hatoltak be ezek értelmébe, továbbá a kifejezés szabatoságát, tökéletességét s azt a hatást, melyet az ismeretek a tanulók gondolkozásmódjának kialakítására gyakoroltak. A szóbeli alapján visszautasítatnak azok, akik egy tárgyból 4-esnél kisebb jegyet kaptak, vagy kettőnél több tárgyból 4-est.

Az írásbeli és szóbeli alapján átmentek azok, akiknek általános osztályzatuk (media generala) legalább 6; visszautasítatnak azok, kik ugyanegy tárgyból írásbelin is, szóbelin is 4-est kaptak.

Semmiféle más érettségi vizsga, matura vagy liceumi abszolváló vizsga semmi formában, semmi cím alatt és senki által nem szervezhető a román állam területén.

Ez a novelláris kis törvénymódosítás az összes iskolaügyi kérdéseknek egész komplexumát érinti s olyan kérdések rendezésének vág elébe, melyektől a magyarságnak nemzeti léte s egész kultúrája függ s az egyházaknak olyan autonomikus jogállományát semmisíti meg, melyet a történelem folyamán szenvedésekkel és véráldozatokkal szereztek meg, melyeket a nemzetközi jog védelme alatt álló békekötéses szerződések biztosítottak. Megszünteti az egyházaknak azt a jogát, amelyet nemcsak az 1791. évi 26. törvénycikk, hanem a békeszerződés is biztosít, hogy „normam, rationem et ordinem docendi”, a tanítás tervét, célját és rendjét — természetesen az állam legfőbb felügyeleti jogának biztosítása és elismerése mellett — maguk az iskola-fentartó egyházak állapíthassák meg. Elveszi a felekezeti iskoláknak azt a jogát, hogy saját maguk vizsgáztassanak s érvényes végső bizonyítványt bocsáthassanak ki, melyet mióta az organisationsentwurf az érettségi vizsgálatot szervezte, soha sem-

miféle kormány kétségbe nem vont és érinteni nem merészelt. Nagyon közéről érinti az alkotmánytörvénynek azt a rendelkezését, mely a tanítás és tanulás szabadságát biztosítja, mert új osztályok az ötödik osztályba lépő tanulók befogadására csak a miniszter engedélyével létesíthetők.

E közjogi sérelmeken kívül még hangosabban beszélnek a törvény ellen a nevelési és didaktikai szempontok. A baccalaureátusi vizsgálat csak úgy szervezhető helyesen, hogy ha az iskola belső élete és munkája megelőzőleg már szervezve van. Ez a vizsga teszi fel a középiskola egész életére és működésére a koronát. Ezt előre megszervezni, míg a középiskola feladata és célja helyesen kitűzve és szabatosan körülírva nincs, egy képtelen hysteron proteron, betetőzése, befedése egy épületnek, melynek falai még nincsenek megépítve. Aztán a törvény a vizsgálat tárgyait türelmetlen nemzeti elfogultságból egyoldalúan állapítja meg. A kisebbségek nyelvének és kultúrájának ép úgy a vizsgálat tárgyai között kellene lenni, mint az állam nyelvének, amiként volt a régi magyar érettségi törvény szerint. A tanulóknak tetszésére kellene bízni egy modern nyugati nyelv (német, angol, francia) választását s nem volna szabad egyoldalúan a franciát erőszakolni. Hiszen az egyetemi tanulmányok eredményes folytathatása céljából a német nyelv ismerete, hogy sokat ne mondjunk, van olyan jelentőségű, ha nem sokkal fontosabb és nagyobb, mint a francia. És ha a cél már nem az ismeretek tömegének a kutatása, hanem annak a puhatolása, hogy mennyire uralkodik a tanuló az elsajátított ismereteken, mennyire hatottak ezek gondolkodása kialakulására, akkor elő kellene írni a filozófiai propedeutikát is, amely a tanulót ismeretei tudatosítására és rendszeresítésére elsősorban van hivatva vezetni.

És a vizsgálat nyelve a román nyelv! Mit mondjunk erre az intézkedésre? A régi magyar törvény a magyar nyelvet csupán a magyar irodalomból követelte. A vizsgálat igazi célja, a tanuló szellemi fejlettsége és érettsége, hogy puhatolható ki egy olyan nyelven, amelyen gondolatait a legjobb esetben is csak esetlenül és formátlanul tudja kifejezni? És ki nem látja azt a roppant egyenlőtlen helyzetet, melybe ezáltal a kisebbségi anyanyelvű tanulók a román anyanyelvűekkel szemben kerülnek?

És az idegen tagokból álló vizsgáló bizottság? A tapasztalt tanár tudja, hogy a tanuló a saját tanárai kérdésére tud jól

felelni s mindjárt deprimált, szorongatott lelkiállapotba jut, mi-helyt idegen arcok, kiküldöttek, inspektorok előtt kell felelnie. Mindnyájan ismerjük a „drukkolás” lelki állapotát.

Gyakorlati szempontból rendkívül sok anyagi kárral és erkölcsi veszéllyel jár az, hogy a tanulókat összegyűjtjük iskolai kerületek, inspektoratusok székhelyeire s egy-két hétig teljes felügyelet és ellenőrzés nélkül a nagyobb városok több erkölcsi veszélyt rejtő életének dobjuk oda a 17—19 éves fiatal embe- reket. Nem volna-e sokkal észszerűbb, hogy a vizsgáló bizott- ságok menjenek az illető iskola székhelyére? A költség ebben az esetben sem lenne több az államra. Ellenben a tanulók ezreinek szülői nem volnának kitéve olyan zsebvagásnak, amilyen ez a baccalaureátusi vizsga mai formájában. Olyan jelentékeny költséggel jár, ami a további szellemi előhaladás útját akadályozhatja s épen a demokratizmus annyiszor han- goztatott elvének megcsúfolásával a szegényebb népréteget sújtja a legérzékenyebben.

Csak épen érintettük azokat a szempontokat, melyekből a kisebbségek e törvényt tekintették s melyek miatt az egyhá- zak a felekezeti iskolák elsorvadásától félnek és rettegnek.

A javaslatból mindezek ellenére nemsokára a benyújtás után törvény lett. Minthogy azonban a törvény csak az ál- talános körvonalakat tartalmazza és számos részletkérdésre nem ad felvilágosítást, vártuk sokáig a végrehajtási, vagy a vizsgálati utasítást. De az utasítás sokáig nem jött, úgy hogy a közvélemény már ismételten hangot adott annak a meggyőző- désének, jobban mondva annak a várakozásának, hogy ez a törvény csak majd a jövő iskolai évben lép életbe.

Nem úgy történt. A vizsgálatok ideje előtt egy hónappal megjött a szabályzat, amely kétségtelenné tette, hogy a bacca- laureátusi vizsgákat már most életbe léptetik. A felekezeti inté- zetek vezetőségei számba vették a dolgokat s úgy találták, hogy egész tanulmányi körök vannak olyanok, melyeket a tör- vény a vizsgálat tárgyaivá tesz s melyeket tanulóink a kétféle tanterv átmeneti hézagai és zökkenői miatt nem tanultak. Ez az évfolyam pl. nem tanulta még Románia földrajzát és a vegy- tant. Az utolsó hetekben beillesztették tehát többletként ezt a két tantárgyat a tantervbe. De hát mit lehet egy néhány órán át olyan nagy fontosságú és nagy terjedelmű tantárgyból tanítani és tanulni, mint a vegytan? Aztán a franciát a magyar tanulók

csak 2 éve tanulják, az erdélyi román állami iskolák tanulói pedig már 6 éve. Az egyházi főhatóságok e nehézségeket felfejtve kérték a minisztert, halassza el a törvény életbeléptetését, vagy ha ez nem lehetne, adjon a kisebbségi tanulóknak megfelelő könnyítéseket. A tagadó válasz azt a megnyugtató kijelentést tette, hogy a vizsgáló bizottságnak megfelelő utasításokat fog adni.

Ilyen előzmények után kezdődtek meg és folytak le a baccalaureátusi vizsgák. Mindjárt az írásbeli vizsgálatok eredményének publikálása után a közvélemény megdöbben, még pedig nemcsak a magyar, szász és zsidó, hanem a román közvélemény is. És e kínos megdöbbenés még fokozódott, mikor a szóbeli vizsgák eredménye is kihirdettetett. Magyar, német és román lapok és folyóiratok július hónapban majdnem állandóan tárgyalták, napirenden tartották a baccalaureátusi vizsgák kérdését s minden szempontból megvilágították azt a katasztrófális eredményt, mely a romániai középiskola problémáját a maga komoly sebeivel a világ elé tárta. Csak most tűnt ki igazán, hogy az iskola nemcsak a kisebbségek, hanem a komoly és elfogulatlan román közvélemény lelket is égeti.

Ez eredmények megvilágítására teljesen megbízható statisztikai adatokra volna szükségünk. Sajnos, ilyenekkel nem igen rendelkezünk, legalább is az egész országra kiterjedő adatokkal. De van egynehány szórványos adatunk, amelyek néhány következtetés levonására elegendő alapot szolgáltatnak.

A *Revista generală a învățământului* szept. számában olvassuk, hogy az első baccalaureátusi vizsgálatra jelentkezett 3877 tanuló, sikerrel vizsgázott 1887=48,5%.

Tartományok szerint:

Régi királyságban	jelentkezett	1650,	sikerrel vizsgázott	955=57,8%
Erdélyben	„	1558,	„	671=43,1 „
Beszarábiában	„	429,	„	145=338 „
Bukovinában	„	359,	„	122=34,2 „

Ez adatokból látjuk, hogy a régi királyságban elért eredmény a csatolt tartományok tanulóinak eredményét messze felülmúlja. A közlöny szerkesztősege szerint az eredmény távolról sem kielégítő.

Megbízható adatoknak látszanak a brassói vizsgáló bizottság elnökének, *G. Popa Liseanu*-nak jelentésében foglaltak, melyek szintén a fennebbi közlönyben olvashatók. E jelentés

különösen tanulságos, mert mindenféle kategóriájú iskola képviselve volt: román tannyelvű állami és felekezeti, szász (ág. ev.) és magyar (ref. és róm. kath.); voltak magánúton készült tanulók és mind a három szekció (klasszikus, reál és modern).

A bizottság előtt jelentkezett 131 tanuló, sikerrel vizsgázott 62 = 47,32%. Iskolák szerint:

Brassói J. Meşota reál lic.-ből	jelentkezett	13,	bukott	5=38,46	%
Brassói A. Şaguna felek. „	„	18,	„	9=50,00	„
Brassói Honterus ág. ev. (német ny.)	„	26,	„	16=61,54	„
Brassói r. kath. lic. (magyar ny.)	„	16,	„	9=56,25	„
S.-sz.-györgyi ref. lic. (magyar ny.)	„	25,	„	16 = 64,00	„
Kézdivásárhelyi r. k. „	„	14,	„	7=50,00	„
Brassói román áll. leány lic.	„	13,	„	4=30,77	„
Magánúton készültek (fiú—leány)	„	6,	„	3=50,00	„

A fennebbi adatok összefoglalva nemzetiség szerint: román 48, bukott 21 = 43,75 százalék, kisebbségi 83, bukott 48 = 57,83 százalék. Ez adatok maguktól beszélnek.

A kisebbségi iskolák, a Honterus szász gimnáziumot is idevéve, bukási százaléka 50—64%-ig, a román államiaké 30—38%-ig megy, a román nyelvű *felekezetié* 50%. A nemzetiség szerinti bukási százalék is ékesen beszél.

Az aradi vizsgálóbizottság elnöke, *G. A. Dima* kolozsvári egyetemi tanár, *Primul examen de bacalaureat din Arad* címen egy kis füzetet adott ki, melyre még visszatérünk. Ebből vesszük a következő, szintén megbízható adatokat:

Vizsgálatra jelentkezett 104 tanuló, sikerrel vizsgázott 27 = 25,96 százalék.

Intézetek szerint így oszlanak meg:

Aradi leány liceum jelentkezett	13,	sikerrel vizsgázott	7=51%. (53,85%)
„ M. Nicoară fiu lic. „	20,	„ „	9 = 43 „ (45 „)
„ r. k. (magyar ny.) „	29,	„ „	7 = 24 „ (24,14 „)
Brádi fiú—leány liceum „	18,	„ „	2= 11 „ (11,11 „)
Aradi M. Nicoară (reál tag.) „	24,	„ „	2=9 „ (8,33 „)

Az első százalékszámok a bizottsági elnökéi, ezek azonban, amint láthatni, nem helyesek. A zárójelbe tett helyes számokat én számítottam ki.

Ezek a számok szintén eléggé beszédesek. Azt mondják nekünk, hogy a leányok a legjobb készültséget mutatták, az aradi reális tagozat nagyon gyenge eredményt produkált (a v. bizottság elnöke a vegytan tanára!) s a magyar

fiúknak csak alig egy negyedrésze felelt meg a követelményeknek.

Álljon itt még egy statisztika:

A kolozsvári Barițiu liceumban működő vizsgálobizottság (elnöke *Spacu* kolozsvári egyetemi tanár) eredményei:

Kolozsvári Gh. Barițiu lic.	jelentkezett	37, bukott	10=27,08 %
„ Tarbut (zsidó) fiú lic.	„ 6,	„ 6=100	„
„ „ „ leány lic.	„ 4,	„ 3=75	„
„ róm. kath. liceum	„ 19,	„ 16=84,21	„
„ Marianum r. k. leány lic.	„ 14,	„ 10=71,43	„
„ ref. leány liceum	„ 9,	„ 8=88,89	„
„ ref. fiú liceum	„ 35,	„ 32=91,43	„
„ unit. liceum	„ 30,	„ 29=96,67	„

A kolozsvári másik bizottság, mely a Mária királyné liceumban működött, a következő eredményeket állapította meg:

Kolozsvári Regina Mária leány lic.	jelentkezett	14, bukott	0=0 %
Naszódi liceum	„ 25,	„ 11=44	„
Besztercei ág. ev. (német ny.)	„ 32,	„ 20=62,5	„
Dési liceum	„ 21,	„ 10=47,62	„
Szamosújvári liceum	„ 28,	„ 8=28,57	„

És végül még egy statisztika:

Az erdélyi ref. egyházkerület 6 fiú- és 1 leánygimnáziumából vizsgálatra jelentkezett 137 tanuló, sikerrel vizsgázott 31=22,62%. A római katolikus státus 7 gimnáziumából vizsgálatra állott 101, sikerrel vizsgázott 30=29,7%. A két unitárius gimnáziumból vizsgára állott 48, sikerrel vizsgázott 10=20,83 százalék.

Itt is néhány nagyon kirívó eredmény. A Barițiu növendékei közül 27 százalék bukott, a ref. gimnáziuméi közül több, mint 91%, az unitáriuséi közül több, mint 96%, a Tarbut zsidó liceum 100%-a bukott; ellenben a kolozsvári Regina Mária leányai mind átmentek, a besztercei szászok közül több, mint 62% bukott s míg a Barițiu növendékeinek 73%-a ment át, a désiének csak 52%-a.

Nem csoda, ha ezek az eredmények keserű érzésekkel töltötték el főképen a magyar, szász és zsidó kisebbségeket, de megdöbbentették a román közvéleményt is. A magyar közönség csüggedésének ellensúlyozására, a magyar szülők tájékoztatására és a magyar tanárság becsülete és jóhírneve itt ott hallhatóvá vált megtámadásának védelmére az egyházak főhatóságai nyilatkozatot adtak ki, melyben kijelentették, hogy e botrányos eredményt nem a tanári karok és az ifjúság rová-

sára írják fel és nem tudják elfojtani azt a keserű gondolatot, hogy a vizsgai eredmények megállapításánál „politikai célzatosság is kereshető.” Kifejezik azt a véleményüket is, hogy ez a vizsga a magyar ifjakra „képtelenül terheesebb feladatot” rótt, mint a románokra. Egyben hozzáteszik, hogy nyári szünidei tanfolyamot rendeznek az őszi vizsgákra előálló ifjúság számára s felhívják, hogy lehetőleg mindenki készüljön és próbálja meg a vizsga megismétlését. Kilátásba helyezik, hogy a szegény sorsu tanulók költségeit a társadalmi úton megindítandó gyűjtés eredményéhez képest fedezni fogják.

A szász tanárok tanítói rátermettségét s a tanulók szorgalmát védő ugyanilyen kijelentést tett a Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt-ban (1925. júl. 5. sz.) H. Pl. vezércikkirő „Megsemmisítő ítélet” című cikkében, aki megállapítja, hogy „szó sem lehet arról”, hogy az új tartományok iskoláiban a tanítói és tanulói tevékenység oly alacsony fokon állana s hogy ez az eredmény az iskolákról és tanulókról való helyes ítéletet foglalná magában. „*Nekünk nem kérdés, hogy nem az iskolákban és a tanulóknban van a hiba, hanem hogy a vizsgálobizottságok jártak el igazságtalanul.*”

A magyar egyházak az előkészítő tanfolyamot megszervezték. A tanulók elég nagy számmal jelentkeztek s megkezdették kellő buzgalommal és szorgalommal a tanulást, a tanárok a tanítást. A közönség várakozása az őszi vizsgák sikere tekintetében megoszlott. A megfontoltabb véleményűek úgy remélték, hogy a jelentkező tanulók 60—70 százaléka sikerrel fog vizsgázni. E vizsgák eredménye nem tétetett közzé. Azért megbízható adatunk csak a kolozsvári Bariþiu intézetben működött bizottság eredményeiről van. Ez az eredmény a következő:

Lic. Gh. Bariþiuból jelentkezett	35,	sikerrel vizsgázott	11=31,43	%
„ Regina Mariaból „	4,	„	0=0	„
Kolozsvári ref. leánygimn. jelentkezett	3,	„	1=33,33	„
„ r. k. gimn. „	9,	„	0=0	„
„ Marianum leánygimn. jelentk.	3,	„	1=33,33	„
„ ref. fõgimn. jelentkezett	21,	„	3=14,29	„
„ unitárius gimn. jelentkezett	22,	„	6=27,27	„
Naszódi Gh. Coþbuc gimn. „	16,	„	0=0	„
Besztercei ág. ev. gimn. (német ny.) jelentkezett	10,	„	0=0	„
Dési Andrei Mureþan gimn. jelentkezett	11,	„	1= 9,09	„
Szamosujvári Petru Maior gimn. „	20,	„	0=0	„
Jelentkezett tehát összesen	154,	„	23=14,93	„

Tehát a nyári buzgalomnak az eredményekben jóformán semmi látható jele.

Mikor a nyári vizsgák eredményei ismeretessé lettek, a közvélemény megdöbbsent. A lapok keresni kezdték a baj okait s pártállásuk szerint különböző forrásokban találták meg s általában az egész kérdést különbözően ítélték meg. Általában megegyeznek abban, hogy egy szigorú, de tárgyilagos és igazságos baccalaureátusi vizsgát szükségesnek tartanak s abban is, hogy ezt a törvényt elszűrték, kellően elő nem készített intézkedésnek mondják, amelyet több tekintetben módosítani kell. Vannak olyanok, akik a botránnyal szembeállítva *mészárszék*-nek nevezték, melynek célja, hogy a testben, lélekben egészséges, kevésbé vagyonos falusi, paraszti elemet távol tartsa az egyetemtől s a magasabb műveltség megszerzésének útját elzárja. Vannak ismét olyanok, akik e vizsgák megdöbbsentő eredményeinek láttára a román középiskola teljes leromlásáról beszélnek. Ismét mások rámutatnak arra, hogy e törvényben a kisebbségek kultúrájuk és nemzeti előhaladásuk legkomolyabb akadályát látják. Van olyan hozzászóló is, aki a törvényben a régi királyság és a csatolt részek románságának lelki egyesülése közé vert éket tekint. Vannak aztán hozzászólások, melyek a vésszes eredmény előidéző okai között az oktatásügy vezetésében elkövetett hibák egész sorozatára mutatnak rá.

Mindenesetre megérdemli a kérdés nagy fontossága, hogy egy futólagos szemlében rámutassunk a felmerült vélemények alapján a bajt előidéző okokra. Ez a szemle sok tanulságot nyújt a kisebbségeknek is, de az ország oktatásügyi vezetőinek is, mert a kérdés egész szövegeiben felfogva nemcsak a magyar és a kisebbségi iskolák, hanem általában a román középfokú iskolázás kérdése is.

A románok nagyhírű tudósa, *N. Iorga*^{*}, *valóságos mészárszék*nek mondja e vizsgákat, melyeknél senkiségi tudja, hogy miért teszi azt, amit tesz. A kiválogatásnak a módját az egyetemre kellene bízni. „Igy megmenekednénk egy alkalomtól, hogy magunkat nevetségessé tegyük”. *Iorga* megállapítja, hogy „a nemzetiségek tiltakoznak, hogy ezen az uton is üldözve vannak”. Új és másoknál nem olvasott szempontja az, hogy a vizsga megtartását az egyetemre kellene bízni.

^{*} Masina de bacalaureat. (Vezércikk.) Neamul Românesc. 1925 júl. 20. sz.

Az *Ideea Europeana*-ban (1925 júl. 15. sz.) G. jegyű cikk-író e vizsga fenntartását haszontalannak, sőt egyenesen veszedelmesnek mondja. Haszontalan, mert pedagógiai következetlenség; erkölcstelen, mert a közoktatás nehéz krízisében leveszi a felelősséget azokról, akik a vezetésért az országnak felelősek; és *veszedelmes, mert fegyverül lehet felhasználni a kisebbségek ellen*”. „Az ország jövője érdekében feltétlenül biztosítanunk kell az összes kisebbségek kulturális szabadságát. A baccalaureátusi törvény vexatorius alkalmazása 10 évre eltávolíthatja a kisebbségi ifjúságot az egyetemi oktatástól s lehetetlenné teszi az együttműködés légkörének megteremtését, melyben kialakult új eszméje annak a román államnak, melyet a háború teremtett”.

Valóban európai nivóju kezelése a kisebbségi kérdésnek, melyet azonban a vezetők nem akarnak tudomásul venni.

A vizsgálatokkal kapcsolatosan igen súlyos vádak hangzottak el a kisebbségi iskolák ellen.

Cristofor Mironescu,* a bukaresti M. Viteazul liceum tanára, igen erélyesen kél a vizsgáló bizottságok védelmére s közben valóságos támadást intéz a kisebbségi iskolák ellen. Állítja, hogy a vizsgálati utasítások a kisebbségek számára „a lehető legelnézőbbek voltak, elnézőbbek, mint a románok részére”. „A legtöbb tárgyból anyanyelvükön vizsgáztattak”. (?) A legtöbben azokból a tárgyakból buktak, melyeken anyanyelvükön felelhettek. Nem bírják az elemi ismereteket, fizikából e tudomány elemi törvényeit sem ismerik.

Ugyanilyen hangon ír a Cuvântul,** csak még türelmetlenebb hangon. Szerinte a kisebbségi iskolák „nem felelnek meg a modern követelményeknek”. „*A magyar-német (?) tanterv elévült pedagógiaellenes és hatástalan*”. A franciával szemben az angolt csak azért erőltették annyira, hogy kikürthessék a külföldön, hogy itt mennyire üldözik az angol nyelvet.

Vajjon tudja-e a Cuvântul, hogy magyar-német tanterv nincs? És vannak felekezeti iskolák, melyek az angolt, mint fakultatív tárgyat több mint félszázada tanítják? Ezt a bölcses-

* Jar examenale de bacalaureat. Universul 1925 júl. 27. sz.

** 1925 aug. 16. sz. Hogyan engedelmeskedtek a kisebbségi iskolák a törvényeknek. Miért buktak meg annyian a kisebbségi iskolák abszolvensei közül a baccalaureátusi vizsgán. (Anyag Genf számára.)

séget a Cuvântul saját hasábjain korábban megjelent cikkeiből szedi Rom. Demetrescu* tanárnak, aki tanári lelkiismeretes-séggel, hozzáértéssel, de nemzeti elfogultsággal írta meg cikkeiket. Cikkeinek gondolatai közül sokat magunk is vallunk, fenntartás nélkül elfogadunk. Így azt, hogy ez az iskolai reform „iskolai és nemzeti szükség volt” az után a gyermekjáték után, amelyet abszolváló vizsgának neveztek. Meg azt, hogy „a vizsgálatot sebtében szervezték s nem hagytak kellő időt az előkészületre”. Magunk is kifejtettük ezt a nézetünket. Továbbá ezt: ki kell rostálni mind a román, mind a kisebbségi elemet. *Csakhogy ez a kiválogatás legyen tárgyilagos és csak a kultúrára tekintő.* Ezt is: az az ellenvetés, hogy a kisebbségek nem bírják kellően a román nyelvet, — mondja Demetrescu — hamis, mert ő is, mások is megállapították, „hogy az előkészület és ismeretek hiánya növelte a román nyelvbéli készségüket”. Helyes, de — zárójelben legyen megjegyezve — vegye észre Mironescu tanár, hogyha a kisebbségi tanulók gyengén feleltek az anyanyelvükön kérdezett tárgyakból, annak részben épen az az oka, mert minden szorgalmukat a „nemzeti tárgyak” vették igénybe. S vegye észre Demetrescu is későbbi cikkének azt az ellenmondását, melyben az előkészület és a pozitív ismeretekben való hiányokat nem ennek, hanem egyenesen a kárhozottat felekezeti iskolának írja rovására.

De tiltakoznunk kell az ellen a kritika ellen, mellyel a kisebbségi iskola működését bírálja. Ime egy néhány kirívó állítása: „A hiányos előkészítés oka a tanítás rendszere, melyet meg kell javítani. A kisebbségeknek ki kell irtani iskoláikból a burjánt. (!) Szünjenek meg a parádé-vizsgák és cím- vagy diplomagyárak s kezdődjék meg a munka és a jóhiszeműség!” Az „osztrák-magyar iskola” (!) eszménye az előjogok, kaszt-szellem fenntartása; hívatása: címek elnyerésére szükséges oktatást adni. Mint kultúrális anachronismus az egyház hatalma alatt áll s annak tesz szolgálatot. „A kisebbségi iskola az osztrák-magyar iskola hagyományait folytatja, sőt túlozza s *megmagyarázhatatlan módon csatlakoznak hozzá a román felekezeti iskolák is*”.

Ime egész kritikája a felekezeti iskola ellen való állás-

* 1925 júl. 19., 25, aug. 5.

foglalásban csúcsosodik ki. De fejtegetése arra mutat, hogy nem ismeri azt az iskolát sem multjában, sem jelenében, sem szervezetében, sem belső életműködésében, amely ellen hadakozik. Különben nem beszélne „osztrák-magyar” iskoláról, amilyen sohasem létezett — legkevésbé épen a felekezeti iskolák között. Hiszen a felekezeti iskola egész küzdelmes multja épen annak a fényes bizonyítéka, hogy mindig a kárhozottat osztrák szellem ellen küzdött. És nem beszélne a román felekezeti iskola szelleme ellen, ha ismerné — vagy nem felejtette volna el — azt a roppant szolgálatot, melyet a román kultúra kifejlesztése és a nemzeti szellem felébresztése érdekében tett. Az erdélyi felekezeti iskola sohasem volt a parádé és a diplomagyártás, hanem a komoly munka s a puritán jellem munkatere s az erdélyi iskolának a komoly munkát nem most kell megkezdenie, mert már akkor megkezdette, mikor állami iskolának még híre-pora sem volt. S hogy a burjánt kiirtsuk belőle? Miféle burjánt? Talán azt a zavart és rendszertelenséget, melyet a meggondolatlan és ellenmondó rendeletek özöne előidézett az iskola életében, amely csendet, nyugalmat és állandóságot kíván? Nem, a felekezeti iskolának nem volt a multban s nem lesz a jövőben sem más hivatása, mint felépíteni az ifjú nemzedék lelkében azt a tiszta vallás-erkölcsi eszményt, mely a személyiség kialakulásában valósul meg s melyet — erős meggyőződésünk szerint — a felekezeti iskola nagyobb sikerrel szolgál, mint az állami. Az „osztrák-magyar tanférfiak durvaságáról”, a „felekezeti oktatás szerencsétlen rendszeréről” beszélni olyan elfogultság, amely ellen nem ajánlhatunk más orvosságot, mint azt, hogy vegye elé s tanulmányozza szorgalmasan az erdélyi iskola multját. Meg vagyunk győződve, hogy egy komoly tanulmány kigyógyítja ez elfogultságból.

Hogy a felekezeti középiskola most bemutatott teljesítményét helyesen értékelhesse, figyelembe kell vennie a következőket: azt az elviselhetetlenül hátrányosabb helyzetet, melyben tanulói a román anyanyelvűekkel szemben vannak, a nyelv nem tökéletes tudása miatt. Aztán a tantervi eltéréseket, melyek a régi magyar tantervnek a román állami tantervhez való alkalmazása közben szükségképen hézagokat tártak fel, melyekről fennebb már megemlékeztünk. Ha mindezeket megfontolja, véleményét a felekezeti iskoláról másképp fogja kialakítani. S talán igazat fog adni az aradi vizsgáló-bizottság elnökének, aki

idézett füzetében így nyilatkozik: a baccalaureátusi vizsgák eredménye „*nagyon kielégítő az előkészület szempontjából, melyet a kisebbségi tanulók bemutattak a román nyelv, alkotmánytan, történelem és földrajz tekintetében.* Csaknem mindnyájan sok jó akaratot tanúsítottak a román nemzet nyelve és történelme megtanulásában, ez ország földjének és törvényeinek megismerésében, mely egyenlő joggal kell hogy összes fiai hazájának tekintessék.” És ismét: „Az a jóakarat és szorgalom, melyet a kisebbségi tanulók a román nyelv elsajátításában mutattak, örvendetes bizonyíték nekünk, mert ebben látható jelét szemléljük annak, hogy a kisebbségi polgároknak az állam javára és előmenetelére közremunkáló elemet kaptunk.” S ez a megfontolt elismerő nyilatkozat nem áll magára.

A baccalaureátusi vizsgák eredménye nemcsak a kisebbségek, hanem a román anyanyelvűek részére is leverő volt. Annyira leverő és megdöbbenő, hogy a hozzászólások a *román iskola leromlásáról* beszélnek. Próbáljuk feltárni azokat az okokat, melyek ezt az eredményt előidézték.

Dima többször idézett füzetében komolyan keresi a gyenge eredmény okait. Az 1898. évi középiskolai törvény előtt az év végén komoly vizsgák tartottak s ezek eredményéhez képest történt a fellépés egyik osztályból a másikba s a középiskolából az egyetemre egy elég nehéz baccalaureátusi vizsga alapján. Az 1898. évi törvény ezt a vizsgát egy sokkal könnyebb abszolváló vizsgával helyettesítette. Ez a tanárok, tanulók komoly ellenőrzését megszüntette, abban a reményben, hogy a tanulók száma kevesbedni, a módszer javulni fog. Ez azonban nem valósult. Spiru Haret eszméi pénzügyi okok miatt holt betűk maradtak. Pénz- és tanárhiány miatt egy iskola különböző tagozatainak tanulói egy csoportba osztottak. A lehető legszerencsétlenebb intézkedés! Ehhez járult az ideaa Europeana felfogása szerint az, hogy az 1898. évi reform hibridon volt, még pedig azért, mert logikátlan módon egy ismeretek megszerzésére és felgyűjtésére berendezett iskola fölé egy formális képzés elvén megalkotott abszolváló vizsgát helyezett. Ha pedig a mai baccalaureátusi vizsga megmarad, akkor ez a következetlenség fordított módon történik meg, t. i. a formális képzés elvére épített Spiru Haret-féle középiskola az ismeretek tömegének kutatására szánt vizsgában csúcsosodik ki.

Másik helytelen intézkedés volt az 1864. évi törvénynek,

amely a tanárt egy bizonyos tanszékhez köti, olyan irányu megváltoztatása, hogy a tanár nem egy tanszékre, hanem egy városba, helységbe neveztetik ki, ahol különböző iskolák vannak, megállapítja a heti órák számát s felhatalmazza a minisztert, hogy ugyanazon város bármely iskolájának bármely osztályába, ha szükség van, kirendelhesse. Ennek az intézkedésnek az volt a következménye, hogy a tanuló előtt egy évben eldefilirozott 7—8, sőt több tanár is úgy, hogy sem a tanár nem ismerte a tanulót, sem a tanuló a tanárt. Ilyen körülmények között lehetetlen felvetni a felelősség kérdését s komoly és lelkiismeretes tanítást végezni.

Ezekhez járul még egy csomó balkezes intézkedés és a szerencsétlen körülményeknek egész légiója. Előírták az új módszer alkalmazását, melyet azonban nem értettek s „egész a nevetségességig diszkreditáltak”. A háboru előtt sem volt elég tanár. A háboru után az ország meggyarapodván, új iskolák egész tömegének szüksége állott elé. És nagy nagy lelkesedéssel s még nagyobb lendülettel megkezdődött az iskolák alapítása. Minden kicsi vidéki városban gimnáziumot létesítettek, melynek hiányát sem a városka, sem a vidék közönsége nem érezte. A politikai ambíció egy-egy ilyen intézet alapításában nyert kielégülést. De egy épület még nem iskola. Az ilyen újonnan alapított iskoláknak nem volt sem kellően képzett tanári kara, sem iskolai felszerelése, sem szemléltető eszközei, sem tanulói. Mít csináltak hát? Kezdték toborozni a tanulókat, akik kellő előkészület nélkül a megígért ösztöndíjak reményében előzőnlötték a folyósókat. És a tanárok?

Az Adeverulban (1925 júl. 23. sz. Dezastrul școalei românești de Ilie Cristea prof. sec.) egy középiskolai tanár mutat rá, hogy az első hiba 1919-ben történt, mikor két hónapi tanárképző tanfolyamokat rendeztek s „előkészületlen és hivatásérzés nélküli tanárok” egész raját szabadították rá a középiskolára. Papok, tanárok, bábaasszonyok, csendőrőrmesterek foglalták el a tanári kathedrákat. Elharapózott az a felfogás, hogy mindenki lehet tanár, csak akarjon, s a 4—5 évi egyetemi tanárképzést teljesen desorganizálta. Az ilyen „kurzista tanárok” hálás tömeg volt, mert megelégedett bármilyen fizetéssel s mikor az igazi tanárok zúgtak és követelöztek, ők hallgattak, s ezzel a tanári állás erkölcsi és anyagi elismertése érdekében felhangzott panaszokat erőtlenítették.

A tanár- és pénzhiánynak egy másik szerencsétlen következménye volt a tantervbe foglalt óráknak minden pedagógiai megfontolás és hozzáértés nélkül való leszállítása. *Popa Liseanu* brassói elnök jelentésében élesen világít rá erre a sebre, midőn azt mondja, hogy leszállították a heti órák számát, de a tanterv követelményeit nem érintették; vagy: redukálták a tantervet, de nem kevesbítették a tananyagot. Ez egyfelől azért történt, mert kettős kurzusokat kellett egyes iskolákban tartani. Ám ha nem volt elég helyiség, akkor a tantervet kellett volna az egész vonalon redukálni. A redukálás pedig kurtán-furcsán úgy történt, hogy egyes tárgyakról „minden pedagógiai hozzáértés nélkül” elvettek 1—2 órát.

Ez „intézményes” bajokhoz járulnak más természetűek. A tanárok fáradtsága, kimerültsége; a fizetés csekélysége, amely mellékfoglalkozások után való futkosásra kényszeríti őket. Az anyagi gondok és bajok odaékelődnek a katedra és a gyermeki lélek közé s a tanár gondolatai a gyermekek feje fölött az iskolán kívüli foglalkozások felé szállanak, mondja őszinte szóval dr. Ioan Baciú* s ha a tanterembe lépsz, „apostol” helyett egy kimerült, elkeseredett lelkű, fáradt embert találsz, aki a tanulókkal való eleven lelki kapcsolat megteremtése helyett azon töpreng, hogy miből vegyen magának egy tisztességes új nadrágot. Helyesen állapítja meg a *Societatea de Mâine*** névtelen írója, hogy a *reformnak a tanárképzésből kell kiindulnia*, mert amíg lesznek olyan tanárok, akik felületesen teljesítik kötelességeiket, akik roskadásig halmozzák magukat teendőkkal, hogy megélhessenek, addig hiába az utolsó vizsgánál a buktatás s addig hiába „*az ördögi makacssággal való rendszeres létesítése*” az iskoláknak. És mint hogy tanárok legyenek heti 40—50 órával, jobb, ha az iskolák felét bezárják. Megint Baciút idézzük: Meg akarják az egyetemet szabadítani az alkalmatlan elemek odaözönlésétől? Helyes! De akkor miért szerveznek annyi új gimnáziumot és liceumot? Annyi készületlen tanárral és szerencsétlen tanulóval?

Vannak, akik a lényegében helyeselt baccalaureátusi vizsga helytelen, komolytalan, időelőtti életbeléptetését okolják a rossz eredményért. Ion Baila a *Neamul Românesc*-ben (júl.

* Jucă un an de șevulă. Constatările și reflecțiile unui dascăl. Cuvântul 1925 júl. 22.

** 1925. II. évf. 32—33. sz. Problema învățământului.

9.) ad kifejezést ennek a felfogásnak, azt mondván, hogy az idő még nem eléggé tisztult a nagy átalakulás nehézségei miatt arra, hogy ilyen komoly vizsgát követeljenek. Aztán: „hogyan lehet egy német, vagy magyar, sőt erdélyi román követelni, hogy egy olyan román szöveget fordítsanak franciára, melyben a méhtenyésztésről van szó s tele van műszavakkal, melyeket csak szakemberek ismernek?” Az első baccalaureátusi vizsga egészségtelen deficittel végződik, mely erkölcsi és gazdasági tekintetben is kiszámíthatatlan rossz következményeket von maga után. Az egyetemről kizárt ifjú egész életében mély keserűséget fog érezni. *P. Nemoianu** helytelennek, komolytalan-nak mondja az életbeléptetést, mert az inspektorátussal bíró városokba központosították, ahelyett, hogy a bizottságok mentek volna az egyes intézetekbe. Vagy ha már így akarták, miért nem szerveztek csak egyetlen egy bizottságot? Aztán szemérveti a kormánynak az oktatásügy vezetésében nyilvánuló ideoda kapkodást, az állandóság hiányát, mely miatt meggyökeresik és lábrakap a visszaélések minden faja. Furcsa véletlennek találja pl., „hogyan a legfőbb és leghosszabb ideig tartó inspektori látogatások éppen a jó internátusokkal bíró iskolákban történtek, ahol az inspektorok meghozták azt az áldozatot, hogy családjukkal együtt heteket töltöttek az ösztöndíjas tanulók költségén”.

Arra nézve, hogy miért létesítették a baccalaureátust, szükségesnek tartok két véleményt ismertetni: egyik a *Dima*-é, másik *G. G. Antonescu*-é, aki a bukaresti Lázár liceum vizsgáló-bizottságának elnöke volt. Dima megállapítja, hogy a középiskola általában gyenge, kellően elő nem készült elemet bocsátott ki az egyetemre. Így szervezték a felvételi vizsgát, sőt Kolozsvárt egy évvel meghosszabbították a tanulmányi időt. Mindez nem használt. Előkészületlen elemek özönlöttek el az egyetemet, melynek színvonalát veszélyeztették. Szervezni kellett tehát egy komoly kiostáló, kiválasztó vizsgát. Antonescu véleménye eltér Dimaétól. Szerinte a vizsga célja: „*a román nemzeti kultúrában való előkészület ellenőrzése a kisebbségeknél*”, másfelől meg a román ifjúságnál megerősítése a nemzeti érzésnek, mely a kozmopolita humanizmus hatása alatt mind jobban gyengül.** Mindkét vélemény igaz és mi hálásak vagyunk Antonescunak,

* Examenle de baccalaureat. Țara noastră. 1925 júl. 25. sz.

** Revista Generală a învățământului. 1925. szept. sz.

aki az ország közoktatásügyének legfőbb vezetői közé tartozik, hogy a törvény igazi intencióját leplezetlen őszinteséggel feltárta s a kisebbségek igazát támogatja, mikor e törvény elfogult sovén egyoldalúsága ellen tiltakoznak.

Hogy miért szervezték olyan sebtében s miért léptették azonnal életbe, arra nézve Dima ad érdekes felvilágosítást, aki azt mondja, — hogy „az *azonnali* alkalmazás nemzeti méltóságunk kérdése”. T. i. külföldről olyan hangok hallatszottak, hogy a román abszolváló diplomák birtokosai teljesen kézületlenek az egyetemi előadások hallgatására. Ha így folytatjuk, könnyen megérhetjük, hogy nem fogadják el, ami nagy szégyenfolt lenne az állam hírnevén. Elég baj, hogy anyagi valutánk a külföldön rossz. Szégyen volna, ha diplománk is — a mi erkölcsi valutánk! — elértéktelenednék.

Röviden emlékezzünk meg még a szász sajtó magatartásáról. E tekintetben igen jellemző a *Deutsche Tagespost** állásfoglalása. A vizsgák elszomorító eredményei láttára erre a következtetésre jut: „ideje, hogy arra az útra térjünk, amelyen kezdetben kellett volna indulnunk. Kezdjük az elvvel s kívánjunk teljes kulturális autonómiát. A kisebbségeknek adják vissza saját igazgatásukba a tanítást, egész kulturális életöket. Az állam elégedjék meg az ellenőrzés jogával az állam, az erkölcs és a tananyag minimuma tekintetében. Ha ezt a célt nem érjük el, már előre látjuk az időt, mikor iskolai jogainkat megsemmisíti a balkáni sovinizmus, mely alatt most nyögünk. Ezt az autonómiát kívánjuk a szabad felekezeti iskola formájában”. Valóban ez a kisebbségi iskolai jogoknak békekötések, kisebbségi egyezmény, gyulafehérvári határozatok által biztosított teljessége. Ez az, ami megnyugvást, békét hozna sorainkba.

Ismertetésünk túlságosan hosszúra nyult. Mentsen az, hogy ez a törvény a magyarság lelkéből sok keserű érzést sajtolt ki.

És most próbáljuk összegezni következtetéseinket. Egy helyes elvek szerint megszervezett baccalaureátusi vizsgát szükségesnek tartunk, ha a végrehajtás tárgyilagos és igazságos és nem használják fegyverül a kisebbségek ellen (idea Europeana 1925. júl. 15.). Tehát nem fogadjuk el a Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt (júl. 5.) H. Pl. vezércikkirójának nézetét, hogy a törvényt minél gyorsabban meg kell szüntetni, amit az idea Europeana

* Idézve G. Bogdan-Duicătól: Bacalaureatul. Societate de Măine. 1925. 30-31. sz.

szintén sürget. Nem megszüntetni, hanem revideálni kell a törvényt azoknak a javaslatoknak a szellemében, melyeket vizsgáló-bizottsági elnökök jelentéseikbe foglaltak s melyet mi a törvényjavaslat tárgyalása idején szintén kifejtettünk. Ezek a következők:

1. a francia helyett egy modern nyelv (francia, német, angol) a *tanuló választása szerint*, amint Antonescu is ajánlja, mert igazságtalan a magyarokra, szászokra, erdélyi és bukovinai románokra s káros magára az oktatásra is, minthogy az egyetemi tanulmányoknál német könyvekre, forrásmunkákra van legalább is olyan szükségük a hallgatóknak, ha nem nagyobb, mint a franciákra.

2. Legyen a végső eredmény egyetlen jegy, mert a tárgyak szerinti jegyek rendszere teljesen észszerűtlen és sokszor képtelen eredményekre vezet.

3. Fordítás *az anyanyelvről*, nem románról a modern nyelvre, amint Ion *Boila* (Neamul Românesc júl 9.) kívánja. „Hogy lehet egy német, vagy magyar, sőt erdélyi román ifjútól követelni, hogy egy olyan román szöveget fordítsanak franciára, melyben a méhtenyésztésről van szó s tele van műszavakkal, melyeket csak szakemberek ismernek? S hozzá még szótár nélkül?”

4. A vizsgálat úgy szervezendő, hogy nem az ismeretek tömege, az emlékezet befogadó készsége, hanem az ítélet és a tanultak összefoglalási képessége vizsgálendő, amiként 1898-ban Spuru Haret tervezte s miként most Antonescu kívánja.

5. A kisebbségi tanulókat a vizsgálatnál hátrányosabb helyzetbe hozni ellenkezik az igazság törvényeivel. A vizsgálat nyelvét úgy kell szabályozni, hogy míg egyfelől a kisebbségi tanulóknak románnyelvbéli tudásukról számot kell adni, másfelől mód nyujtassék arra, hogy tanulmányaikról azon a nyelven számoljanak be, amelyen gondolataikat legkönnyebben és legkönnyebben ki tudják fejezni. A vizsgálat tárgyai közül *nem hiányozhatik az anyanyelv és a nemzeti irodalom története*, mert ez a legértékesebb zálog, hogy képes lesz annak a nemzeti közösségnek kulturális szolgálatára, melybe beleszületett.

6. S minthogy a vizsga legfőbb célja nem az emlékezetbe elraktározott ismeretek számonkérése, hanem azok alapján az ítéletképesség, az általános érettség, az asszimilálás fejlettsége, a tárgyak közé fel kell venni a filozófiai propedeutikát is, amely a világnézet kialakulásának legsikeresebb eszköze.

7. A vizsgáló-bizottság úgy állítandó össze, hogy abban a felekezeti iskolák is képviselve legyenek; feltétlenül szükséges, hogy a kisebbségi tanulókat olyan tanárok vizsgálják és osztályozzák is, akik ismerik a nyelvet. Hogy ne forduljon elé többé az az eset, ami Kolozsvárt történt, hogy a hangosan tolmácsolt kérdésre adott feleletet a tolmács halkán, tehát nem ellenőrizhető módon, adta vissza a magyarul nem tudó kérdező tanárnak. Vagy olyan eset, amiről dr. J. *Baciu** tudósít, aki a bacca-laureátusi vizsgát karrikaturának minősíti, mert a bizottságban csak egy tag volt, aki magyarul tudott s egyetlen egy sem volt, aki németül tudott volna. S vizsgálatra jelentkezett három magyar és egy német iskola tanulósa. Mikor észrevették, hogy sehogyszem meg a vizsga, beszélítettak egy tolmácsot.

2. *A magánoktatási törvényjavaslat.*

Az erdélyi magyarságot az impériumváltozás óta az agrárreform következtében előállott anyagi leromlásokon kívül egyetlenegy törvény vagy intézkedés sem érintette olyan érzékenyen, annyira lelke mélyén, mint ez. A magyarság hét év óta tűr és szenved, vitatja igazát a kormánnyal szemben, de a törvényjavaslat annyira gyökerében támadja meg s veszélyezteteti nemzeti létét és jövőjét, hogy a türelme véget ért s elhatározta magát az *ultima ratio*: a Nemzetek Szövetségénél keresi meg az igazát. Nagy dolognak kell annak lennie, amiért a három magyar egyház feltétlen egyhangúsággal ugyanegy napra összehívja legfőbb képviselőit s ugyanolyan egyhangúsággal mondja ki, hogy kisebbségi jogai megvédelmezésére és biztosítására a Nemzetek Szövetségéhez fordul. Ez először történt s ohajtandó volna, hogy utóljára történjék, hogy fennforgó vitás kérdéseket ne az ország határain túl, nemzetközi fórumok előtt, hanem itthon a békés összhang szellemében oldjanak meg. Valóban kívánatos, hogy Bukarest közelebb legyen, mint Genf, nemcsak a kisebbségekre, hanem a kormányra is.

Angelescu közoktatásügyi miniszter a 100088 és 100090—1923. sz. miniszteri rendeletek intézkedéseit törvényesíteni akarván, törvényjavaslatot készített a magánoktatásról, melyet 1925. április 30-án és május 1-én mutatott be az egyházak képviselőinek. A miniszter bevezető beszédében kiemelte, hogy a javaslat békülékeny, liberális szellemben készült. A tárgyalás a kö-

* Cuvântul, 1925 júl. 22.

vetkező napon történt, mikor a kisebbségi képviselők írásban arra kérték a minisztert, adjon nekik a válaszára négy heti haladékat. A miniszter sértő módon elutasítván e kérést, a képviselők egy nyilatkozatot olvastak fel, mely szerint a javaslat tárgyalását ez idő szerint kilátástalannak látják, megbízó testületeiknek jelentést tesznek s majd kérni fogják a minisztert, hogy őket újabb tanácskozásra összehívni szíveskedjék.

Az egyházak hiába kérték a tárgyalás elhalasztását, a miniszter a javaslatot a szenátus elé terjesztette, amely május 15, 16, 18 és 19-én letárgyalta s egészen lényegtelen módosításokkal elfogadta. Nem vezetett eredményre a püspököknek az a kísérlete sem, hogy a törvényjavaslatot csak a magániskolákra korlátozzák s a felekezeti iskolákra új javaslatot terjesszenek elé.

A javaslatnak szenátusi megszavazása után a miniszter kimondotta a sürgősséget. Fenyegetővé vált ezzel az a veszély, hogy a kamara megszavazása után olyan bevégzett tények elé lesznek állítva a felekezetek, melyek ellen autonóm jogokat megvédeni lehetetlen lesz. Ezért az egyházak a szenátusi tárgyalást megelőző napra, *május 14-re, ez egyetlen ügyben összehívták legfőbb törvényhozó testületeiket, rendkívüli évi közgyűlésüket,* és a lelkészekhez körlevelet küldöttek, hogy világosítsák fel a híveiket a fenyegető veszedelem mibenlétéről.

A törvényjavaslat azon a felekezeti iskolákra végzetesen téves alapgondolaton épül fel, hogy *a felekezeti iskola magániskola.* Ez a felfogás kifejezést nyer már a törvényjavaslat címében, amely *a magánoktatásról* szól. Ez a törvényjavaslat már ezzel az egyetlen kifejezéssel nemcsak elhomályosítja, hanem egyenesen megszünteti a több évszázados felekezeti iskola nyilvánosságát. Ilyeneknek létét a törvény csak burkoltan és homályosan ismeri el, midőn azt mondja (3. §.), hogy magániskolákat elismert jogi személyek akár egyénileg, akár kulturális társulatokba, akár egyházközségekbe tömörítve alapíthatnak.

A törvényjavaslat egész csomó jogfosztó rendelkezést tartalmaz. Csaknem lehetlenné teszi új felekezeti iskolák létesítését, mivel ez súlyos feltételek mellett csak a miniszter előzetes engedélyével történhetik (18. §.). A nyilvánossági jog megadása pedig teljesen a miniszter tetszésétől van függővé téve. (2. §.) Elemi iskoláknál ehhez osztályonként 30 tanuló szükséges, ami kis népességű egyházközségekben lehetetlen.

A javaslat részben elkobozza iskoláink jogkörét, részben oly súlyos feltételekhez köti, melyek miatt bármely iskola rövidesen megszüntethető. A magániskoláknak három hónapon belül igazolniuk kell, hogy e törvény követelményeinek megfelelnek. (107. §.) E követelmények: az iskolák térmértékét (17. §.), a tanulók számát (2. §.), a tanerők román nyelvű tudását, működési engedélyüket (15., 16. §.), a fenntartási forrásokat (11. §. g.) stb.-t illetőleg olyan súlyosak, hogy a hatóságoknak iskoláinkkal szemben tanúsított elfogultsága mellett bármely iskolánk könnyen megszüntethető. Ezen intézkedések különösen az 1918. dec. 1. után létesített iskolák létét veszélyeztetik, de nyugtalanítók az azelőtt fennállott iskolákra nézve is (110. §.). Az iskolatartási jog elkobzását foglalja magában az, hogy a miniszter sürgős esetekben az iskolákat minden előzetes intés nélkül is megszüntetheti (86. §.) vagy államiakká alakíthatja át, ha a népesség kéri, mely esetben az iskola minden felszerelésével, irattárával együtt átmegy az állam tulajdonába. (112. §. c.).

A javaslat a *legnagyobb mértékben veszélyezteti iskoláink magyar tannyelvét s ennek fokozatos elvesztésére, iskoláink teljes elrománosítására vezethet.* Négy tárgyat (román nyelv, történelem, földrajz, alkotmánytan,) román nyelven kell tanítani (39. §.). A törvény szelleme szerint csupán a román nyelven való tanítás kötelező, az anyanyelv használata az elemi iskolákban és óvodákban csak lehetővé van téve (25. §.). E lehetőséget azonban a törvényjavaslat kijátsza azzal, hogy ezeknek saját tantervük nem lehet (40. §.), s ekép az állami tantervvel az anyanyelv használata a minimálisra szorítható. Sőt az anyanyelv használata a felekezeti óvodákban is át van törve, mivel itt is kötelező naponként egy órai román nyelvi társalgás. Ha pedig ily magánóvodákban román eredetű gyermekek is vannak, — esetleg csak egy is — a tanítás román nyelven történik (47. §.). A középiskolákban szintén háttérbe szorul az anyanyelv használata a kétnyelvűségen kívül azáltal is, hogy az V. o. felvételi és a baccalaureátusi vizsgák csaknem kizárólag román nyelvűek.

A sérelmek egy másik csoportja az, hogy az *iskolák vezetésére, felügyeletére és ellenőrzésére vonatkozó egyházi főhatósági autonóm jogokat csaknem teljesen kiküszöböli.* Az összes magániskolákat s ezek között a felekezetiakat is miniszteri felügyelet és ellenőrzés alá helyezi. (5. §.) A hatóságok ez

iskolákkal közvetlenül leveleznek (6. §.), a tanulókat az állami fegyelmi szabályok alá rendeli, az iskolai egyesületeket miniszteri jóváhagyástól teszi függővé (33. §.), az elemi iskolák tanulói államilag kinevezett bizottságok előtt kötelesek vizsgázni, még pedig, ahol van, az állami iskolában, vizsgadíj fizetése ellenében. (51—53. §§.) A nem nyilvánossági jogu iskolák tanárait kivonja az egyházi főhatóság fegyelmi hatásköréből s a miniszter fegyelmi hatósága alá rendeli. (88., 95. §.) A magán-tanulókat kizárja a felekezeti iskolákból. (94—96. §.)

Elzárja az iskolák fenntartási forrásait. Külföldi hittestvérek segélyének elfogadását miniszteri engedélytől teszi függővé. (31. §.) Az államiakéval egyenlő fizetést ír elé tanerőink számára, (30. §.) anélkül, hogy államsegélyről gondoskodnék.

Íme vázlatosan ezek a javaslatnak azon rendelkezései, melyek által a felekezetek iskoláikat gyökerükben látták veszélyeztetve s melyek ellen az összes kisebbségek, a magyarok, szászok, németek, zsidók egyhangulag felzúdultak és tiltakoztak.

Az egyházak közgyűlései összeültek s egyhangulag megállapították, hogy

1. e törvényjavaslat lábbal tiporja az egyházak tanítói küldetésén nyugvó iskolatartási jogát, megnehezíti vagy éppen megakadályozza eziránti kötelességük teljesítését;

2. egy szűkebbkörű nemzeti nevelési eszményű kultúra állami monopolizálásával és összes állampolgáira való rákényszerítésével megakadályozza az egyetemes emberinek vallás-erkölcsi kultúrával való szolgálatát;

3. a keresztény nevelési eszmény hiján szükségképen gyűlölködő ellentéteket, hatalmi erőszakot szolgál;

4. az iskolák vezetését kiveszi az iskolafenntartó egyházak kezéből és ezzel iskoláink nevelésének hitvallásos szellemben való irányítását a fenntartó egyházra nézve lehetetlenné teszi;

5. az anyanyelvű kultúra elnyomásával a kisebbségek gyermekeinek „ellopja lelkét” (Jorga) s ezzel elsorvasztani igyekszik egyházukhoz való hűségüket;

6. a kisebbségek anyagi elszegényítése mellé társítja azok kultúrális visszafejlesztését;

7. kijátsza a békeszerződések biztosította kisebbségi jogokat, különösen a párisi kisebbségi egyezmény 9., 10., 11. cikkeit s a gyulafehérvári határozatok azon alapelvét, hogy Romániá-

ban minden nép gyermekei saját tanítójuk által saját nyelvükön oktattatnak;

8. elkobozza a prot. egyházak negyedfélszázéves iskolai autonómiáját, mely szerint az iskolák, mint a vallás szabad gyakorlatának jogával lényeges kapcsolatban álló intézmények s az egyház öfenntartásának eszközei, mindenestől az egyház testéhez tartoznak s az egyházi hatóságok alatt állanak;

9. sok nyílt és rejtett ajtót tartogat a miniszteri önkény számára, melyeken keresztül a javaslat szelidebb rendelkezései is hatálytalaníthatók vagy félretolhatók, és végül

10. a törvényhozási előkészítése és tárgyalási módja is nélkülözi a kívánt alaposságot.

E megállapítások alapján egyhangulag kimondják:

a) iskolák felállítására, fenntartására, vezetésére és kormányzására vonatkozó ősi autonóm jogaikhoz, melyeket nemcsak a régi törvények, hanem a párisi kisebbségi egyezmény is biztosítanak, rendületlenül ragaszkodnak;

b) óvást emelnek a magánoktatásról szóló törvénytervezet ellen, mely mindeme jogokat lábbal tiporva, lényegében a nép-kisebbségi hitvallásos iskolák megsemmisítését célozza; a reánk bízott intézményekben rejlő ethikai értékeket, egyházaink szabadságát és emberi jogainkat gyökerükben támadja meg; ép azért és a benne rejlő súlyos intézkedéseknél fogva, továbbá az állami népoktatási törvénynél, valamint a kormányzati intézkedéseknél fogva annak végrehajtását lehetetlennek látják;

c) elismeréssel veszik helyeslő tudomásul, hogy az elnökségek sürgősen felhívták a Nemzetek Szövetségének figyelmét azokra a veszedelmekre, melyek kisebbségi jogainkat megsemmisítéssel fenyegetik;

d) helyeslik a gyülekezetekhez küldött körleveleket s a magok részéről is felhívják az érdekelteket, hogy azok utasításai szerint járjanak el;

e) kéréssel fordulnak a törvényhozás két házához és felségfolyamodvánnyal Őfelségéhez;

f) utasítják az igazgatótanácsokat, hogy a hazai törvények és nemzetközi szerződések adta jogok alapján alkalmas időben és módon orvoslást keressenek sérelmeinkre mind általánosságban, mind egyes konkrét esetekben a Nemzetek Szövetségénél is;

g) felhatalmazzák az igazgatótanácsokat, hogy ennek

támogatására alkalmas időben és formában kiáltvánnyal forduljanak a világ művelt népeihez, a hittestvérekhez, feltárva a megsemmisítésünkre irányuló törekvéseket s azokkal szemben alkalmas védelmet keresve;

h) amennyiben e javaslat lényeges kedvező módosítás nélkül emelkednék törvényes erőre, az egyházak keresztény alázattal fogják ugyan hordozni a méltatlan szenvedéseket, de csak addig, amíg a lelkiismeret kényszere rájuk nem diktálja, hogy „inkább kell engedelmeskedni Istennek, hogysém az embereknek”;

i) e történeti pillanatban pedig aggodalmakkal teljes szívvel felidézük atyáink küzdelmeinek, szenvedéseinek és áldozatainak drága emlékét s kifejezik azt a bizonyos reménységüket, hogy a Romániába szakadt magyar nép méltó lesz atyáihoz úgy a szenvedések hordozásában, mint áldozatok hozatalában és az isteni gondviselésbe vetett hitből merített erő és kitartás megmutatásában.

Isten legyen segítségünkre!

Ezeket a határozatokat a magyar egyházak a legteljesebb egyhangúsággal hozták. Az erdélyi magyarság szíve dobbant össze, mikor őseiktől örökölt drága kincsüket, a nemzeti nyelv és kultúra szent tűzhelyeit, az iskolákat fenyegette a megsemmisülés veszélye s áttörhetetlen egységes védőfalként sorakozott köréje, hogy védelmezze. Akadtak ugyan hangok, melyek a határozat h) pontjában foglalt keresztény engedékenység gondolatát elutasították, azt mondván, hogy *legyen sorsa iskoláinknak inkább a dicső halál, mint a lassu elvérzés*, de a rendeletet nem szabad végrehajtani. De a határozathozatal pillanatában az indulatot legyőzte a hideg megfontolás s a magyarságnak a hét utolsó esztendő kálváriás útjain nem volt még talán egyetlen egy sérelme sem, melynél *az egész magyarság minden rétege, minden osztálya kivétel nélkül oly feltétlen összhangzásban és egyetértésben egyesült volna, mint ennél. Valóban, az 1925. év május 14-e a romániai magyarság történetében korszakot jelöl, amelyhez a jövő történetírói új irányok, új fejlődések kezdő szálait fogják bogozni.*

A törvényjavaslat további sorsáról csak annyit tudunk, hogy — némelyek szerint — a nemzeti párt vezetőinek közbelépésére levették napirendről, habár a „rendkívüli sürgősség” ki volt mondva.

Az egyházak képviselői a Nemzetek Szövetségénél május 6-án panaszt nyújtottak be. Ehez a panaszos kéréshez kiegészítésül szept. 17-én egy pótbeadványt adtak be, melyben részletesen kifejtették és megokolták a szükséges mellékletekkel a májusi kérvényt. Az emlékirat két főrészből áll: az első rész a szöveg, a második a szöveg bizonyítékaul szolgáló adatokat, okmányokat, mellékleteket tartalmazza. Az első rész három pontban előadja:

a) azokat a történelmi előzményeket, melyek után a kérvény és a pót-emlékirat benyújtása történt;

b) a magyar felekezeti iskola multját s jogtörténeti helyzetét, kiemelve a liberális kormány iskolaügyi intézkedéseit;

c) a magánoktatási törvényjavaslatból a kisebbségekre származható veszélyeket, tekintettel a párisi kisebbségi egyezményre. És itt arra helyezi a súlyt, hogy mivel az alkotmánytörvény nem gondoskodott a párisi kisebbségi egyezményben foglalt kisebbségi jogok biztosításáról, az egyes részlettörvények feladata ezen jogokat szabatosan felsorolva biztosítani. Így az iskolai törvénynek a felekezeti oktatást s az erre vonatkozó jogokat nemcsak nem volna szabad érintenie, hanem egyenesen meg kellene védenie és jogi biztosítékkal körülbástyáznia. Ámde ez a törvényjavaslat nemcsak hogy nem védi meg a felekezeti oktatást és a felekezetek autonomikus jogait, hanem azokat vagy teljesen eltörli, vagy legalább is elhomályosítja.

Ez az előterjesztés négy kéréssel végződik:

a) kéri a Nemzetek Szövetségét, hogyha szükségét látja, kérjen jogi véleményt a Nemzetközi Bíróságtól a törvényjavaslatban foglalt jogsérelmek tárgyában;

b) állapítsa meg, hogy a kisebbségi egyezmény 9. és 10. §-ai alapján az egyházakat az iskolai autonomia megilleti;

c) járjon közbe a román kormánynál, hogy ez törvényhozásilag biztosítsa az egyházak iskolafenntartási jogait s mindazon jogokat, melyek az iskola vezetése, kormányzása, igazgatása, a tannyelv, tanterv, tankönyvek stb. megállapítása tekintetében megilletik;

d) végül intézkedjék az elvett iskolai ingatlanok, épületek, kisajátított birtokok visszaadására, vagy ha ez nem lehetne, megfelelő kártalanítására nézve.

Az ügy hármás bizottságnak adatott ki, mely Anglia, Franciaország és Japán képviselőiből áll. Ha ez a bizottság

olyan javaslatot tesz, akkor az ügy a Tizek Tanácsa elékerül, mely érdemben fog határozni, esetleg határozat előtt véleményt kér az állandó döntő bíróságtól. Itt a panaszló félnek nincs szava, nincs képvisellete; ellenben a panaszlott állam teljes fegyverzettel vonulhat fel a kérvényezők ellen. Ezért a kérvény sorsáról nem mondhatunk előre semmi bizonyosat. Ami egyedüli fegyverzetünk ügyünk igazsága. És ennek az igazságnak az erkölcsi világrend törvényei szerint végül isdiadalmaskodni kell. Ezért bízó hittel vártuk a döntést, mely erős meggyőződésünk szerint ránk nézve csak kedvező lehet.

De a kérdés nem került az őszi ülésszak elé. A kiküldöttek hazajöttek Genfből. Valaminek azonban közben történnie kellett, mert Angelescu, aki azelőtt teljesen elzárkozott minden tárgyalás és módosítás elöl, most egyszerre hajlandónak mutatkozott a tárgyalások újból való felvételére.

Az egyházak kiküldöttei november első napjaiban megjelentek tehát Bukarestben és hosszú napokig tartó tárgyalásokat folytattak, melyek után a lapok jelentékeny módosításokról és engedményekről hoztak értesítéseket. De hogy miben állottak az engedmények, azt sokáig nem lehetett tudni, mert a kiküldöttek Angelescu kívánságára begombolkoztak és nem nyilatkoztak.

Mikor aztán a miniszter a törvényjavaslatot a parlament elé terjesztette, akkor a lapok is közzétették a híres 19 pontba foglalt „engedményeket.”

Most az egyházak főhatóságai ismét megvizsgálták az „engedményeket” s lényegében a következő határozatokat hozták:

Helyeslőleg vették tudomásul, hogy újabb kísérletet indítottak meg az eltérő álláspontok kiegyenlítésére. Jóleső érzéssel állapították meg, hogy a tárgyalások *egynéhány nem jelentéktelen módosításra nyújtanak kilátást, melyeknek érvényesítését jó reménységgel várják.* Másfelől azonban szomoruan állapítják meg, hogy ezek keresztülvitele mellett is még mindig fennmaradnak azok a nagy elvi differenciák, melyek a törvényjavaslat rendelkezései s a vallási kisebbségek egyházait részint el nem törölhető történelmi jogon, részint a békeszerződések tételes joga alapján megillető jogok között fennállanak.

Hiányzik ugyanis a következők biztosítása:

a) korlátlan iskolatartási jogunknak, iskoláink autonóm hatáskörünkben való igazgatási és felügyeleti jogunknak biztosítása.

b) Nyelvünk szabad használatának joga akként, hogy a tannyelvet az iskolafenntartó állapítja meg és hogy csak a román nyelvet és irodalmat legyünk kötelesek román nyelven tanítani, más tantárgyat nem, az elemi iskola legfeljebb csak a harmadik osztálytól legyen köteles a román nyelvet tanítani.

c) Megfelelő államsegély biztosítása.

d) Az állami főfelügyelet rendőri zaklatás jellegének kiküszöbölése.

e) A miniszter külön működési engedélyezési sorozatainak elejtése.

f) Senki a maga hitvallásos iskolájától semmi címen ne legyen elzárható; ilyen nemlétében ne legyen elzárható más hitvallásu magyar tannyelvű iskolától.

g) Azok az állampolgárok, kik saját hitvallásu iskoláik fenntartási terheit állandóan hordozzák, ne legyenek kötelezhetők arra, hogy más iskolák építéséhez és fenntartásához hozzájáruljanak.

Ezek alapján megállapítván, hogy a csekélyszámú örvendetes változtatási kilátások mellett is fennmaradó súlyos sérelmek lehetlenné teszik, hogy e javaslatot mint törvényt megnyugvással fogadhassák, kifejezik reményüket, hogy a közoktatásügyi miniszter úr a tárgyalások további folytatására módot adva, elvi kívánságaink honorálásával az ohajtott megnyugtatót létrehozza. A legkívánatosabb az volna, hogy a felekezeti iskolákról teljesen külön törvény alkottassák. Az egyházi főhatóságok mindaddig nem lesznek abban a helyzetben, hogy megnyugvásuk tekintetében végleges határozatot hozhassanak, míg nem látják, hogy a kilátásba helyezett változtatások s e határozatban is kifejezett kívánságok miképen honoráltatnak a hozandó törvényben, valamint annak végrehajtási utasításában.

Az egyházak bizalmatlansága, amint látni fogjuk, teljesen megokolt volt; reménye aziránt, hogy Angelescu a tárgyalások továbbfolytatására az elvi differenciák kiküszöbölése céljából alkalmat ad, teljesen hiábavaló.

A parlament a törvényjavaslatot gyors tempóban letárgyalta s a Monitorul Oficial dec. 22-én közzétette a törvény szentesített szövegét. E szöveg átolvasása után megdöbbenéssel vesszük észre: nemcsak hogy nincsenek belőle eltüntetve az eredeti javaslat és az egyházak által kifejtett álláspont közötti elvi differenciák, hanem még azok az „engedmé-

nyek” sem kerültek bele, melyeknek keresztülvitelére a miniszter és a törvényjavaslat képviselőházi előadója, Gârboviceanu, ismételten élő szóval és írásban elkötelezték magukat. Gyárfás Elemér, aki a tárgyalásokon elejétől végig jelen volt s azokról magának hiteles írásbeli feljegyzéseket csinált, a Keleti Ujság január 3. számában „Az iskolatörvény szentesített szövege” címen pontról pontra kíséri a törvényjavaslatot, a tárgyalások folyamát s a szentesített szöveget és kimutatja, hogy mennyiben váltották be ígéreteiket. „Az eredmény megdöbbenően és felháborítóan szomorú.”

A javaslat 6. §-a szerint a közhatóságok minden iskolával közvetlenül leveleznek. A tárgyalásokon ezt a szakaszt így módosították: „az összes elvi jelentőségű rendelkezéseket a miniszter és közegei az iskolákkal ezeknek illetékes fenntartói útján fogják közölni”, mihez Angelescu még sajátkezűleg fűzte hozzá a következő magyarázó toldást: „csupán az informatív jellegű levelezés fog közvetlenül az illető iskola gondnokságával folyni.” Ez a módosítás Majláth püspök, Hans Ottó Róth, Kräuter és Hedrich képviselők jelenlétében történt. És mégis a törvény szentesített szövege ez: „Az elvi jelentőségű rendelkezéseket a miniszter és közegei közölni fogják úgy az iskola fenntartóival, mint közvetlenül magukkal az iskolákkal”. Ez a törvény-szakasz illuzóriussá teszi a fenntartónak minden befolyását, minthogy a miniszter, inspektorok és revizorok a főhatóság megkerülésével rendeleteket adhatnak ki az iskoláknak.

A 35. §-ba felvették, hogy az iskola tannyelvét a fenntartó állapítja meg és törölték azt, hogy a zsidó tanulók oktatási nyelve csak a román lehet. Ennél a pontnál a miniszter és előadó „súlyos szöszegést” követett el. Az eredeti szöveg azt mondja, hogy felvehetők más vallású, de azonos anyanyelvű tanulók is, ami a zsidókra vonatkozó abszurd kikötés törlése után azt jelenti, hogy zsidóvallású, de magyar anyanyelvű tanulók is felvehetők. A katolikusok ragaszkodtak ahhoz az elvi állásponthoz, hogy saját felekezeti iskolájából senkit netalán eltérő anyanyelve miatt kizárni ne lehessen, mert híveik között más anyanyelvűek is vannak. A miniszter hosszú vonakodás után elfogadta ezt az álláspontot és sajátkezűleg jegyezte be azt a módosítást, hogy „felvehetők azok a tanulók, kiknek azonos az anyanyelvük, vagy ugyanazon vallásfelekezethez tartoznak.” „Ez a betoldás a szentesített szövegből hiányzik s ez a szó-

vegezéseldönti Erdély katolikusainak a törvényre vonatkozó állásfoglalását.”

Azokat a felekezeti iskolákat, melyekben szerzetesrendekhez tartozó személyek tanítanak, ha a püspöktől vagy egyházközségektől függő viszonyban vannak, a felekezeti iskolák kategóriájába vették a tárgyalások során, ami némileg megnyugtatta volna a katolikusokat, de ez a betoldás a szentesített szövegből egyszerűen hiányzik. Még több ilyen eltérés van a 19 pont és a törvény szövege között s ezért Gyárfás „a nyilvánosság színe előtt megállapítja, hogy Angelescu miniszter és Gârboviceanu előadó, kik a november 6. jegyzőkönyvben írásban s azután ismételten szóbelileg elkötelezték magukat a 19 pontnak a törvénybe való felvételére s az ellentétes rendelkezések elhagyására, több ránk nézve elsőrendűen fontos rendelkezést illetően nem teljesítették nekünk tett ígéretüket.”

Majláth püspök további hét pontjából egyetlen sor sem került bele a törvénybe.

Angelescu az engedményeket tartalmazó jegyzőkönyvet sietve elküldötte Genfbe azzal a jelentéssel, hogy most már minden rendben van, az egyházak boldogak, megvannak elégedve a törvénnyel. Ám Genfnek a szemét nem lehet bekötni. Nem kell egyebet tennie, mint szembeállítania a 19 pontot tartalmazó jegyzőkönyvet és a törvény szentesített szövegét s azonnal látni fogja minden kommentár nélkül a kettő közötti nagy eltéréseket.

A törvény most már szentesítve van. Egyelőre nem tehetünk egyebet, mint várjuk a végrehajtási utasítást,* amely, ha jóakarattal fogják megalkotni, itt-amott a törvény szigorán némileg enyhíthetne. De e tekintetben sincs reményünk. Nincs reményünk azért, mert a törvény-előkészítők lelkéből hiányzik a kisebbségek nemzeti élete és kultúrája iránt minden jóindulat és az a fensőbbes és magasabbra tekintő szellemiség, amely minden erkölcsi érték iránt tiszteletet érez és megbecsülést mutat. Hiányzik belőlük a bizalom és a jóindulat s ennek hiányában bármit alkotnak, rossz lesz annak az alkotásnak a lelke. Jorga a törvényjavaslat tárgyalása alkalmával teljes joggal mondhatta Angelescunak, hogy „Erdélyt a felekezeti oktatás éltette s ennek az oktatásnak akkora a felsőbbesége, ameny-

* A végrehajtási utasítás március hóban megjelent, de áttanulmányozására elegendő időnk nem lévén, egy más alkalommal fogunk vele foglalkozni

nyit az ön összes inspektorai együttvéve sem tudnak adni az oktatásnak... Nem engedhető meg, hogy hozzányuljatok ahhoz a jó szellemhez, melyet a felekezeti iskolák képviselnek. Nem az a megoldás, hogy a felekezeti iskolákat államiakkal helyettesítik... Nem láthatjuk másképen ezt a kérdést, *mert tiszteletet érzünk az erkölcsi értékekkel szemben.*” Nos, ez a tisztelet hiányzik a közoktatásügy vezetői lelkéből és még valami: a bizalom és a jóakarát, ami nélkül lehet törvényeket alkotni, de ezek nem fogják a lelkeket megnyugtatni s az ország közállapotainak konszolidációját szolgálni.

Dr. Gál Kelemen.

A DÁKOK TRÓJÁBAN*

A főképpen a hősi mondakörökben megőrződött s a tragikusokat is megihletett régi hellén hagyományok tudnak egy időről, amidőn a görögök, a thrákok és a frigegek egyetlen egy nagy családot alkottak, amelyen belül az istenek, a félistenek és a királyok, a nagy dalnok próféták és a nagy papok valahogy mindhárom nép közösségéhez hozzátartoztak. Orpheus thrák vala, Pelops pedig frigiai, de mégis mindkettő egy ugyanazon időben egyúttal hellén is volt. A homerosi költemények ugyanazt a lelkivilágot tükrözik vissza.

Az utolsó félszázad régészeti felfedezései egyre nagyobb mértékben igazolták az ősi hellén hagyományok valódiságát. Úgy látszik, a hittita feliratok megfejtése még nagy meglepetéseket fog szerezni nekünk, megkezdvén egy hősköltemény korszakot alkotó adatainak a megerősítését.

Schmidt Hubert egy nagy híre szert tett cikkében már húsz esztendővel ezelőtt szoros stilisztikus összeköttetéseket állapított meg Erdélynek, Trójának és Mykénének bronzkori műveltsége között s már ő kereste a délen találkozott művészi megnyilatkozásoknak északi eredetét.¹ A thrák népeknek Kisázsia északnyugati és északi részeiben, legalább a Kr. e. II. évezred kezdetén való jelenlétében többé már nem kételkedik senki.

Jóllehet *történelmi szempontból* nem lehet pontosabb bizo-

* *Párvan Bázil* bukaresti egyetemi tanár, a Nemzeti Régészeti Múzeum igazgatója, Románia legkiválóbb régésze s külföldön is elismert jönevű tudós, a romániai szakszerű régészeti ásatások és kutatások legfőbb irányítója, e majdnem tisztán erdélyi vonatkozású tanulmányát, mely az *Orpheus* II. (1926.) évf. 1—10. 1-n jelent meg először, románul, volt szíves átengedni folyóiratunknak, hogy a mi olvasóközönségünk is vethessen egy pillantást szeretett Erdélyünk ősrégi viszonyaira. A fordítást *Ferenczy Sándor* archeologus végezte. Szerkesztő.

¹ *Schuchardt Károly*-nak ezekre vonatkozó összegezéseit lásd: *Alt-europa in seiner Kultur und Stilentwicklung* (Berlin, 1919.) című könyvében

nyítékokat felsorolni Trójának és Erdélynek a Kr. e. II. évezredbeli művelődési és nemzetiségi viszonyairól, mégis evvel ellenkezőleg azt hitték, hogy a Trójában — Trójának az achaiok általi elpusztítását (úgy kb. a Kr. e. II. évezred második felének táján) — követő letelepülőknek még a nevét is meg lehet mondani bizonyos körülmények miatt.

Schuchardt összegezvén elődeinek, még pedig elsősorban *Schmidt Hubert*-nek, azután *Brückner Alfréd*-nek, *Götze Alfréd*-nek és mindenekfelett *Dörpfeld Vilmos*-nak¹ — a végső eredményeit, a következőket mondja: „a VII. rétegben (t. i. a trójai ásatások VII. rétegében) tovább folytatódik az a szürke áru, ami már megvolt a VI. rétegben is, majd egy teljesen új, ki-domborodásokkal és szarvakkal, rézsutosan lesimított szélekkel bíró fajta tűnik fel, amelyeket *Schmidt Hubert* nagyon helyesen a kimmerieknek tulajdonított, akik a VIII. században tényleg betörték erre a területre. Az agyagholmik egész Magyarorszáig, illetve egész Sziléziáig visznek vissza úgy, hogy a kimmerieknek a dunamelléki országokból való idejövetele evvel meg van jelölve.”²

Az alábbiakban megkísérlem bebizonyítani az *Erdélyi irodalmi Szemle* olvasóinak, tehát csak nagy vonásokban,³ hogy *Schuchardt*-nak úgy a még meglehetősen új, mint elődeinek csak kevéssel régibb állításai, jóllehet majdnem mind maiak, mégis vagy kiegészítendőek, vagy pedig nagyobb részükben teljesen más megállapításokkal cserélendőek ki.

I. A trerieknek és kimmerieknek kisázsiai beütései a Kr. e. VIII. század előtt történtek. *Eusebios* chronológiája a Kr. e. 1076. esztendőre tette a kimmer betörések⁴ kezdetét és ez — amint alább majd látni fogjuk — mindenben megegyezik a régészeti beosztás tényeivel. A betörések — az igaz — tovább tartottak még a VII. században is, de már csak úgy, minden politikai vagy néprajzi jelentőség nélkül. *Strabo* (XIII. 586.) —

¹ V. ö. a *Dörpfeld* gondozta gyűjtéletes munkát: *Troja und Ilion*. (Athén, 1902.)

² V. ö. *Schuchardt* id. mű, 214. l. Igaz, hogy *Brückner* a *Troja und Ilion*-ban (572. l., v. ö. az 569. lappal) nem „kimmereket”, hanem egyszerűen „thrákokat” mond, azonban az 554. és köv. lapokon már világosan „treriekről” (a „kimmerek” társairól) beszél, sőt bizonyítékokat is sorol fel.

³ Egyes, itt érinteni szándékolt kérdéseknek teljes anyaga a *Getica* című művemben (Bukarest, Academia Română, 1925., sajtó alatt) található meg.

⁴ Az idézeteket lásd a *Getica* c. művemben: 3. l. és 9. jegyzet.

amelyre *Brückner* támaszkodik az ő VIII.—VII. századba való keltezése miatt — pontosan megmondja, hogy a treriek (vagy trariok) Abydos város környékén a trójai háborút követő századokban telepedtek le. Azonban Kr. e. 1000 év előtt sokkal régebb esedett homerosi Trója, a Trója VII., *Dörpfeld* és a többi fennebb idézett tudósok szerint körülbelül Kr. e. 1500—1000 közé¹ tehető avval a lehetőséggel azonban, hogy Trója VII. megkezdődhetett még „a Kr. e. II. évezred utolsó századában” már s avval az állítással, hogy Kr. e. 1000—700. tartott.² A trójai ásatások másrésről azt mutatják, hogy a „mykénéi” Trója (Trója VI.) és a kimmer Trója (VII. 2.) kezdetei között egy nagy közvetítő művelődési réteg (VII. 1.) van, amelyben a mykénéi hatások tovább folytatódnak.³ Így tehát a trójai VII. 1. réteget — *Dörpfelddel teljes egyetértésben* — a Kr. e. 1000. év előttre tehetjük úgy, hogy a Trója VII. 2.-nek legkésőbb ekkor meg kellett kezdődnie.

II. Valójában a magyarországi típusú fazekasipar — amelyet ama szarv alakú kidudorodások és rézsutosan kivágott edényperemek jellemeznek, amelyeket *Hampel* mutatott be a magyarországi bronzkor ismertetésében és amelyeket *Schmidt*, *Götze* után *Reinecke* segítségével a magyarországi bronzkor IV. szakaszába, tehát *Reinecke* szerint a Kr. előtti XII.—IX. századba helyez,⁴ — régibb ennél az időnél. A bronzkor III. szakába tartozik s ezt egyik asszisztensem, *Cristescu V.*, Călărașitól nyugatra, a Boian-tó szigetén határozottan a bronzkor IV. szakaszánál (ez egyébként nálunk megfelel a nyugati Hallstatt I. szakaszának) régebbre valló körülmények között talált meg. De egyébként is a Tisza felsőbb folyása mellől, Borsod megyé-

I. ábra. Trója VII. rétegében talált, Kárpátok-dunamenti edény. (Schmidt után *Dörpfeld: Troja und Ilion.* 594. és köv. II.)

¹ *Dörpfeld* id. mű 182. l.; *Schuchardt: Alteuropa* 214. l.-n XV.—XIV. századot mond.

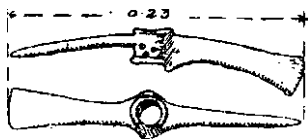
² *Dörpfeld* id. mű 200. és köv. II.; v. ö. *Schmidt* u. o. 594. és köv. II.

³ V. ö. *Schmidt* cikkét *Dörpfeld* id. mű. 296. és köv. II.

⁴ *Schmidt* a *Dörpfeld* id. műve 594. és köv. II.

ből való urnatemető,¹ ahol a boianival² azonos s a trójaihoz³ hasonló edényt találtak, egyáltalán nem áll egymagában elszigetelten evvel a tipussal. A borsod—boiani típus ugyanis az illir délnyugaton, Boszniában Donja Dolinánál is feltűnik,⁴ de ez alkalommal — amint az a Dáciától való távolság miatt egészen természetes is — a miénknél jóval későbbi, de Trója VII. rétegének megfelelő idejű viszonyok között.

III. Trójában a VII. rétegben azonban fém, még pedig bronz (nem tiszta réz) tárgyakat is találtak: kettős csákányokat, nyél irányában megnyújtott fokú, széles pengéjű fejszékét. Szintén nagyon jól ismert erdélyi típusok.⁵ Götze is megfigyelte,

2. ábra. Trója VII. rétegében talált „kimmer”-géta típusú kettős bronz csákány (Götze után: Dörpfeld: Troja und Ilon. 403. és köv. ll.)

még pedig nagyon helyesen, hogy noha ezeket a nálunk tiszta rézből készült talált tárgyakat a szokásnak megfelelőleg a a chalcolitikus időbe osztották be, tehát legkésőbb a Kr. e. II. évezred első felének a közepe tájára, Trójában mégis minden kétséget kizáróan a VII. rétegbe (tehát Dörpfeld szerint a Kr. e. 1000.—700. közötti időbe) tartoznak és nem behozottak, hanem a helyszínen készültek, mert hiszen magából, Trójából bolygatatlan állapotban talált magyar típusú fejsze öntőmintánk van. Így azonban Erdélyben is jóval fiatalabb időkbe, még pedig a bronzkor IV. szakaszába (Hallstatt I.) kell tartoznia. Tényleg a czófalvi⁶ típusú fejszék (így nevezem, mert ezt a típust a Háromszék vármegyei Czófalván találták a leg-

¹ Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban II. kötet CXLI. tábla 2. á. (meg a kötet címlapján is).

² A Dacia II. (1925) kötetében fog megjelenni.

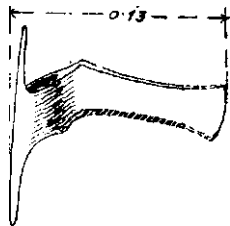
³ Dörpfeld id. mű. 41. tábla (a 304. l. mellett). VII. sz. ábrája; v. ö. 301. l. 216. ábrájával is.

⁴ A Truhelka által közölt edényeket lásd *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Herzegovinen*. IX. (1904) évf. XIX. tábla 9. sz., LXII. t. 2. sz. LXXIII. t. 1. sz., LXVII. t. 31. sz.

⁵ Götze a Dörpfeld id. műve 403. és köv. ll., v. ö. főleg 408. l.

⁶ Párvan Vasile: *Getica*. VI. fejezetben elszórtan, ahol a teljes összehasonlító anyagot is bemutatom.

jellemzőbb alakban, érce pedig arany vala: tehát feltétlenül nagy dísz kifejtésére szolgáló csákány) kiválóan jellemzők a Kárpátokmenti bronzkor IV. szakaszára s ezek a La Tène időkből *cateia* név alatt ismert, majd a germánok által örökölt s egészen a

3. ábra Trója VII rétegében talált s a maga egészében fennmaradt agyagöntőminta után öntött Kárpátokövi, elsősorban erdélyi típusú bronzfejsze. (Götze: Dörpfeld: Troja und Ilion. 408., 403. és köv. ll., v. ö. p. o. továbbá Herepey: Alsófehér vármegye monografiája (Nagyenyed, 1901.) II. kötet. 1. rész. VIII tábla 72. ábrájával is.)

merovingi időkig megőrzött vasfejszék formáival azonosak. Ennek következtében — *Götze és Schmidt* gyanításaival ellenkezőleg — *a fejszék az edényeknél biztosabban beoszthatók* a magyarromán bronzkor IV. szakaszába. A fejszék feltétlenül a bronzkor IV. szakaszának legrégebb idejéből valók, ugyancsak a Kr. e. 1000. évek tájáról, amint ezt azon erdélyi aranykincsek, — amilyenek kíséretében találták a czófalvi fejszékét is — stílusából megállapítottam.

IV. *Schmidt Hubert* nem tudván mellőzni azt a tényt, hogy a magyar típusú fejszék és edények egészen a Tisza felső folyásáig megvannak, sőt a szlovák Kárpátok északkeleti részében is előfordulnak, természetesen evvel a területtel hozza kapcsolatba. Másrésztől azonban a Trójába eljutott Kárpátok-dunamenti műveltségnek a szerzőségét a kimmereknek akarván tulajdonítani, *a kimmereket a Dnyesztertől nyugatra egész a Dunáig terjedő vidékre költöztette át* s noha ugyanakkor reámutatott arra, hogy a *treriek*¹ az Alduna déli partján, Moesia inferiorban laktak: mégis egyedül ismeri el, hogy *sem a treriek, sem a kimmerek nem laktak a Kárpátokban* és hogy a kidudorodásos edények, amelyek elterjedési köre kinyúlik egészen Sziléziáig, sőt éppen Luzáciáig, *nehezen tulajdoníthatók* („*nicht so bestimmt*” 600. l.) *az általa megteremtett treri vagy kimmer kultúrának*. Tehát: *Schmidt* nem bizonyította be s ennek követ-

¹ Dörpfeld id műve 594. és köv ll.

keztében *Schuchardt*nak egyáltalán nincs joga Schmidt alapján azt állítani („wohl mit Recht!”), hogy a kimmerek voltak a trójai VII. réteg művelődésének a hordozói.¹

V. Sokkal meglepőbb *Brückner*-nek a treriekkel kapcsolatos feltevése. Ámde fennebb e füzet 48. l. 2. jegyzetében kimutattam már, hogy ő maga is lemondott róla, amikor a trójai VII. réteg művelődésének a terjesztőit csak úgy nagy általánosságban egy thrák fajú népnek írta.

VI. *Schmidt* azonban, kinek a *Troja und Ilion* megjelenése után egy pár esztendővel később (1909—1910) volt alkalma ásatni Kukutyinban (Cucuteni), ebben az 1902-ben megjelent munkájában még egy igen csodálatra méltó bizonyítékot sorol fel az 599. lapon. Ezt a bizonyítékot ma, a moldvai ásatása után, semmiesetre sem tartja már meg, de eddig tudtommal még nem is cáfolta meg, mivelhogy barátja, *Schuchardt*, 1919-ben még helyesnek tekintette. *Schmidt* ugyanis azt mondta, hogy a trójai kidomborodásos edényeknek van egy „az érintőkkel összekötött körökből” alkotott díszítménye,² amit nem ismert máshonnan, csak délről, a Földközi-tengerről és hogy emiatt a kidomborodásos fazekasiparnak Trójában való létezésére egy hosszabb időköztt kell feltételeznünk, amíg az északiak megbarátkoztak vele és meghonosították a délről jött ékítő mintát. Ez a díszítmény azonban, — „amely a mykénéi kigyóvonalas díszítményrendszerből a mértani ékítő stílusnak kialakulása közben a mykénéi kor utáni időkben alakult ki” — megvan úgy a moldvai eneolithikumban Cucuteniben,³ mint a havasalföldi eneolithikumban Gumelnițan,⁴ néhány lépésre a Boian-on előkerült Trója VII. és borsodi típusú edénytől. Teljesen világos tehát: a trójai edényeknek úgy az alakja, mint a díszítése Dáciából vivődött oda, még pedig a néprajzilag pontosan gétának meghatározott Dáciából, a keleti Balkántól és a Dunától egészen Morvaországig és Sziléziáig, a Dnyeszter keleti partjától egészen a Tiszántuli részekig.⁵

Nem a treriek, nem a kimmerek, hanem egyszerűen a géták lakták Tróját a Kr. e 1000—700 között.

¹ Alteuropa 214. l.

² *Troja und Ilion* 302 és köv. ll.

³ Csupor a bukaresti Muzeul Național de Antichitățiiben.

⁴ Asszisztensem, *Dumitrescu Vladimir* ásatása; a *Dacia* II. (1925.) kötetben fog megjelenni.

⁵ *Pârvan Vasile*: *Getica*. V. fejezetben elszörtan.

Mert:

I. Abban az időben ugyanis, amidőn a fennebb jellemzett fémművesség és agyagipar a Kárpátok övében és a Duna mentében felvirágozott, tehát Kr. születése előtti 1000. év előtt, a kimmerek még a Fekete-tenger északi partján tanyáztak. Bizonyos minták békés kereskedelmi úton tőlük hatoltak el egészen a Kárpátokig s sokkal több minta pedig az ő közvetítésükkel jutott el egészen a Kaukázusig. A minálunk, de feltétlenül a kimmer-kaukázusi területtel, tehát Előázsiaival kapcsolatban alkotott minták közé tartoznak a kettős fejszék, főképpen a czófalvi típusú díszcsákányok és harci szekercék. Nálunk mindkét típus főleg rézből készíttetten fordul elő, sőt a czófalvi típus még aranyból is, mivel valószínűleg pénz gyanánt szolgáltak a keleti, kimmer-irani cserében, hiszen az utóbbiak is kizárólag csak rézből és sohasem bronzból ismerték ezt a típust. Lehetséges, hogy ez a „fémrúd” típus később külön vált a „fegyver” típustól. *Mindenesetre a Trójában talált típusokat itt a Kárpátok övében egy hosszú fejlődési folyamat előzte meg.*

II. Azt, hogy a „géták” már a Kr. e. II. évezredben a Kárpátokban laktak (egyelőre mindegy, hogy így hívták-e őket¹) és hogy az ő északi thrák mivoltukban az egész Kárpátokat megszállották eltova Morva és Gácsországokig, azt a *Kárpátokig eljutott összes skytháknak az elthrákosodása bizonyítja*, nem vévén ki közülök az agathyrseket sem, kikről *Herodotos*-nak az V. század közepén már semmi olyan értesülése nem volt, hogy azok valaha irániak valának. Az 1000. év körüli kimmer betörések, majd a 700. évet megelőző skytha támadások kinyomták a thrákokat a Kárpátokból északnyugaton egész Brandenburgig, délnyugaton Dalmáciaig, délen Macedoniáig, délkeleten pedig eltova Kisázsiaig.²

III. Az egyetlen nép, amely Kr. e. 1000 és 700 között ama

¹ Kutatásaink ugyanis arra engednek következtetni, hogy a *géták* s a *dákok*, valamint az *agathyrsek* neve iráni nevek s bizonyos skytha törzsektől származnak, amelyek Dacia különböző vidékein a VII.—V. századokban elnemzetleniedvén, nevüket átörökítették a beolvasztó *thrák* törzsekbe: *Agathyrsek* Erdélyben, *Dákok* a kapcsolt területen és *Géták* a Kárpátok délnyugati részén.

² Ezt a kérdést először — de csak úgy érintőleg — Note di geografia antica c. közleményemben (*Rivista di Filologia*. Torino, 1923. évf. 342. és köv. II) tárgyaltam, majd meg teljes alaposággal a *Getica* c. művemben 2—40. és 220—289 II.

trójai, kidudorodásos edénytípust kifejleszthette és *Sziléziában, Luzáciában, Dalmáciában, Trójában, a Duna s a Tisza mentén* meghonosíthatta, a géták voltak, akik majdnem egyidejűleg laktak ezeken az összes területeken, amint azt fennebb a II. pontban kimutattam.

IV. *Schmidt Hubert* azonban a Trója VII. rétegben egy másik edénytípusnak a megjelenését is megfigyelte. Ennek az edénytípusnak a fülei szegletesen kiemelkednek az edény szádpereme felé s az edényfülek a középvonaluk irányában bemélyedőek, illetve a szélek, helyesebben a csúcs felé két szarv alakjában kiemelkedőek, tehát éppen olyanok, mint a milyeneket nagy számban találunk a pannoniai Duna mindkét partján,¹ aztán meg a Bánságban, Vattina és Versec bámulatos bronzkorában és általában a közép Duna s a Balkán nyugati része bronzkorának III. és IV. szakaszában.² Ennek következtében tehát szó sem lehet ismét sem a treriekről, sem a kimmerokről, hanem sokkal inkább valami ősrégi illyr elemekről, amelyeket szintén a bánsági (más közelebb keletibb géta adat hiányában ezt a nyugatibb területet kell idéznem) géták közvetítettek egészen Trójáig. De ez a díszítő elem is sokkal régibb Trója VII. rétegénél: ottani jelenléte felmutatható lesz nemcsak 700 körül, hanem éppen 1000 körül is. Mindezekből tárgyunkra vonatkozólag természetesen e díszítmények középeurópai, még pedig elsősorban nyugati géta eredetét kell kiemelnünk.

V. Azt mondhatná azonban valaki, hogy mindezek egyszerű régészeti feltevések, éppenúgy mint a *Brückner*-éi meg a *Schmidt*-éi. Azt gondolom, hogy most módomban áll egy olyan bizonyítékot adni, amely annyira támogatja őket, hogy a tiszta feltevések történelmi valószínűségekké alakulnak át. Úgy *Brückner*, mint *Schmidt* egyformán kutatott a trer-kimmer elméletet megerősítő helyrajzi adatok után, de amit találtak, az végtelenül kevés volt. A géta feltevés ellenben a helyrajzban

¹ *Schmidt* a *Dörpfeld* id. műve 595. l-n., a *Schmidt* által *Hampel*: Bronzkor I.—III. kötetéből idézett helyekkel. Megjegyzem azonban, hogy *Hampel*-nek csupán Zalából és Pest vármegyéből vannak adatai, mikor e típus tényleg már sokkal elterjedtebb a bronzkorban.

² Lásd pl. *Archaeologiai Értesítő* XIX. (1899.) köt. 169. lapon a *Milleker* által Vattináról bemutatott szép edényeket, amelyek egy régi, még a bronzkor II. szakaszából való hagyományt folytatnak tovább. — Donja Dolinara vonatkozólag lásd *Truhelka* id. mű 4. l. 4. jegyzet, XXV. tábla 9. sz. ábra.

egy majdnem teljesen váratlan támaszt talál.¹ Így a Márvány tengeren túl Mysiában (ez is thrák még az újabb kőkorszakból, de nem a később jött mysek, hanem más thrákok thrákosították el) az Askanios folyó torkolatánál Kíoς-t találunk éppenúgy, mint Scythia Minor géta részében; majd meg Bithyniában (ez is thrák az újabb kőkorszakból) az astakenosi öbölben a feltétlenül nagy feltűnést keltő Δαξιβυζα nevet: a név alakja régi és tiszta thrák s bizonyára a Dáciából egy nagyon régi, pontosabban meg nem állapítható, de mégis 1000-t semmiesetre meg nem előző időben oda vándorolt s ott községet alkotott déli trákok leszármazottjai nevezték el. Egyébként is sok párhuzamos géta-bithyniai nevünk van, itt felsoroljuk még: a kárpodák *Capora* a Tyras mentén és *Cepora* Bithyniában; v. ö. *Capidava*-, *Capisturia*- és *Capustorossal*, géta alakok. *Caucones* Bithyniában: *Caucoenses* Dáciában. *Abrittus* a crobyzusi Getiában: Ἀβριττηγή Mysia vidékein. *Argesis** (Argeş folyó neve) Dáciában: *Argesis* Misiában, *Tiantantos* gétaskytha folyónévnek megfelel a bythiniai Τάραντος; *r. Δάρανδος*. *Sangidava* Dáciában: *Sangia*, *Sangas* északi Phrygiában. *Setidava* a Warthe mentén: *Sete*, *Setae*, *Seti* Bithyniában. *Cedonia* Dáciában: *Kydoniae* Mysiában az adromyttioni öbölben Σμόρνη a szerb Krajnában: *Smyrna* Kisásziában. *Carsium* a dobrudzsai Getiában: *Καρσέα* Mysiában. *Germi* — Dáciában a dentheleteknél vagy a géta Dalmáciában, másrésztől Mysiában, Phrygiában és Galatiában. Nem lehet azt mondani, hogy mindezek a névegyezések csak a thrákok és a frigeek közötti általános nyelvrokonsággal fejthetők meg, hiszen arra van mindjárt egy negatív bizonyíték is: — *para*-val képzett helységnevek kizárólag Thráciában fordulnak elő, sem Dáciában, sem Bithyniában nem találunk egyet sem.

VI. Ámde bizonyosan azt fogják mondani, hogy az északi thrákok a dunai-kárpáti vidékekről esetleg még a thrákok Kisászia felé irányuló nagy vándorlásainak a kezdetén, az újabb kőkorbán, jutottak el Mysiába és Bithyniába s így tehát Trójába sem a mykénéi kort követő időben. Itt újra a helyrajz — amely a Duna mentén *myseket* mutat (*Strabo*-ból is tudjuk, hogy ezek a gétákkal azonos nép voltak) és *myseket* jelez Kisászia északnyugati sarkából is (*Homeros* is, *Ilias* XIII. 5.

¹ Következők bizonyítására vonatkozó forrásokat lásd: *Pärvan Vasile*: *Getica*. 235. l.

ismeri őket a Duna mellől más kancatejjel táplálkozó pusztai nomád népekkel együtt!) — siet a régészet támogatására: a Trója VII. rétegébe feltétlenül Dáciából vitt fejsze és edényminták a Kr. e. 1000. és utána következő évekből valók. Trójába tehát egy olyan nép vitte be, amelyik Dáciából arrafelé az említett időpont előtt kezdett mozgolódni. Ez a nép éppen az, amelyet később a *dák* (v. ö. Δαξιβοῦζα) név alatt ismerünk, amelyet előbb a kimmerekkel, utóbb meg a skythákkal — akik elpusztították hazájukat — szemben a balsorsuk kimozdított innen s akikkel együtt özönlöttek aztán délre is, meg nyugatra is.

Ilyenképen tehát, a mykénéi korbéli vár romjai felett — amelyeken a költő megénekelte a hős Hektort s a bánatos Andromachet, — a nagyszerű pusztulás után pár száz év múlva a beözönlő dákok emeltek egy új, egy más várat, s az északi Kárpátok kovácsai öntötték most már a bronz fegyvereket, s a géta fazekasok alakították s égették agyagból az edényeiket, melyeknek mintái egykor a mi hegyeink zúgaiban s a Dunának és a Tiszának termékeny, bújá partjain alakultak ki.

Párvan Bázil.

A RÉGI ERDÉLY AMATŐRJEI.

Ketten tartják kezükben a művészetet: *művész és amatőr*. A művész alkot, még pedig az amatőr számára alkot, aki viszont megteremti a művészi alkotás lehetőségének gazdasági feltételeit; gondoskodik arról, hogy a mű el ne kallódjék, hanem az emberiség okulására és gyönyörűségére az idők végéig sugározza a beléje rejtett művészelket.

Hangozzék bármily frázisszerűen, ez a praktikus valóság. Ha nem volnának amatőrök, a zene nem fejlődött volna tovább „a csengő dalnál, amelyet sötétben szorongó gyermekek énekelnek” s a képzőművészet a barlanglakó karcolásainál s a szeszélyes rajzolgatásnál, amelyet, mint unalomüzőt, gyermekéveinkből ismerünk.

Az amatőr nem bányász, aki számító plánummal váj a földben, hanem kertész, aki a palántát szerető kézzel gondozza. Ápolta az első rügyeket és gondját viseli az erdőnek.

Szóval az *amatőrködés* csakoly régi, mint maga a művészet. Nem mondhatjuk ugyanezt a *gyűjtésről*, mert a kettő közt lényeges a különbség, bár manapság többnyire karöltve jelennek meg. Nem minden gyűjtő amatőr és nem egy olyan amatőr van, aki nem gyűjt semmit. Bizonyára megtagadjuk az amatőr elnevezést azoktól, akik értelmetlenül, mások majmolásaképpen avagy kérdésből halmoznak össze művészeti tárgyakat. Az sem amatőr, aki a műtárgyban csak az értéket és nem a szépet keresi. Szintúgy nem amatőr a rideg kalmár, aki üzleti számításból vásárolja össze a művészi holmit, csupán azért, hogy azon minden lelki felindulás nélkül nyereséggel adjon túl.

Az amatőrnek viszont nem kell okvetlenül gyűjtőnek lennie. Amatőr mindenki, aki a művészetben örömét leli: a szegényember, aki a közkincseket, mások műtárgyait tanulmányozza és a főúr, aki öröklött kincseiben gyönyörködik és gondosan őrzi azokat utódai számára.

Korunkban mindazonáltal az amatőr és gyűjtő rendszerint egy személyben jelenik meg. A régi világban nem mindig volt ez így. Az a honfoglaláskori harcos, aki büszke volt díszes fegyverére, magának, feleségének, lovának cicomáira, éksze-
reire, tagadhatatlanul amatőr volt, de nem gyűjtő. Ugyanezt lehet mondani *Szent-István*-ról, a nagy templomépítőről és felszerelőről. II. *Endre* király, aki szenvedélyesen vásárolta össze az ereklyéket, inkább gyűjtő volt, mint amatőr. Viszont III. *Endre* korában *Sinka* mester — *Miczbán Simon* unokája lévén, sejtethetleg őse *Bocskay István* fejedelemnek, — akitől a Magyar Nemzeti Múzeum legszebb magyarországi ezüstlelete származik, már megérdemli az amatőr nevet. Avagy *Czudar János* és *Meszesi Demeter*, a nagyváradi király-szobrok megrendelői, a *Kolozsvári* szobrász-család foglalkoztatói nem voltak-e amatőrök? Szintúgy a magyar trecento kimagasló amatőralakja, *Ozorai Pipó* temesi főispán, aki esztendőkön át foglalkoztatta udvarában Masolinót, a híres olasz festőművészt?

Kétségtelen, hogy Erdély földjén a középkorban egész amatőr-generációk váltották fel egymást, akik nemcsak az öt-vösöket foglalkoztatták derekasan, de templomainkat is szebb-nél-szebb freskókkal ékesítették. Egy ilyen amatőr családot ismerünk pl. a *Suky*-családban.

Mindezek a finomlelkű urak amatőrök voltak, de nem voltak gyűjtők. Ellenben gyűjtő és amatőr volt egy személyben Mátyás király, aki mintaképe lehetne mind a renaissance-kor, mind a mai kor gyűjtőinek. Az az egy generáció, amely az ő halála és Magyarországnak a mohácsi vész után bekövetkezett szétszakadozása közt eltelt, dekadens típusokat termelt a gyűjtés és amatőrködés terén. Ez alkalommal nem lévén céлом Erdély régi amatőrvilágát megvilágítani, átugrom mindezeket a most megjelölt érdekes időket és kezdem az önálló életet élni kezdő Erdélyben a XVI. század közepén.

*

A régi Magyarország XVI. századi likvidációja mindenre inkább volt alkalmas, mint a művészet nyugodt fejlődésére és evvel kapcsolatban kontemplatív amatőrlelkek nevelésére. Té-
mánk körül mégsem volt nyugalom. Forrásban volt minden s a legellentétesebb embertípusok voltak kialakulóban.

Amíg a nyugalom éveiben kifejlődik a művészetnek ön-

magáért való szeretete, — l'art pour l'art — addig a zavaros és ú. n. konjunkturás időkben az érték nyomja el a szépet. Ennek következménye, hogy a XVI. században épügy, mint az előző és követő századokban is, sok gazdag úr inkább csak szeszélyből dolgoztatta fel aranyát-ezüstjét ötvösei által. A szép ötvösmű luxus-célt is szolgált, azonkívül bármikor értékesíthető volt. Ha a szükség úgy kívánta, ismét összezúzhatták vagy beolvashatták. Amikor tehát eleink nagyszámú ötvösművéről olvasunk, ne tekintsük őket Mátyás-féle amatőröknek; volt közöttük amatőrlélek is, de a többség, sajnos, inkább csak ingóvagyonát kívánta így elraktározni.

Találunk ez időben olyan konjunktura-lovagot is, aki a politikai hatalmon, sőt trónhaházasáson kívül nem vetette meg a műtárgyharácsolás és műkereskedés előnyeit sem. Ilyen volt *Gritti Alajos*, János király és a szultán kegyence, jólismert és gyűlölt alak Erdélyben, akit itt, Medgyesen, ért utól végzete.

Gritti fejedelmi fényűzését ismerte Velencétől kezdve a Habsburgok országain át egészen Konstantinápolyig mindenki. És ha luxus-amatőrködésről beszélünk, bizony, valljuk be, megközelítjük nem egy mai amatőr lelkét. Hány amatőr szalon végső indítéka a luxus, a gazdagságnak olykor varázsos erejü mutogatása!

Kétségtelen, hogy *Szapolyai János* királynak is trónjáért vívott harcaiban a mérleg serpenyőjébe kellett vetnie gazdagságát, amely azonban nem bizonyult oly mérhetetlennek, amilyennek azt trónkövetelő korában hitték. Ám a Szapolyai-kincs még akkor is kábító volt, amikor *Izabella* királyné Gyulafehérvárra volt kénytelen átteni udvarát. *János Zsigmond* is szerette a művészi pompát, ami kétségkívül hatással volt környezetére is. A Szapolyai-kincs halála után főképen Lengyelországba került s így elveszett Erdélyre nézve szintúgy, mint *Fráter György* kincsei, amelyekre orgyilkosai tették rá kezöket.

E *kincskedvelők* mellett annál fokozottabb tisztelet illeti meg azokat, akik az amatőrködésbe *lelket* tudtak belevinni. Nem volt ez csekélység abban az időben, amikor a politika ide-oda dobálta az embereket s amikor karakteres emberek is pártállást változtattak. Így azok között, akik a Szapolyaiak oldalán ismerték meg Erdélyt, de aztán a Habsburgokhoz mentek át, találjuk *Nádasy Tamás*-t és *Verancsics Antal*-t, két elsőrendű amatőrt. Nádasy veszi pártfogásába *Dévai Biró Mátyás*-t és *Sylvester*

János-t, Verancsics pedig, mint Corvina-visszaszerző tett szert nagy érdemekre.

Az ilyen emberek kétségkívül hatással voltak a kultúra iránt fogékony országra, hová a *Báthoryak* udvarába szívesen jöttek művelt emberek. *Brutus János Mihály*-al, a Báthoryak történetírójával már, mint *bibliophilel* ismerkedünk meg. Ő is elég hányt-vetett életet élt, amelyben nagy gondja volt könyveire. Egyik ösüket tisztelhetik benne azok, akik izzadva bár, de nem tudnak könyvek nélkül utazni.

Szép könyvtára volt *Kovacsóczy Farkas* kancellárnak, aki egyébként is rendkívül művelt s nagy-vagyont szerzett ember volt. Az ő pártfogásának köszönhető neveltetését *Szamosközy István*, a történetíró, akit az Olaszföld tökéletes amatőrré és műkritikussá képzett ki. Lelkes bibliophil volt, akinek megadott a szerencse, hogy egy valódi Corvinája is legyen. Ez volt öröme és bánata is. Maga mondja, hogy könyvtárának díszé Flavius Proculus Iustinusnak „De origine Regum et regnorum epitome” c. könyve volt, amely Mátyás király budai könyvtárából került hozzá; ezt az elegáns betűkkel írt pergaménkönyvet odakölcsönözte egy tudós jezsuitának, Marietti Antalnak. Ezenközben beköszöntött az erdélyi jezsuita üldözés, amelynek Szamosközy könyve is áldozatul esett; írónknak nem is maradt más vigasztalása, minthogy jezsuita barátját „codexe rossz szellemének” nevezze.

A bibliophilek gárdája állandóan szaporodik s hiánytalan láncban jut el napjainkig. Visszatérünk hozzájuk a XVII. század végén. Most még a Báthoryak korának amatőrkedéséről kell szólanom. Valamennyi Báthory kedvelte a művészi pompát. A nagy *Istvánt* hamar elragadta tőlünk Lengyelország, hol a Czartorisky-múzeumban nem egy szép emléket őriznek tőle. *Báthory Kristóf* ezüstműjéről egy 1580-ban kelt összeírás számol be. Gyulafehérvári pohárszékén különösen kannái ragyogtak: Judith, Lukrécia, Dávid, Ádám és Éva históriája volt látható rajtok; volt olyan, amelyiken a feszület látható, egy másiknak pedig a tetején ember állt kezében kigyóval.

Báthory Zsigmond, ez a zseniális, de kapkodó és szerencsétlen ember, kétségkívül amatőrlélek volt. Amikor arra került a sor, hogy 1598-ban valóban elhagyja gyulafehérvári pazar művészi pompával berendezett palotáját, valósággal örjöngeni kezdett. Mánia szállta meg, hogy ami nem lehet az övé, az

ne legyen a másé sem. Elefántcsontot, ércet, sisakokat, kardokat, díszes ruhákat, teljes harci fegyverzeteket, páncélruhákat, a „királyi ősöknek azokat az emlékeit, amelyeknek nem is annyira anyaguk, mint ódonságuk kölcsönöz értéket”, megfosztotta a bennük vagy rajtuk lévő aranytól-ezüsttől s a félreeső helyekbe lökdöstitte vagy pedig pribékek martalékaul dobta. A török császárokkal való jegyzékváltásokat és más rendkívül fontos királyi és fejedelmi okiratokat egy halomban felgyújtatott. Az utcagyerekek játékaul dobta János Zsigmond öt darab törpekoponyáját. Ezeket a fejedelem Szolimán szultántól kapta és Szamosközy megjegyzi róluk, hogy oly finom dolgok voltak, hogy bárki elefántcsontmiveknek vélhette volna őket, ha a varratok el nem árulják, hogy valóságos koponyákról van szó. Mátyás király kardja és öve egy közvitéz dísze lett. Hunyady Jánosnak és Szkander bégnek azt a két arcképét, melyet valamikor természet után festettek meg, összetörette és szemébe dobatta. Alig hagyott mást hátra, mint azokat a kárpitokat, amelyeket esztelenséggel határos költséggel hozatott Törökországból és Velencéből. Ő maga három gyorsfogaton Magyarországra s innen Oppelnbe utazott.

Báthory Endre, a bibornok fejedelem, épen ellentéte volt Zsigmondnak. Szerette önmagát és szerette a természetet. Lelkes vadász volt, de még lelkesebb halász. A művészetben is a nyugodt nyugalmat szerette, minden művészetek alapját: az építőművészetet. Az egyházi építkezés valóságos szenvedélye volt; már gyermekkorától kezdve szórakozásból is, komolyan is oltárok, síremlékeket, templomokat, szentélyeket emelt; mint fejedelem hozzáfogott az elpusztult paloták és templomok restaurálásához, de rövid uralma alatt sokat nem végezhetett.

A kiváló *Bocskay István* is meg tudta becsülni a szépet, hiszen feleségével, *Hagymási Katalin*-nal, hozzá kerültek a *Varkocsok* műkincsei — ezek közt rengeteg ötvös- és ezüstmű — köztük egy Mátyás királytól maradt lábasmedence — egész gyűjtemény gyűrű és nagymennyiségű szőnyeg- és bőrmű, többek között egy öreg kárpit — „asszony ember képe rajta.” Itt tehát nyilván olyan faliszőnyegről van szó, amelyet ma *gobelin*-nek szokás nevezni. Akkor *istóriás kárpitnak* hívták, ha több alak volt rajta. Az ilyenek nagy barátjai voltak az előkelőségek, *Oláh Miklós* esztergomi érsek, *Napragi Demeter* erdélyi, majd

győri püspök stb. De ekkor már elkezdődött a kisázsiai török szőnyegek importja is, amely lassanként odafejlődött, hogy Usak vidékén egy bizonyos fajta szőnyeget, amelyet manap *erdélyi szőnyegnek* neveznek, csaknem kizárólag az erdélyi uraknak szállítottak a törökök.

Bethlen Gábor korában volt a javaideje az erdélyi szőnyegnek, mint általában mindennek az országban. A nagy fejedelem amatőrsége megközelítette Mátyásét, mégis avval a sajnálatos különbséggel, hogy ő még Mátyásnál is kevesebb idővel rendelkezett, hogy műtárgyainak beszerzésével közvetlenül törődjék. Ezt ügynökök végezték Konstantinápolyban, Velencében, Bécsben, Prágában. Külön könyvre menne a fejedelem vásárlásainak jegyzéke. Ezekből és végrendeletéből ismerjük óriási gyűjteményét, amelyben ötvösműveken, szőnyegeken, képeken, könyveken kívül minden volt a világon. Bethlen Gábor igazi amatőr szívvel szerette a holmiját, ami csakúgy kiragyog abból a levélből, amelyet első felesége, *Károlyi Zsuzsánna*, írt hozzá 1620. július 29-én:

„Itt én nállam, édes szerelmes Uram, mennyi ezüst tál vagyon, írja kegyelmed, hogy megírjam. Édes Uram, emlékezhetik Kegyelmed reája, hogy Kolosváratt csináltatott Kegyelmed az én számomra harmintz ezüst tálat az előtt két esztendővel; az mind megvagyon. Hanemhogy most Besztertzén az Öreg Palatinusnét vendégeltük, akkor vezett el egy benne, amellyet én Kegyelmednek meg nem mertem mondani, *látván Kegyelmednek sok busulását*. Irja Kegyelmed, hogy a kis ezüst palatzkot Kegyelmednek küldjem, azért im megküldtem. — Az étke-melegítőt elküldtem, de az is nem az én hálózamban volt, a Kegyelmed hálózába találta meg az Ajtónálló. Azt is én reám fogták...”

Mily kedves, intim kép egy világmozgató politikus házatájáról, onnan, ahol egyedül ezüst címeres ezüstitál nem kevesebb, mint 450 volt! Igy ír Károlyi Zsuzsánna, az első asszony, a kedves, a szerető és szeretett. Mert Mátyás királlyal azonos sorsa volt Bethlen Gábornak feleségek dolgában. A másodiknak, az előkelőnek kellett volna dinasztiai alapítania, ám az nem sikerült s az előkelő összeköttetésnek csak évtizedekig tartó veszekedések lettek a következményei akkor, amikor a főszemély, a fejedelem, már halott.

Igy kellett vesződnie *Brandenburgi Katalin*-nak a Bethlen-

hagyaték iránt igényt tartó *Rákóczy György*-gyel, aki szintén meg tudta becsülni a művészi holmit. Ő ugyan inkább pénzszerző, mint pénzkiadó ember volt, de azért volt minden iránt érzéke. A könyvet is szerette, különösen a bibliát. Udvara nem volt oly fényes, mint Bethlené, de azért méltósággalteljes. Így pl. Straszburg Pál, Gusztáv Adolf svéd király követe, aki 1631-ben járt nála, elmondja, hogy a fejedelem hosszú bibor palástban öltözve, kócsagtollal díszítve fogadta; a teremben egy asztalon egy ritka művészettel készült óra — a bajor fejedelem ajándéka — és egy aranyba foglalt gyöngyökkel kirakott buzogány volt látható.

Órák dolgában egyébként *Apaffy Mihály* fejedelemhez kell fordulnunk, aki olyan óragyűjtő volt, hogy rajta még Rudolf császár sem tett túl. Ez természetesen meglehetősen szokatlan dolog volt az akkori Erdélyben, olyannyira, hogy mai irodalmunk még a régi felfogás hatása alatt, mint valami különös gyengeséget említi fel, hogy Apaffy fejedelem mint babrált ötvösműveivel, mint huzogatta fel óráit. Pedig egy modern gyűjtőnek az eféle szenvedélyét, mint különösen dicséretest szokták kiemelni.

A XVII—XVIII. század fordulója nemcsak Erdélynek Habsburg-kézrejutását jelentette, hanem a módi megfordulását is. Eltűnt sok olyan régi, ami kedves volt, de kevésbé finom, és jött helyette sok új, finom, de móríkás a konzervatív lélek előtt. Ez az, amin nagy általánosságban *Apor Péter* is kesereg *Metamorfozisa*ban. A XVIII. század eleji Erdélyre már nem illettek rá a fentebb idézett Straszburg Pál szavai, amelyek szerint „ünnepies vendégségeknél fa- és cserépedényekkel rakják meg asztalukat, mely idomtalan szokás és vendéglési mód a fejedelem udvaráig hatolt”. Apor szerint más volt a nemes módi:

*Mindenike mostan a gyenge munkában
Gyönyörködik kristály s üveg portékában,
Tükörben képekben, spaller szipoltában,
Tubák-pikszis s függő órácskákban.*

Szóval a finom urak és dámák élete némileg megszínésedett. Szépségeket, finomságokat láttak meg olyasmiben is, amire előbb nem vetettek súlyt. Ez időben kezdődött a sok kisebb-nagyobb eladdig elhanyagolt iparművészeti ág gyűjtés tárgya lenni, ám az ilyen ismét fényüzéssel határos amatőrkö-

désnél sokkal fontosabb, hogy a XVII. század végén kezdődik az erdélyi nagy magán- és közkönyvtárak megalapozása.

Olyan bibliophil tevékenységről van itten szó, amelyre méltán lehetünk büszkék s amelynek előnyeit mai napig élveztük, mert amíg a fejedelmek luxus-amatőrködése egyszerre zsákutcába vész: a tervszerű bibliophilia lenyul napjainkig, élénk tárja ma is azokat a kincseket, amelyeket a gondos ősök nélkül nem élvezhetnénk.

Amikor *Kazinczy Ferencz* 1812-ben és 1816-ban Erdélyben utazgatott, már számos köz- és magánkönyvtárt talált, amelyek közül kiemeli a *nagyenyedi Bethlen-kollégiumét, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárat, a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárat, a Bruckenthal gyűjteménnyel kapcsolatos könyvtárt s a Cserey Farkas könyvtárat*. Mindezek a könyvtárak a XVIII. század második felében már megvoltak, amiből viszont az következik, hogy már generációkon keresztül kellett az előzetes könyvgyűjtő tevékenységnek folynia.

A tapasztalás u. i. azt bizonyítja, hogy nagy közgyűjtemények sohasem keletkeznek egy csapásra. Az is csak optikai csalódás, ha azt mondjuk: X. Y. milliós alapítványával megvetette valamely múzeum vagy könyvtár alapjait. Múzeumhoz vagy könyvtárhoz nem elegendő a pénz, oda gyűjtemény kell. És ha a gyűjtemény nem önkéntesen alakul át múzeummá, avagy a gyűjtemények nem önkéntesen egyesülnek múzeummá, csak akkor kell a pénznek, mint eszköznek fellépnie és a már meglévő gyűjteményeket múzeummá alakítania, ha pedig nincsenek ily gyűjtemények, gyűjtetnie.

Más szóval, csak ott keletkezik közgyűjtemény, ahol a magángyűjtők már elvégezték a maguk lelkes munkáját. Egy nagy közgyűjtemény hasonló a tengerhez, amelybe beömlenek a folyók, amelyek megannyi patakot és forrást egyesítettek már medrükben.

Lelkes bibliophilekként ismerjük meg a XVII. század második felében a két kereséri *Köleséri Sámuel*-t, az apát (1634—1683) és fiút (1663—1732), akik közül az utóbbinak gyönyörű exlibrise is volt. A következő generációból álljon itt *Bod Péter* (1712—1769) s a véle lélekben rokon *Teleki Józsefné, sz. Bethlen Kata* grófnő (1700—1759), a jezsuita *Kaprinay István* (1714—1786), *Benkő Ferencz* (1745—1816) nagyenyedi professzor, valamint a *Batthyány, Bethlen, Kemény, Teleki, Cserey* stb. családok számos tagja.

Nem akorok most bethleni Bethlen Kata grófnőnek, az erdélyi magyar asszony e mintaképe, méltatásával foglalkozni, csak kivonatosan idézem a grófnő könyvtára katalógusának címlapját Bod Péter szövegezése szerint:

„Magyar Bibliotheka, avagy mindenféle... magyar könyveknek listájok, melyeket maga számára gyűjtögetett a méltóságos bethleni Bethlen Kata asszony... ki özvegységének már XXII. esztendejét Istenével való társalkodásban és jó könyvek olvasásában, Isten és emberek előtt való kedvességben tölti. Mostan Göttingában mulatozó kedvesjóakaró barátja *Halmágyi István* uram kérésére írta 1752-ben magyarigeni pap Felső-Tsernatonai Bod Péter.”

Íme, 1752-ben már ilyen bibliophil-élet volt Erdélyben! Volt egy grófnő, aki évtizedeket töltött el a könyvek szeretetében, volt egy külföldre távozott magyar, aki bucsúzóul a grófnő könyvtárának jegyzékét kérte és volt egy tudós, aki sietett e kérésnek hosszas munkával eleget tenni.

Ez időben már *könyvtárárverések* is voltak. Ez is már egy igen előrehaladott könyvbarát-stadiumot jelent: vannak már, lám, könyvtömegek, amelyeket nem tart össze egy lélek s amelyeknek oszlás útján kell elhelyezkedést keresniök. Találnak is. Bod Péter 1765-ben *báró Jozsontzi József* könyveinek aukcióján vásárol könyveket Enyeden, ahol már az ötvenes években is rendeztek ilyen árverést. Így egy alkalommal *Bardótz Pál* könyveit és a kollégium duplumait árverelték. Erről így ír Bod Péter „Jelen volt az aukción a méltóságos *gróf Teleki Sámuel* urfi is és vásárolt igen sokat, mint Erdélyben legnagyobb könyvekhez értő bibliopola.”

S evvel meg is érkeztünk Teleki Sámuel grófhhoz (1739—1822), a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár alapítójához. Íme: a patakok csakugyan belefolytak a nagy folyóba. Csak természetes, hogy Teleki Sámuel kancellárius, akiről feljegyezték, hogy *könyvet nem örökölt, hanem mindent maga szerzett*, nemcsak egyes könyveket vett, hanem egész könyvtárakat. Vele párhuzamosan — tehát saját egyéniségének latbavetésével — gyűjtött felesége, sz. *iktári Bethlen Zsuzsanna*. Az ő könyvtára természetesen szintén ott van Marosvásárhelyen.

Méltó párja e könyvtárnak a gyulafehérvári püspöki könyvtár, amelyet *Batthyány Ignác* gr. erdélyi püspök (1741—1798) alapított. Batthyány még egi nagyprépost korában vett Lőcsén

egy könyvtárat, majd Bártfán egy másodikat, harmadikul *Migazzi Kristóf* bécsi érsek könyvtárát szerezte meg: ezenkívül megbízottak által állandóan vásároltatott Rómában, Nápolyban, Velencében, Konstantinápolyban. Páratlan erdélyi vonatkozású kéziratgyűjtemény, unicumok, incunabulák vonzzák ide manap is a kutatót.

A nagyenyedi Bethlen kollégiumnak Bethlen Gábor alapította könyvtára odaégett II. Rákóczy György idejében, de Kazinczy látogatásakor már ismét 8000 válogatott kötetük volt, ebben Benkő Ferencz professzor híres ezer kötete és *Benkő József*-nek, a botanikusnak (1740—1814) és historikusnak könyvei. „Valahol régi írásokat talála — írja ez utóbbiról Kazinczy — nem lele nyugtot, míg azoknak megtekintésökhöz nem eresztetett s mint juta azon szerencséhez, hogy az ilyet nem csak láthassa, hanem *magáévá is tegye*, ajándékozák-e neki vagy csak kölcsön kérte s magánál felejtette: azt a jó istenek tudják. Ilyen az a folio-kötet, amelyben a legelső Teleki Mihály levelei állanak...”

Milyen pompás karakterizálása a szenvedélyes gyűjtőnek, aki végső fokon a „cél által szentesített eszközökkel” operál. Ilyen gyűjtő manap is van avval a különbséggel, hogy gyűjtése nem mindig kerül közgyűjteménybe.

Pillantsunk még be *Cserey Farkashoz* (1773—1842) ugyancsak Kazinczy karján, aki 1812-ben így írt Rummy Károly Györgyhöz: „Dieser Cserey hat zu Kraszna eine schöne Bibliothek, die ich aber kaum über fünf Minuten sah; meine Nerven hielten die schreckliche Kälte nicht aus. Sie ward *durch seinen Vater*, einen gelehrten Referendar unter Maria Theresia und Joseph gesammelt. Sein in der Blüthe der Jugend gestarbener Bruder, *Lőrincz* bereicherte sie und Wolfgang fährt fort sie zu vergrößern. Das schätzbarste darin wird aber wohl der Nachlass des Jesuiten Kaprinay seyn, der seine ganze Bibliothek dem Referendar, seinem Zöglinge legiert hat.”

E pár sor jól mondja el a Cserey-könyvtár történetét, amelyhez tegyük hozzá, hogy a könyvtár ma az Erdélyi Múzeum Egyeslet tulajdona. Íme egy újabb példája annak, hogy közkönyvtár előzetes magángyűjtő tevékenység nélkül nem képzelhető.

Amikor Kazinczy 1816-ban másodizben járt Csereyéknél, a ház egyéb amatörgyűjteményeit is végigcsodálhatta. Cserey-

éknek egy olyan eklektikus gyűjteményük volt, amilyennel manapság szoktunk hozzáértő, jóízlésű embereknél találkozni: szép régi rézkarcok, etruszk és római régiségek, cameok, egy papagály-alaku szelence, melyben Nagy Frigyes tartotta orvoságát; a jól felfogott modernséget képviselték a Wedgewood-edények. És mindezek felett állt a könyvtár, illetve még valami: Cserey lelkes botanikus s e minőségben levelezésben és csereviszonyban volt korának összes neves botanikusaival; ez utóbbiak között érdekes lesz kiemelnünk annak a *Miksa wiedenwiedi hercegnek* nevét, kinek családjából néhai *Erzsébet* román királyné származott.

Egészen különleges gyűjtő egyéniséget mutat fel Erdély *Bruckenthal Sámuel* báró erdélyi kormányzó (1721—1803) személyében, aki a róla elnevezett képtárban kulturális bástyát állított Európa délkeletén. Jan-van-Eyck-képéhez minden időben el fognak zárandokolni a műbarátok, akiknek le kellett tenniük a reményről, hogy ezt a képet megvásárolhassák. A gyűjtemény részletes megbeszélése most nem lehet feladat; az alapító jellemzésére álljon itt csak annyi, hogy nemcsak pénze volt, hanem szeme és szíve is. A Bruckenthal könyvtárról még megjegyzem, hogy az szintén számos kisebb nagyobb könyvtárat és kézírattömeget olvasztott magába, amelyek közt legnevezetesebb *Huet Albert* nagyszombeni királybíró könyvtára, amelyet 1607-ben hagyott a városi iskolára.

Itt, az 1800-as évek elején, meg kell állnunk és visszatekintve, meg kell állapítanunk, hogy Erdélyben a középkori hagyományokhoz csatlakozó luxus-gyűjtést a többi országokhoz viszonyítva dicséretesen korán váltotta fel a kulturális célokat szolgáló bibliophilia és a *l'art pour l'art* elvén alapuló művészeti gyűjtés. Erdélyi közkönyvtár jellegű gyűjteményei illő helyen vannak a nagy nyugati nemzetek ily intézményeinek időrendjében. Magyarországon csak ezután következett el a Széchenyiek ideje, amely a Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia megalapításához vezetett. Ezt követőleg ismét Erdélyen volt a sor, hogy a tételnyit behozza. És valóban az erdélyi gyűjtők tevékenysége a XIX. század huszas-harmincas éveiben már az erdélyi múzeum létrehozását célozzák. Különösen két nagyszabású és nagyszívű gyűjtő áll e mozgalom élén: *Kemény József* és *Sámuel grófok*, akiknek indítványára az 1841/43.-i országgyűlés elhatározza az erdélyi múzeum megalakítá-

sát. Mivel azonban az országgyűlési határozatok nem nyertek szentesítést, a múzeum létrehozása elhalasztódott. Elkövetkezett az abszolutizmus ideje. 1855-ben Kemény József gróf meghalt és nagyszerű könyv- és kéziratárát a létesítendő múzeumra hagyta. A múzeum azonban még mindig nem volt meg. Egy providenciális férfiura volt szükség, akit Erdély meg is kapott *Mikó Imre gróf* személyében, aki 1856 januáriusában már nagyszerű hajlékot ajándékozott az intézménynek, amely 1859 nov. 23-án Erdélyi Múzeum Egylet néven végre megtarthatta első közgyűlését.

Erdély tehát hozzájutott a maga általános jellegű múzeumához egy olyan amatőr-gyűjtő vezetése alatt, aki nem ismerte a gyűjtő ú. n. „jogosult önzését”. Mikó Imre gróf mindent csak a múzeum szemüvegén keresztül nézett. Ő, a pompás vízmester, odairányította az összes tápláló patakokat. *Gyulai Lajos gr.*, *Kornis Károly gr.*, *Teleki Domokos gr.*, *Toldalagi Viktor gr.*, *Mike Sándor*, *Ötvös Ágost dr.*, *Radák Istvánné báróné és Rhédey Klára grófnő* azok a gyűjtők és maecénások, akik a múzeum könyv- és kéziratárát gyarapították, viszont *Bánffy Dénesné* grófné a képtárnak vetette meg alapját.

Kérdés, mi az erdélyi gyűjtő és amatőr feladata a mai helyzetben. Feladata mindenek előtt *megtartani* azt, ami van, akár magántulajdonban, akár köztulajdonban. Az erdélyi gyűjtők nyugodtságát mindenestre elismerőleg kell kiemelnem. Én legalább nem tapasztaltam Erdélyben azt az esztelen konjunktúrázást, ide-odakapkodást, hisztériás felértékeléseket stb. stb.-t, ami műtárgyak dolgában Budapesten, de más nyugati nagyvárosokban is tapasztalható volt. Amennyire én Erdélyt ismerem, az erdélyi amatőrök ragaszkodnak ahöz, amijök van. Ez a legfontosabb! A természetben nincs teljes csend és nincs a gyűjtésben sem. Aki megtart, az már hozzászerez. Ami megvan, az gyarapszik is.

A magyar embert nem kell félteni, hogy megunja a gyűjtést, az amatőrködést. Nem a pénz a legfontosabb ennél, hanem az ötletesség, meg a türelem. Az amatőrködés a legszebb patience-játék, amely elszórakoztatja, elandalítja, távol időkbé viszi játékosát, aki ilyenkor, — mint Plátó Madách Ember Tragédiájában — még a borsón is szépet álmodik.

Dr. Siklóssy László.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

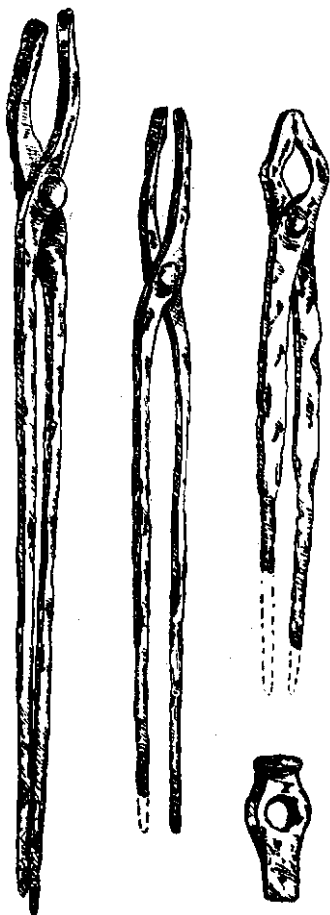
Rómaiak nyomai a Bács-torok nevű kőbányában.

Kolozsvár közeli környéke meglehetősen sok és különböző kori régiségekhez juttatott már, ami azt bizonyítja, hogy e város területe és határai a legrégebb idők óta lakott helyek voltak. Találtunk már kőkori, bronzkori, római-, honfoglaláskorbeli s a későbbi történelmi kor minden idejéből származó leleteket. Különösen a rómaiak korából ismeretesek nagyobb számmal épületromok, pénz- és sírleletek, temető maradványok, utak és kőbányák nyomai. A római korbéli régiségeknek egyik legnevezetesebb lelőhelye a Bács falu melletti *Bács-torok* néven ismert kőbánya, melynek legújabb leleteiről az alábbiakban számolok be.

A mult év január havában jelentette nekem Voith Antal kolozsvári ékszerész, hogy a Bács-torok alsó végén a bányászok munka közben a mészkőpadok feletti földrétegben egy emberi koponyát találtak. A hír hallatára február 2-án kimentem a nevezett bányába s a helyszínén a következőket észleltem. A lelőhely a völgynyílás balfelén, a turistáktól jólismert *Angyalkút* feletti erdős oldalon van, ahol a világosabb agyagmárga üledékbe a felszíntől 2 m. mélységre leásott sírveremnek humussal kevert beföldelése igen jól kivehető. A függélyes földfal lemeteszése közben a koponya vékonyfalu töredékei kihullottak. A fejfelé Ény.-nak s láb felé Dk.-i irányban fektetett csontváz még a földben várja kiásatását. A koponya néhány töredékét és metszőfogát még eredeti helyén találtam, a többit azonban babonás emberek, mint szerencsét hozó maradványokat, magukkal elhordották.

E sírhely közelében, attól mintegy 15 méternyi távolságban, 1925. május havában újabb érdekes régiségek kerültek felszínre. A terméskövet fedő többméternyi földtömeg lehordása közben a felszíntől állítólag 3 m. mélyen 4 db. Igen régi vaseszköz, még pedig 3 tűzesfogó és 1 vas-kalapács került elő, amelyek nyilvánvalóan egy régi kovácsműhely tartozékai lehettek. (L. a mell. rajzot.) A teljesen ép legnagyobb fogó h. = 72 cm., csipese a szegig = 13 cm., a szeg átm. = 2 cm., innen a nyél végéig = 57 cm. A középső fogó h. = 58 cm. csipese = 12,2,

a szeg = 2 cm. s nyele = 43,8 cm. A legkisebb h. = 43 cm., csipetze = 7,8, a szeg átm. = 2 cm. s a nyélre jut = 33,2 cm. A mindkét végén csonkult nyél felső fele négyoldalú, alsó része hengeres. A kalapács egy kézi kis kővágó szerszám, melynek hosszabb része vágásra, foka pedig ütésre szolgált. H. = 11 cm. a nyélluk átm. = 2.5 cm.

Római eszközök
a Bács-torokból.

tor *oldal*-nak nevezett helyen római épületek nyomait tüntetik fel azok a földcserép-, tégl- és cserépedény-töredékek, melyek jókora

Ami a most leírt leletek eredetét és korát illeti, erre nézve kétségtelen bizonyítékokat szolgáltatnak a Bács-torok közeli kömyékének régebbi leletei, melyekre röviden a következőkben utalok.

1. 1886-ban a Bács-toroki kőbányában, régi törmelék közt, a termőtalaj alatt több méternyi mélységben, mészkőből készült gabona törő mozsarakra akadtak.¹

2. Ugyanakkor a Bács-torok és Kardosfalva közti térségen egy patinával bevont bronztárgy (római bronzfibula) darabját találták.²

3. Bács falu mellett a Nadas folyó partjában 1922. június havában egy római temetőt fedeztem fel és írtam le,³ melynek kora — a római császárság korában divatozó, u. n. „*aláhajtott lábu*” bronzfibula korhatározó jellege szerint — a Kr. u. II—III. század közötti időből datálódik és a Bács-torokban dolgozó kőbányászok sírjai voltak.

4. *Torma Károly* kiváló régészünknek helyes volt azon sejtése, hogy a rómaiak a Bács-torok nevű sziklaszakadékban bányászkodtak, mert a Bács-torok nyílásánál fekvő s *Monos-*

¹ *Orv.-Term.-tud. Értesítő.* 1889. évfoly. 170 l.

² Ugyanott, dr. Primics György közlése.

³ *Ujság,* Kolozsvár, 1922. aug. 26-ki sz.

területen szerteszét hevernek. Ezek az épületek kétségen kívül a Bácsitorokban levő római kőbányák munkásainak lakásai voltak.⁴

Mindezen leletek tanúsága szerint tehát ezekben a friss leletekben pontosan keltezett és ethnikailag is meghatározott római maradványokkal van dolgunk. A különböző leletek sokszorosán világítják meg azt a tényt, hogy a Bácsitorok a közeli Napocának, vagyis a római Kolozsvár városának kőbányája volt, ahonnan a legtöbb római kőanyag származott. Mi sem természetesebb tehát, minthogy felismerjük azt az önként kínálkozó tényt, hogy az erdőborította sírban római csontváz porladozik és a teljesen rozsdátt vasakban egy római kovácsnak, a *faber ferrarius*-nak 3 drb. *Forceps* nevű tüzes fogóját és a bányászok egy *lapicida* szerszámját ismerjük fel. A bánya mellett tehát állandó kovácsműhely is volt, ahol a kőfaragók az elkopott csákányaik élet javították és edzették.

Ha tekintetbe vesszük, hogy az ilyen rozsdátt és használhatatlanságuk miatt már értéktelenné vált vasakat a tudatlan találók rendszeren összetörik és az archeológus vajmi ritkán vehet róluk tudomást, e most ismertetett tárgyak tehát nemcsak a Bácsitorok kőbányászatának 1700 éves multjára vetnek fényt, hanem az ősi *Napoca* város s vele együtt *Dacia* klasszikus archeológiájának is érdekes és becses régészeti dokumentumai. S mivelhogy a római csontváz és e kovács eszközök az Angyalkút közvetlen közelében találtattak, az is világos dolog, hogy e kút már a római korban megvolt s így kolozsvári turistáink e kedves kirándulólhelyét is a római kultúra emlékének kell tekintenünk.

Orosz Endre.

Kemény Zsigmond regényforrásaihoz.

I.

Kemény Zsigmond regényhőseinek egyik legtipikusabbika a *Köd-képek a kedély láthatárán* című regény főhőse: Jenő Eduárd gróf. Első fellépésétől kezdve szinte egyenes vonalban zuhan a tragikus örvénybe; már „szerencsétlen, mielőtt tragikaivá vált volna”. Szinte árad róla egész környezetére a tragikum. Mindenki szerencsétlenné lesz, akivel valami viszonyban van, s a regény folyamán egyre ijesztőbb szimptomák között fejlik ki környezetével való meghasonlásából a *mánia*. Jenő gróf valóságos köreset. A költő mélyreható megfigyelései, a lelki állapotot megvilágító monológjai és párbeszédei méltók volnának a pszichiáter figyelmére.

⁴ A *Limes Dacicus* felső része. 21—22 l.

Jenő Eduárd gróf, a vitéz katona, a napoleoni háborúk után őrnagyi rangjáról leköszön és erdélyi jószágaira költözik gazdálkodni. Jóságaiba telepedve minden téren lázas munkához kezd. Mélyreható reformokat létesít. Az uradalmán elterülő falvakat újból építteti a réginel alkalmasabb helyre. Az úrbéresek nyomorult viskói helyett zsinóregyenes utcákon egyenlő távolságra új házakat építtet kőből, cserépfödéllel, célszerű berendezéssel, megfelelő telekkel ellátva. A falukba katonás rendet hoz be s figyelme úrbéreseinek házi viszonyaira: is kiterjed. Segélybankokat és magtárakat alapít. Kötelességévé teszi minden gazdának, hogy meggazdagodjék. Úgy hogy ezek rövid idő alatt kövér pecsenye és piros bor mellett sohajtozzák vissza a régi jó idöket.

Reformtervei azonban uradalmának egyik faluján hajótörést szenvednek. A faluban él ugyanis egy öreg emigráns francia gróf, Villemont Randon, Stephania nevű leányával. A faluban háza és 150 hold ingatlana van, mellyel Jenő gróf nem rendelkezhetik tetszése szerint. Váltig ostromolja ugyan, sőt fenyegeti is az öreg franciát, de az nem áll kötélnek. A szép Stephaniát idöközben megszereti és feleségül veszi a macacs gróf, apósa pedig nemsokára meghal. Már-már teljesedönek hitte régi vágyát, mikor a végrendeletből kitünik, hogy apósa az ingatlanokat Párisban élő fiára hagyta azzal a határozott kívánsággal, hogy senki-nek el ne adja, vagy pedig rögeszmés sógora kedvéért el ne cserélje. Florestánnak, a francia gróf Párisban élő fiának, életére egy tragikus esemény árnyéka borúl. Második neje: Ameline vagy helyesebben Cecil 20 éves korában ment hozzá, a negyven éves férfiúhoz, ki könnyelmű életfelfogását a házassági hűségre is átvitte. Házasságukat borzasztó tragédia dülja föl. A könnyelmű férj ugyanis szemet vet neje komornájára: a szép és kacér Ágnesre. De a találkáig soha sem tud eljutni, mert idöközben Ágnes mindig meggondolja a dolgot s nem jelenik meg az ígért találkán. A gróf dühös Ágnesre szöszegéseieért s elfordúl tőle. Ágnes mindenkép igyekszik megengesztelni a grófot s egy újabb találkára most már szinte maga keresi az alkalmat. Ezt a találkát azonban a gróf arra használja föl, hogy pokoli módon bosszúlja meg Ágnes előbbi szöszegéseit. Bosszúja a következő: a találkára nem maga megy el, hanem szerecsen szolgáját küldi maga helyett. A dolog azonban máskép sül el. A szentimentális Ágnes egy olvasmány hatása alatt mindent megvall úrnőjének s helyette ez megy el a megbeszält találkára. A borzasztó véletlennek tragikus következményeként Cecil egy szörnyetegnek ad életet. Férje utálata a kis szörny iránt Cecil ösztönszerű anyai szeretetét mélyen sérti és éket ver a házastársak közé. Cecil elhdegül férjétől s a kis szörnyszülött halála után végleg szakít vele.

E kissé a szerkezet rovására menő epizód után az író ismét visszatér Jenő gróf házaseletének rajzára. A gróf szenvedélyes gazda, uradalmának ügye-baja egészen elfoglalja. Anyagi ügyeinek erélyes vezetése barátait, ismerőseit teljesen elhidegíti különben vendégszerető házából. Alattvalóinak erőszakos boldogítására célzó törekvései pedig jobbágyait riasztják el tőle, kik egymásután szöknek el a rájuk erőszakolt boldogság elől, hogy saját tetszésük szerint lehessenek néha boldogtalanok is. A jobbágyosság szelleme rosszabbodott s ez Jenő gróf lelkéből csak még nagyobb, sokszor kegyetlenségig menő szigort csalt ki finomlelkű neje megdöbbenésére, ki hiában igyekszik férjét más gondolkozásra bírni. Végre egy esemény következtében Jenő gróf rögeszméje megdöbentő végtelbe csap. Titkára, ki platonikus, titkolt szerelmet táplál gyöngédszívú, szép úrnője iránt, egy fárasztó útról visszatérve a gyümölcsös kerten át jó a kastélyba s egy barackfáról leszakít egy csábítóan reámosolygó barackot. Csak midőn beleharap, akkor veszi észre úrnőjét s a fára függesztett tiltó táblát: „Egy fog egy gyümölcsért!” Stephania, hogy segítsen a zavarba jutott titkáron, maga is szakít egy barackot és magára vállalja az egész bünt. Most egy megrázó hatású jelenet következik, mely megdöbentő világot vet Jenő gróf mániákus lelki világába. A férj fogóval kezében kihúzni készül nejének két fogát a két barackért. Az ajtón hallgatózó titkár a jelenetre hebehurgyán betör és megvallja az igazat. Jenő beteg lelkében mélyebb válság áll be. Nejének szenvedélyes dühvel kacérságot és hűtlenséget lobbant szemére, durván megbántja a gyöngéd nőt, elrohan és titkárával párbajt vív. Visszatérve nejét már nem találja házában. Előbb elköltözik, azután elválik férjétől, végül zárdába vonul. A férj gyanakvó, beteg lelkébe a rögeszmék démonai tombolnak, míg végre mindenkitől elhagyott, szánalmas emberi roncs lesz.

A regénynek eredendő szerkezeti hibája az, hogy két egymással okilag össze nem függő regényből áll: a Jenő gróféból és a Florestán regényéből. A két regényt az alapeszme köti össze. Mindkettő tragikus kimenetelű, a Kemény-féle tragikum összes sajátságaival. Florestán és Jenő gróf arcán ott sápad a kérlelhetetlen fátum. Florestán valóban bünt követ el. Könnyelműsége borzalmas véletlen következtében felülja házaseletét s ártatlan nejét kínos lelki kálváriára juttatja. De a nő végül — bár szerencsétlenségének sötét emlékét a sirig hordja — egy más férfi karján nyugodt házaseletet él. Jenő gróf rögeszméje azonban épen nemes indulatban gyökerezik s mégis nemcsak összes alattvalóinak, környezetének életét keseríti meg, hanem nejét is szerencsétlenebbé teszi, mint Ameline Cecilt Florestán bűne. Mint a regény

végső következtetése mondja: „Rögeszméink gyakran vétkesebbé tesznek bennünket és szerencsétlenebbé mást, mint bűneink”.

II.

Olvasmányaim közben rábukkantam, hogy Kemény e regényéhez a motívumokat és főhőse alakjához az adatokat egy, a XVIII. században Erdélyben élt *báró Dujardin József* élettörténete szolgáltatta. A kegyetlenségéről hírhedt báróról híres botránya révén a korabeli naplóírók mind megemlékeznek. De legrészletesebben Halmágyi István naplóiban¹ és Rettegi György emlékirataiban² olvashatni róla. Mindketten az 1765. év eseményei közt emlékeznek meg róla, mikor Dujardint kegyetlenkedés és gyilkosság vádja miatt bebörtönzik. Mindkét író részletesen ismerteti a pör anyagát és lefolyását. A francia emigrált családból származott és erdélyi mágnás családokkal rokon bárónak már atyjáról is rossz hírek keringtek. A fiú bűnei azonban még az atyjáét is túlszárnyalták. A spanyol inkvizícióra emlékeztető kegyetlenséggel kínozta és gyilkolta jobbágyságait. Halmágyi nyolcra, másutt hatra, Rettegi tizennégyre teszi áldozatainak számát. A botrány kitudódik. Halmágyi szerint maga a felesége jelenti föl „1765-ben májusban reá támadván a lelkiismeret feleségére, jelenti, hogy igen durva férje jobbágyihoz, mely miatt már sokan el is szöktek, kéri orvoslását”.³ Dujardint elfogják és a szamosújvári várba zárják, Rettegi szerint pedig gyulatelki palotájában „árestálják”. Halmágyi értesítése szerint felesége és gyermekei beszámíthatatlanságára hivatkozva fogsága könnyítését és pörhalasztást kérnek. Orvosi vizsgálat is beszámíthatatlannak mondja: „a tábla azt írta vala, nem itéli, hogy helyén volna az esze”. A gubernium fel is függesztette ellene egyelőre a további pört.⁴ Kőváry László adatai szerint a pert ellene 1766 április 26-án kezdik meg. A nyomozás, tanukihallgatás hosszan tart, de övéi még ítélet előtt mérgezett dinnyét küldenek be neki s így pusztul el 1771 március 30-án.⁵

Dujardin jelleméről és házasetéről szintén olvashatunk az említett naplóíróknál, különösen Retteginél. Kőváry László pedig említett újságcikkében, továbbá *Történelmi adomák* (Kolozsvár, 1857.) című könyvében (145—153 l.) foglalta össze a Dujardinról való értesüléseit egykorú adatok és a róla még akkor is élő hagyomány alapján. A

¹ Kiadta *Szádeczky Lajos*. Monumenta, írók. 38. k.

² Kiadta *Torma Károly*. Hazánk 3—4. k.

³ Id. kiadás 354 l.

⁴ Halmágyi, 354 l.

⁵ Kolozsvári *Hetülap* 1854., 14. sz.

naplóírók s a hagyomány szerint *kitűnő és erélyes gazda* volt, ki birtokán csodákat művelt. Halmágyi szerint „szép jó forma ember, inventiosus, hatalmas gazda, de igen kegyetlen”. (353 l.) Rettegi pedig ezt mondja róla: „Ebben az emberben egyéb qualitás nem volt, hanem jó gazda volt és ereje felett való dolgokat vitt végbe szőlője s egyéb oeconomiája körül, szőlőt igen szépet s szép dispositióval épített Gyulatelkén, melyet tőkére miveltet hat gyermekkel, nevezetes jó bora terem”.⁶ „Sokféle francia gondolati szerint oly roppantott szőlőt és oly curiositással épített, melyhez se nagyságra, se rendére nézve hasonlót a hazában, azok, kik látták, nem tartottanak”.⁷

Kegyetlenkedő hajlama, úgy látszik, nem mindjárt ébredt föl egész vadságában. Sőt a Köválytól közölt adatok szerint igen vallásos volt, „káromlása csak hunczfut és ördögadta; erszénye és udvara minden nyomorultnak tárva áll, s több árvát, özvegyet vesz fel udvarába.” Sokáig csak egy katonás, mord embert, rendszerető gazdát láttak benne. Kegyetlenkedő híre akkor keletkezik, mikor nagy gazdasági reformterveihez kezd: Gyulatelkén egy mocsárfészek helyén pompás kertet alakít, pálinkafőzőt állít, szőlőt művel. Maga áll munkásai háta mögé, a lomha és minden újítástól irtózó népet dologhoz és rendezhez szoktatja, ültetvényeit, melyek azon időben szokatlanok voltak, természetesen csak a legnagyobb szigor alkalmazásával tudja barbár kezektől megoltalmazni. A tolvajokra fegyveres vadászatot tart. Ezen körülmények s a *ius primae noctis* igénybe vételének gyanuja miatt a nép meggyűlölte s merényleten törte a fejét. „Jobbágyihoz eleitől fogva kemény volt, kik közül némelyek Máramarosban elbujdosván, olyan opinio jön a fejében, hogy honn maradt jobbágyai és cselédei azokkal egyetértvén, ötet akarnák megölni, vagy méreggel elveszteni.”⁸ Beteges, gyanakodó képzelete még túlozta a veszélyt, melyben forgott. Rettegi szerint „olyan phantasiája volt, hogy ő ellene sok tolvajok conspiráltak, kik is meg akarják ölni.”⁹ E hitében némelyek meg is erősítették. „Némely cigányok látván ebbéli credulitását, hazudozni kezdenek néki, hogy a szőlő mellett az erdőben most ennyi, most amannyi tolvajokat láttak volna.”¹⁰ Rettegi szerint ágyában hóhérpallost tartott s házában „olyan mesterséggel készített el 12 flintát, hogy csak egy cérnaszálat, mely az ágyához van kötve, húzint meg s mindjárt elsül mind a tizenkettő”.¹¹

⁶ Hazánk, III. 213 l.

⁷ Halmágyi 201. l.

⁸ Halmágyi, 202 l.

⁹ Hazánk, III. 212 l.

¹⁰ Halmágyi, 202 l.

¹¹ Hazánk, III. 213 l.

Mikor a merényletterveket fölfedezik előtte, a gyanus jobbágyakat befogatja és Kőváry adata szerint 1759. május 25-én úrszéket ül rabjai fölött. Itt kezdődnek Dujardin szörnyetei. Családja már ekkor nem él vele. „Gyulatelkén csak magára lakván, irtóztató kegyetlenséget vitt végbe ... úgyannyira, hogy ő neki szüntelen rabjai voltak, kiket külömbkülömbféleképen kínzott”.¹² A vallatásokban és kínzásban segédei voltak: Petrisor és Pintye Dumitru nevű emberei. Hóhéri munkájának 1765-ben történt elfogatása vet véget.

Az adatokból és följegyzésekből az a benyomás alakul ki, hogy Dujardin már kezdettől fogva terhelt volt s betegsége lassankint borzalmas mániává fejlődött ki. Kemény lélektanilag pontosan végigkísérhető folyamat adja annak, hogy miként válik Jenő gróf túltengő nemes indulatából a népet erőszakkal boldogítani akarás rögeszméje, mely további erősödése következtében forrása lesz mindazok szerencsétlenségének, kik körülötte élnek s végül mániává fajul. Keresve sem találhatott volna Dujardinnél megfelelőbb alakot tragikus alapeszméjének képviselőjéül. Forrásai szenvedélyes gazdálkodásával hozzák kapcsolatba lelki eltévelyedéseit. Kemény az ő tragikai felfogásának megfelelőbben nemcsak szenvedélyes gazdának és reformernek, hanem szenvedélyes, erőszakos népboldogítónak is rajzolja.

A *családi életére* vonatkozó adatokból és hagyományokból is használ föl Kemény egyes motívumokat. Rettegi írja Dujardinról, hogy feleségül vette „Jábroczi nevű, Késmárkról ide beszármazott embernek leányát, de minekutána egynéhány esztendő alatt együtt laktanak volna, az feleségének el kellett hagyni, nem állhatván a sok kínzást, már most klastromban van”.¹³ Halmágyi pedig ezt írja róla: „Anyja jussán való jószágaiban Gyulatelkén és Gáncson lakván, megházasodott, szép gyermekei is lettenek, de utoljára véle nem lakhatván, felesége az apácákhoz, fia pedig gr. Bethlen Miklós úr mellé jöttek lakni”.¹⁴ Stephania atyja is emigrált volt és Stephania is klastromba vonul a válás után. A foghúzás megrázó jelenetének motívumát is a hagyományban találta Kemény. Halmágyi is megemlékezik róla: „Elsőben feleségének fogait kivervén, elkergette s mikor mondták neki, hogy cselekedte? azt felelte: hazugság, mert még megvan három”.¹⁵ Kőváry is följegyezi említett cikkében: „azelőtt nejjének két cikk kedves dinnyéért két fogát húzta ki”.

Tehát, hogy *mi volt a regény fő motívumainak és főhőse jellem-*

¹² U. o. 212 l.

¹³ U. o. 212 l.

¹⁴ Halmágyi 201 l.

¹⁵ U. o. 353 l.

rajzának forrása, az eddigi fejtegetésekből nyilván látjuk: a XVIII. században élt Dujardin József báróról szóló hagyományok. Kemény olvashatta kéziratban Halmágyi naplóját is, Rettegi emlékiratait is meg a Dujardin-per aktáit. De ezek mellett bizonyára ismerte a Dujardin-ról szóló élő hagyományokat is. Hiszen Kőváry szerint e hagyományok a nép ajkán még az ő idejében is éltek, sőt mint Kelemen Lajostól, Erdély történetének, családjának ez alapos ismerőjétől értesültem, ma is élnek a családi tradíciókban.

III.

A regény cselekvényének másik ága a Florestán és Cecil házassági tragédiájáról szóló epizód: Cecilnek a férj bűnéből származó véletlen házasságtörése. Ez epizód forrására Dengi János utalt.¹⁶ Az epizód első része, a házasságtörés története, a *Cent nouvelles nouvelles* c. gyűjtemény IX. novellájához leghasonlóbb (Le mary maquereau de sa femme), második része, a szerencsén szolgálóval való szándéktalan házasságtörés következményének motívuma, *Jósika: A könnyelműek* című regényéből való. Az epizód első részét illetően azonban nem kell olyan messze fordulnunk hasonlóságért, mint a *Cent nouvelles nouvelles* elbeszélése. A Kemény-féle epizódnak nem ez, hanem az a magyar változat felel meg, melyet *Kónyi János*, a 18. századvégi érdemes strázsamester, az ő anekdótagyűjteményének II. kötetében¹⁷ közöl. Egy úr megszereti a felesége csinos szobaleányát, de az erényes leányt semmiképp nem sikerül elcsábítania. A leány nem tűrhethén tovább az ostromot, panaszt tesz asszonyánál s elbocsáttatását kéri. Asszonya azonban másképpen intézi el a dolgot. Ráveszi a leányt, hogy igérjen az urnak találkát, melyre azonban ő megy el a leány helyett. A leány az úrral meg is egyezik a találkában, de az úr a légyottra menetközben végiggondolja ballépése következményeit s maga helyett Jancsi nevű szolgáját küldi a találkára. Midőn bemegy a házba, meglepetve látja a szobaleányt a külső szobában. Kérdőre vonja s megtudja tőle, hogy a felesége van a találkán. Az úr rémülten fut a bajt megakadályozni, de már későn.

Ez a változat pontról-pontra egyezik Kemény elbeszéléssel. Kemény költői lángelméje és képzelete kell hozzá, hogy e bohózatos, léha tárgyából olyan végzetes, komoly tragikai magvat formáljon. Keménynél természetesen más motívumok szerepelnek, mint a fölhasznált anekdótában. Florestán gróf bosszút akar állni Ágnesen kétszeri szőszegéséért

¹⁶ Egy. Phil. Közl. XXXIII. 236 l.

¹⁷ A' mindenkor nevető Demokritos' folytatása avagy okos leleményű furtsa történetek. Buda, 1796. 21. l.

S Ágnesnek kifejezett hajlandósága a találkára kezébe adja a bosszú alkalmát. Ágnes nem ártatlan, hanem kacér, hiú teremtés, ki rászolgált volna a büntetésre. De a Kemény-féle fátum csapása nem mtindig a bűnösöket éri. Itt sem őt sújtja a végzet, hanem az ártatlan nőt éri sokkal fájdalmasabban, mint a könnyelmű, bűnös Florestánt.

Kemény epizódja első részének legvalószínűbb forrása tehát a Kótyi János anekdotája, illetőleg a számos változat közül az, melyet a Kónyi anekdotája képvisel.

Dr. Csúry Bálint.

Gyulai Pál és az Erdélyi Múzeum Egyesület.

Mikor az Erdélyi Múzeum Egyesület 1859 nov. 23—26 napjain sok akadály között és hosszas vajudás után, de annál nagyobb lelkesedéssel és bizakodó reménységgel végre megalakult, Gyulai Pál már több, mint egy év óta ismét szülővárosában, Kolozsvárt élt. 1858 aug. 3-án jött le Pestről feleségével, Szendrei Marival, akivel július 31-én kötött házasságot. A szülőváros egykori alma matere, a református kollégium magyar és latinnyelvi tanszékére hívatott meg rendes tanáruul a gróf Teleki Domokos ajánlatára s a gróf Mikó Imre támogatásával¹. Gyulai ekkor már nem kezdő, de becsült költő, elismert műbíráló, eleven tollu szerkesztő és kiváló tudós. Még önálló kötetet nem adott ugyan ki, de a különböző lapokban és folyóiratokban megjelent művei nevének tekintélyt szereztek. Különösen az Új Magyar Múzeum-ban (1854.) közölt nagy tanulmánya, *Petőfi Sándor és lírai költészetünk*, keltett általános figyelmet. Ezért aztán Mikó örömmel fogadta a Teleki ajánlottjának ügyét és segítette elő megválasztását. Mikó bölcsességét s vezéri polcra elhívatottságát különben is jellemzi, hogy éles szemmel vette észre az alkalmas tehetségeket s azokat sietett hozzájuttatni a megfelelő munkakörhöz. Gyulai Páltól is sokat várt Mikó, vele együtt Kolozsvár s az erdélyi szellemi élet.

És Gyulai a várakozásnak nagy mértékben megfelelt. Szaktárgyát nagy lelkiismeretességgel tanította. Tudva azt, hogy Arany Jánosnak, aki már előbb hasonló tanári állást töltött be Nagykőrösön, a magyar irodalomtörténettanításához maga készítette jegyzete van, amely utóbb nyomtatásban is megjelent², többször fordul sürgető kéréssel közös

¹ L. e két egyházi téren is vezetőférfiú (főgondnok) levélváltását ez ügyben az E. M. E. levéltárában, a Mikó Imre hagyatékában.

² Arany János magyar irodalomtörténete. Kiadta Pap Károly. Bpest. Olcsókönyvtár 1911.

barátjukhoz, az akkor szintén Kőrösön működő Szabó Károlyhoz, hogy az Arany diktatumát számára másoltassa le s küldje el. Lelkiismeretes és lelkes tanár volt, amit bizonyít az is, hogy a kollégium ifjúsága Kolozsvárról távozásakor ünnepélyesen, fáklyás zene mellett búcsuzott el Gyulaitól, aranyollat adva át neki emlékül. Wesselényi Miklós és Révai Lajos mondtak búcsubeszédet az ifjúság nevében. A Révaiét szó szerint közölte is a Kolozsvári Közlöny.³ Gyulai megköszönte a fiatalságnak iránta tanúsított szeretetét-tiszteletét s intette őket a nemzeti irodalomhoz hű ragaszkodásra. Az a nagyszabású beszéd pedig, amellyel 1859 okt. 27-én, Kazinczy születésének százados évfordulóján, jellemezte a széphalmi mestert, az irodalom martirját, megállapításainak erejével s lángoló majd elkeseredetten szenvedélyes irodalom szeretetével egyenesen meglepte a kolozsváriakat s az egész magyar szellemi életre élesztően hatott.

Gyulai az Erdélyi Múzeum Egylet körül is jelentékeny építő munkát végzett. Mikó Imre s Erdély itt is kiváló erőt nyert benne. Talán felesleges szót vesztegetni arra, hogy Gyulai az E. M. E. eszméjét helyezte, azért lelkesedett. Hiszen író volt és erdélyi. Különben is a Múzeum dolgában *egy lélek lakozott, egy szív dobogott Erdély egész magyarságában*. Gyulai személyiségének minden gazdagságát kész volt az egyesület javára odaadni. Már a megalakulásnak betű által fel nem jegyezhető előkészítésében, apró előzményein oly érdeklődést mutatott, hogy a választmányi tagságra ajánlt 36 tag között az elnökség Gyulait a tizedik helyre ajánlotta. A választás még meglepőbb formában mutatja a közhangulatnak Gyulait megbecsülő s tőle sokat váró megnyilvánulását. A szavazás eredménye szerint *Gyulai az egyesületnek csakugyan legelső választmányi tagja lett* a szó betűszerinti értelmében, mert a beadott 242 szavazat közül épen ő kapott legtöbbet, 228-at, s csak utána következett Nagy Péter, Mike Sándor és mások. Így az első választmány 12 tagja között Gyulai első lett.⁴

Azután is első maradt a lelkiismeretes és kitartó építő munkában. Jelen volt az ünnepélyes megalakulás öröme rendezett áldomáson és ott felköszöntötte az Akadémia képviseletében báró Eötvös vezetése alatt megjelent küldöttség egyik tagját, Kovács Gyulát, a Magyar Nemzeti Múzeum nagytudományu s érdemes igazgató örét.⁵ Ám tudjuk, hogy Gyulai nem az ünnepélyek és ünneplések embere. Az ő lénye a szívós, intenzív dologtevés. S az 1859—62. év választmányi gyűléseinek jegyző-

³ L. 1862 jun. 25. számában.

⁴ Alakuló gyűlés jegyzőkönyve 19. és 21. sz.

⁵ Kolozsvári Közlöny 1859. évi nov. 24-diki szám.

könyveiből megállapítható, hogy Gyulai *első* választmányi tag maradt a munkában is. A gyűléseken mindig jelen volt. Néha rajta kívül s a tisztviselők mellett alig van 1—2 választmányi tag jelen, de Gyulai ott van. Pedig a megalakulás első éveiben a gyűlések száma tekintélyes. Az igazgatás és szervezkedés belső ügye mellett az egyesületi építkezés miatt néha csupán négy-öt napi időköz telik el egyik gyűléstől a másikig. 1859-ben — egy hónap alatt — három választmányi gyűlés volt s Gyulai mindenikben részt vett. 1860-ban összesen 22 gyűlés volt s Gyulai csak 6-ról hiányzott, 1861-ben 17 gyűlés közül 3-ról s 1862-ben a Kolozsvárról történt végleges elköltözéséig (június 28.) tartott 10 gyűlés közül csak egyről, az utolsóról maradt el. Nyilván a kollégiumi vizsgálatok s a költözködési előkészületek miatt. Máskor is csak fontos ok miatt maradt távol, ha t. i. vizsgálattal volt elfoglalva vagy vakáció lévén, nem volt Kolozsvárt. Nemcsak jelen volt, hanem cselekvőleg is közre működött a választmány szervező és igazgató munkájában. Tagja annak a bizottságnak, amelyiknek feladata javaslatot tenni az egyesületi pecsét és jelvény ügyében;⁶ a könyvszerző testület könyveit és értékeit átvevő bizottságnak;⁷ a külföldi folyóiratok megrendelése, a tudományos gyűlések megszervezése és az erre meghívandó férfiak névsorának összeállítására kiküldött bizottságnak;⁸ az olvasási-szabályzatot készítő bizottságnak;⁹ a Haynald-féle pályatétel feltételeit megállapító bizottságnak;¹⁰ a tudományos működés felélesztése és sikeresítése végett behozandó új szakosztály szervezete ügyében javaslattételre kiküldött bizottságnak.¹¹ 1860-ban¹² Gyulai jelenti, hogy Pesten járva a Rajacsics múzeumban volt tárgyak egy részét elhozta s azt át is adja, a többit, egy ösnyomatványt és más tárgyakat, valamint a Latinovics-hagyaték tárgyait az Akadémia letétjéből átvette s leszállításra bepakolva, a pesti szállítónak átadta, 1861-ben Gyulai, mint kollégiumi könyvtáros engedélyt kér, hogy a keze alá bízott könyvtár feles példányaiból a Múzeum feles példányaival cserélhessen. Erre az engedélyt megkapja azzal, hogy az egyesület könyvtárosaival állapodjanak meg s a végleges cserét jóváhagyásra mutassák be. Úgy is történt: 19 könyvet választottak ki, amelyért a kollégium könyvtára adott egy, a Múzeumban nem levő régi magyar könyvet, Bornemisza Anna címerét és II. Apafi Mihály olajba festett állítólag eredeti arcképét.¹³ Szükség esetén a formai teendőket is vállalta: az 1861. febr. 2-diki gyűlésen helyettes jegyző, 1860 dec. 12-én ő olvassa

⁶ Vál. jegyzőköny 1859. 6. és 22. sz. — ⁷ 1859. 47. jk. sz. — ⁸ 1859. 9. és 48.; 1860. 6. és 33. jksz. — ⁹ 1860. 66. és 90. jksz. — ¹⁰ 1860. 213. és 230. jksz. — ¹¹ 1861. 8. és 23. jksz. — ¹² 206. jk. sz. a. — ¹³ 1861. 131. és 151. jksz.

fel Felméri Lajos bibliográfiai jegyzékét a *székelyudvarhelyi ref. főtanoda könyvtárában levő régi magyar nyomtatványokról és könyvekről*; még előbb, a márc. 10-diki tudományos ülésen a *Dózsa Dániel értekezését (Bethlen Gábor hadjáratahoz 1622-ben)* és 1862 ápr. 9-én a gróf Teleki Domokos tanulmányát (*Az 1817-ben Erdélyben uralkodott inségről és döghalálról*) olvasta föl.

Ám nemcsak a mások kutatásainak volt közlője, de a saját munkájával is közreműködött. Ő, az első választmányi tag, volt az E. M. E. legelső tudományos gyűlésének a felolvasója Torma Károllyal együtt. Torma *Rómaiak nyoma Erdély északi részében* c. értekezését olvasta föl s utána Gyulai mutatta be *Adalék népünk költéséhez* c. nagyjelentőségű tanulmányát. Amaz teljes egészében megjelent az E. M. E. Évkönyvei I. kötetében (27—45. l.); a Gyulai tanulmánya ugyanitt (46—48. l.) és a Kolozsvári Közlönyben¹⁴ kivonatossan, a Budapesti Szemle¹⁵ hasábjain pedig teljes szövegében. A tanulmány főbb megállapításai azóta népköltészetünk méltánylásában szinte közhellyé váltak. Mégis nem érdektelen gondolatmenetét újra vázolni. Bevezetésül utal arra, hogy az Erdélyi és Gaal gyűjteménye óta a népköltés termékeinek gyűjtése szünetelni látszik. Annál jelentősebb a Múzeum Egylet szándéka, midőn „tagjait néphagyományaink gyűjtésére szólítá föl s legalább részben folytatója akar lenni azon nevezetes mozgalomnak, mely költészetünket megtermékenyítette, nyelvészetünknek annyi becses adatot szolgáltatott s még öskérdésünkre is vetett egy pár halvány sugarat. De vajon lesz-e fáradozásunknak óhajtott sikere, fogjuk-e gazdagítani a magyar népszellem kincstárát vagy csak szegénységünket leszünk kénytelenek bevallani? Oly kérdés, melyre az irodalmi közvélemény nem épen vigasztalóan felel. Majdnem általános azon meggyőződés, hogy az erdélyi népköltészet csekély figyelemre méltó. E vélemény nincs minden alap nélkül... Különösen a székely népköltészetben csalódott az irodalom”. Majd utalva a legújabbban közölt székely népköltési termékekre, amelyek máris figyelmet érdemelnek, mintegy önbizalom gerjesztésül közli és ismerteti a maga gyűjtését. Ezek: *Molnár Anna*, továbbá a *Boriska, Boriska... Eleget könyörgék... Anyám, édes anyám, Kimenék, Néhol kerekedik* kezdetű balladák, románcok és dalok és még vagy öt költemény Maros-, Három- és Aranyosszékéről, továbbá a kolozsmegyei Kide, Kalotaszeg és Gyalu népköltészetéből. Kivált az elsőt elemzi részletesen, megállapítva meséjének eredetiségét, szépségét és régiségét s általában az anyai szeretet fontos szerepét népünk költészetében. A második költeménynek a szüzi szerelem, a harmadiknak (Elege

¹⁴ 1860. évf. 70. l. — ¹⁵ 1860. évf. IX k. 272—303. l.

könyörgék) a szerencsétlen feleség önmegtágadása iránt ébresztett részvét a tárgya s „becsületére válik szegény lenézett népköltészetünknek”. S végül részletesen fejtegeti a népköltészet és épen az általa bemutatott költemények szépségét: a gondolatrítmust. „Ha az én kisdéd gyűjteményem, melyet leginkább tanítványaim, kivált Varga László buzgalmának köszönhetek — végzi előadását — néhány hónap alatt is ennyi szépet tud felmutatni; ha egy székely kocsiától és gyalui szolgától itt a városon elfoglaltságaim közepette is egy ilyen becses adalékot nyerhettem: mennyivel többet tehetnek azok, kik falun laknak s az idő és körülmények nagyobb kedvezésével dicsekedhetnek? És miután nekem jutott a szerencse néphagyományaink ügyében a Múzeum Egylet kebelében először szót emelni, legyen szabad egyszersmind kérnem a tisztelt választmányt, hogy a netalán beküldendő gyűjtemények rendezésére s később kiadására méltóztassék az én munkásságomat, segítségemet is igénybe venni, mire egész készséggel ajánlkozom”.

A Gyulai gyűjtötte költemények szépsége s a hozzáfűzött esztétikai és ethnologiai megjegyzések feltűnő nagy hatást váltottak ki a közelben és távolban. A Kolozsvári Közlöny (66 l.) többek között így számol be: Az ismertetett darabok egy része egészen ismeretlen, más része már Erdélyi által közölve van, de sokkal töredékesebb alakban; ami ott, mondhatni névsor, itt a nép költői szelleme felruházta s szabatosította. — A Budapesti Szemle¹⁶ az előző gyűjtőről szólva így folytatja: Most Gyulai friss, új erővel, mint már ismerjük, szigorú kritikával és ez által nem csorbított meleg érzéssel, gyakorlott finom izléssel lép a sorompók közé. Új erővel, mert az E. Múzeum Egylet lelkes tagjaiban s jelesen a közelebről kinevezett szakferfiakban számos és szorgalmas gyűjtő és tarlózó sereg áll rendelkezéseire készen a valóban úgy nevezhető nemzeti ügy előmozdítására... És csakugyan így történt, mert e felolvasás hatása alatt a népköltészet gyűjtése új lendületet kapott. Nagy Lajost és különösen Krizát nagy mértékben buzdította elkezdett munkájuk folytatására s a Kisfaludy Társaság is megindította újra ez irányú tevékenységét, ha nem is azonnal. De az önbizalom visszatért s a népköltészet rendszeres gyűjtése valóban nemzeti ügyé izmosult e tanulmány hatása alatt. Felesleges kiemelnem, hogy az értekezés elemző részében az akkori műköltészetre tett megjegyzések is (Tóth K.: Losonczyiné) elevenre találva hatottak.

Igy vált Gyulai a megalakult E. M. E. egyik legderekasabb munkásává. A kezdet, a szervezkedés és megindulás éveiben senki nagyobb szeretettel, több odaadással és komolyabb munkával nem támogatta a

¹⁶ 1860. VIII. 488 l.

fiatal egyesületet, mint ő. Amikor az első hároméves ciklus leteltével választmányi megbízatása lejárt, illetőleg kisorsolták, újra *ő kapta a legtöbb szavazatot*. Mindez a közbecsülésnek és az elismerésnek szerény, de tisztességes jele.

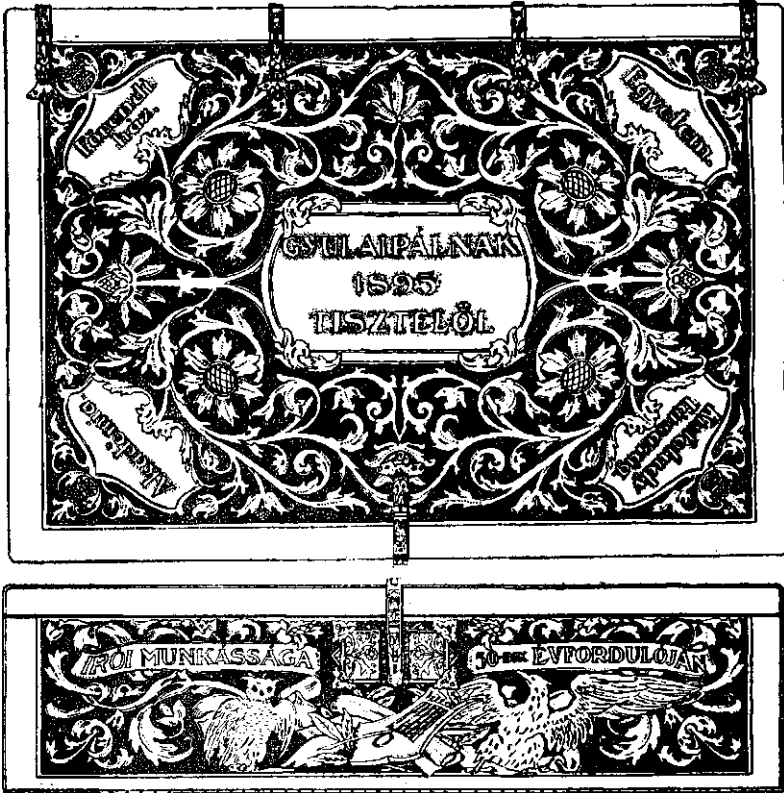
Gyulai az egyesületen kívül is dolgozott az egyesület, az erdélyi tudományosság és szellemi élet érdekében. Nevezetesen fontos szerepe van abban, hogy az E. M. E. első könyvtárosának Szabó Károlyt választották meg, akiről Gyulai már alig két év múltán írta humorosan: *Károly kezd erdélyi, ember lenni s aki később valóban a székelyek történetírója lett.*

Szabó Károly megnyerése Erdély számára szintén a nagy Mikó gondolata, de Kolozsvárra jöttének Gyulai a leglelkesebb előmozdítója. Mikó mint az egyházkerület s a Bethlen-Kollégium egyik főgondnoka vitte keresztül, hogy Szabó Károlyt 1000 frt. pénz 16 öl fa és természetben lakás illetménnyel a Bethlen-Kollégiumhoz rendes tanárnak választotta a főkonzistorium 1859-ben. Ámde Szabó Károly részint családi okok, részint az akkori háborus idők miatt az állás elfoglalására haladékot kért, amit meg is kapott. Időközben az E. M. E. megalakulására jobb idők jöttek s legott felmerült a gondolat, hogy Szabó Károly ne menjen Enyedre tanárnak, hanem jöjjön az E. M. E.-hez könyvtárosnak. Kiteszik ez Gyulainak Szabó Károlyhoz írt leveleiből, melyek jelenleg az E. M. E. levéltárában őriztetnek.¹⁷ „A múzeum megerősítése megérkezett, — írja Gyulai 1859 aug. 2-án — s a jövő év tavaszán talán már meglesz a nagygyűlés. Sok kilátásod van a könyvtárosságra, mely igen díszes és éppen neked való állás.” Úgy is történt: a Finály Henrikre esett 70 szavazat ellenében 208 szavazattal megválasztották.¹⁸ Szabó a hivatalos értesítést megkapva, a válaszadás előtt ír Gyulainak jelezve, hogy az állást elfogadja, de szeretne kéthavi szabadságot, illetve halasztást kapni. Gyulai dec. 8-án válaszol Szabónak, hogy a két havi szabadságot biztosan megkapja, Brassai fogja helyettesíteni, akinek egyelőre úgy is kevés a dolga (muzeum-őr volt). Egyben értesíti, hogy „megválasztásod nagy többséggel történt.” Ajánlja, hogy most már hivatalosan is mondjon le Enyedről, figyelmeztetve, hogy lemondása legyen ugyan önérzetes, de megnyugtató is, hogy mint kolozsvári ember úgy is munkatársa lesz az enyedi kollégiumnak. Egyben felvilágosítja arról, hogy hol és milyen lakást kap. 1860. márc. 12-én értesíti, hogy a kért 100 frtot előlegül Brassai küldte, mivel neki pénze épen akkor nem volt. Majd ápr. 19-én örvendve írja, hogy olvasta a Mikóhoz

¹⁷ L. jelen füzetünk Adattárában.

¹⁸ Gyulai is kapott 12 szavazatot. Közgy. jegyzőkönyv 18. sz.

rt levelében, hogy Szent-György napra megjön s állását elfoglalja. Nagy gondossággal és baráti szeretettel még azt is megírja Szabónak, hogy Váradról postakocsin mindennap indulhat. Ez jobb, gyorsabb és kényelmesebb, de drága. Az olcsóbb u. n. gyorskocsival, amely ha lassabb és kényelmetlenebb is, minden másodnap indulhat. Nagyon kedves a Gyulai leveleiben az az aprólékos és szerető gond, amellyel Szabót mindenről felvilágosítja, szinte kioktatja: Úgy írj nekem, hogy Mikó is

olvashassa. Viszont különösen a késedelmes idejövetelért aggodó Szabót megnyugtatja, hogy Mikó és az Egyesület szívesen vár reá. Semmiféle megjegyzésük nincs; teljesen értik, hogy még nem jöhet. Legfőleg Finály legszemélyesebb hívei rezgelnének, de azok is csak magukban. Az pedig nem számít. Hogy Gyulai Szabó Károly idejöveteléért buzgolkodva, az E. M. E. ügyét szolgálta, vajon kell-e külön is hangsúlyozni?

Gyulai 1862 jun. 28-án Kolozsvárról végleg Pestre költözött s így az egyesülettel való kapcsolata is lazult. Lazult, de soha meg nem szűnt.

Csak két mozzanatot említek föl. 1865 februárjában, tehát eltávoztása után majdnem három évvel, így ír Szabóhoz: „Mikónak bocsánatát kérem, hogy parancsolatit nem hajtottam végre. A Muzeum Egyület részvényeseit felszólítottam, hol az Akadémiában, hol másutt, fizetésre, de csak Czuczor küldötte be a díjat.” Most azonban bizonyos emberével újra fel fogja szólítani fizetésre s reményli, hogy egy hét múlva a begyűlt összeget küldheti. Ime még akkor is vállalt munkát, a legkevésbé kellemes pénzbeszédést (tagdíjak behajtását) az E. M. E. érdekében és javára.

A szervezeti, a látható kapcsok egyre lazultak, sőt végleg meg is szűntek úgy, hogy utóbb Gyulai az E. M. E.-nek már nem is volt semmiféle címen tagja. De nem lazult, sőt holtig tartott, a szellemi, az eszmei kapocs. Gyulai pályája, munkássága csak földrajzilag távolodott el az E. M. E.-től. Megnyilatkozásában és céljában lényegileg azonos maradt. Mindenesetre egy maradt az irodalomban, a tudomány szeretetében, a műveltség, az eszmények ápolásában. Gyulai az E. M. E.-holtáig megtartotta abban a szeretetben, amelyiknek teljessége a gyermeke bölcsőjét megringató szülők szívében fejlődik ki édes örömré, áldozatos szeretetre, meg nem szünő gondoskodásra. Gyulai is úgy érezte, soha el nem felejtette, hogy az E. M. E. bölcsőjét ringató gondos és ápoló szülői kezek között az övé is ott volt. Ezt a szülői szeretetet végrendeletében is kifejezte, egyik örökösévé az E. M. E.-t is besorozva: az E. M. E.-nek hagyományozta annak a nagyon szép, hangulatos és kifejezően művészi 27 illusztrációnak az *eredetijét*, amelyet *R. Hirsch Nelli* készített a Gyulai költemények díszkiadásához. Kétségtelen, hogy e szép képek csak úgy hozzájárultak a Gyulai költeményeinek népszerűbbé válásához, mint a Zichy Mihályéi az Arany balladáihoz és Az ember tragédiájához. Ez a díszkiadás alig tíz év alatt ötször jelent meg. Bizonyos, hogy majdnem három évtizeden keresztül ez a könyv volt forma és tartalom szempontjából is a legkedvesebb és leggyakoribb ajándék, amivel szép lelkek egymásnak örömet szereztek. (Vajon vannak-e ma ilyen szép és művészi kiadások? Vannak-e még szép lelkek? És van-e egyáltalán örömszerzésre nemes indulatunk?) A *R. Hirsch Nelli* eredeti rajzai ma az E. M. E. képtárában őriztetnek, kedves és kegyeletos örökségként a Gyulai Pál végrendeleti hagyatékából.

Maguk a rajzok vastag kartonpapír keretbe foglalt lapok. Mindehhez mellett ott olvasható az illusztrált költemény szövege aranybetűs nyomtatásban. A lapok páronként össze vannak kötve, ívet alkotnak. Rajz és szöveg a belső oldalon van. Az első ív díszes címirata ez:

GYULAI PÁL
költeményeiből

R. Hirsch Nelli eredeti rajzai után

a Franklin-társulattól egyetlen példányban nyomtatott szöveggel

a költőnek

1895 február 10-én

tisztelői és barátai

A rajzok 50×80 cm nagyságú kemény diófa tokban vannak elhelyezve, amelyet szépen díszített bőr takar. A szép iparművészeti értékű tokot a Tóth István művészi másolatában a 84. lapon közöljük.

Ime így szolgálta, támogatta és szerette az E. M. E.-t bölcsőjétől kezdve Gyulai a koporsójáig. Jól esik emlékezetbe idézni ez adatokat most születésének százados évfordulójakor, az erdélyi magyar tudományos életnek s az E. M. E.-nek is szinte új kezdetekor, bölcsőjének újból megringatásakor. Kötelesség ez multunk iránt és példaadó erő a jövő nemes munkájához. Mert ez adatok, a Gyulai pályája, vonzó és termékenyítő mintául szolgálnak abban, hogy mint olvadhat össze gránit egységbe a szülőföld szeretete a tudányszeretettel, a barátság a közintézmények érdekével, a hivatal a hívatással, a kritikai elmélkedés, az igazság szenvedélyes szeretete a bátorító önbizalommal.

Dr. Kristóf György.

**Új kutatások a metapszichika, az emberi tést rádió-aktivitása
és az agy-kéreg rezgései körül.**

Körülbelül egy évvel ezelőtt egy már régebben fel-feltetsző új tudomány körvonalai kezdtek határozottan kibontakozni. Ezt az új tudományt a jeles francia ideggyógyász, *Ch. Rivhet*, metapszichikának nevezte el s ő ismertette először összefoglalóan a párizsi egyetem orvosi karán 1925 VI. 24-én tartott előadásában. Az új tudomány az élettani vizsgálódások terén nyit új csapásokat s az orvostudomány gyógy- és élettani mezőin jelent forradalmat.

Richet-vel egyidejűleg *Fernando Cazzamalli* milánói egyetemi tanárnak sikerült kísérletileg beigazolnia az emberi test rádió-aktivitását és az agykéreg rezgéseit, amelyeket egy, a Herz-féle hullámok elvén alapuló készülék segítségével fel is fogott. Ezzel a telepathia, a távolba való gondolatátvitel kérdése a kísérleti tudományos kutatás terére lépett.

Az említett két kutatóval egyidejűleg végzett önálló vizsgálódásokat ezeken a területeken *L. Mirahorian* nevű román tudós is a kolozsvári ideggyógyászati klinikán. Kutatásainak eredményeit egy szakelőadás keretein belül 1925 V. 28-án ismertette Kolozsvárt. A fiatal tudósnek az emberi test delejességét tudományos alapokra fektető kutatásaitól sokat vár a román szakkörök véleménye.

—y. —d.

A romániai könyv- és könyomdák statisztikája.

A *Krizsó Kálmán* szerkesztésében és kiadásában megjelent 1926-iki *Nyomdász Évkönyv* első ízben nyújt pontos tájékoztatást az 1919 utáni Románia sokszorosító iparának jelenlegi helyzetéről. Maga a szerkesztő fáradságot nem kímélő lelkiismeretes utánjárással gyűjtötte össze a kellő szervezettség hiánya miatt meglehetősen nehezen hozzáférhető adatokat, amelyekből a kulturális élet szempontjából e fontos iparág megbízható képe derül ki. Aki ismeri az ilyen adatgyűjtés fáradságos munkáját és statisztikai nagy értékét, az teljes elismeréssel adózik a derék szerkesztő fontos felderítő munkájának.

Összeállítása szerint az egész Romániában van összesen 425 *könyvnyomda*, mely 6240 alkalmazottat (2771 szedő, 623 gépmester, 817 szedőtanuló, 343 gépmestertanuló, 1081 munkásnő, 605 segédmunkás) foglalkoztat. Ebből Bukarestre 74 nyomda és 2870 munkás esik, a vidékre 351 nyomda és 3370 munkás. E 425 nyomdában 1714 nyomógép (54 rotációsgép, 811 gyorssajtó, 139 Victoria és Phönix, 449 tégelynyomó, 261 boszton) működik, még pedig Bukarestben 533 és a vidéken 1181. Szedőgép van 14 városban és 53 nyomdában összesen 203, amelynek nagyobb része Bukarestben (24 nyomdában 133 szedőgép) dolgozik. A vidéki városok között legtöbb szedőgép van Temesvárt (18) és aránylag legkevesebb Kolozsvárt (4). Az egész országban van 38 könyomda 516 munkással és 170 nyomógéppel, amelyből Bukarestre 16 üzem, 261 alkalmazott és 85 nyomógép esik. E statisztika csak a jövő évre igéri a betűöntődék és a cinkográfiai összeszámlálását.

Krizsó Kálmán adataiból számláltam össze, hogy a régi Magyarország területéből a mai Romániához csatolt erdélyi részeken 69 helyen 238 nyomda dolgozik 735 nyomó géppel s ez 2101 alkalmazottat foglalkoztat. Erdély nyomdái közül román jellegű 66, német 25 és magyar 147. Nemcsak Erdélyben, hanem az egész Romániában a vidéki nyomdák közül legerősebb Kolozsvár a 35 nyomdájával, 556 munkásával és 138 nyomógépével. Szedőgép Erdély 6 városában 52 db. működik, a könyomda pedig 8 városban 18 üzemmel és 61 géppel van képviselve. Ez adatokból az is megállapítható, hogy Románia tartományai közül a sokszorosító ipar Erdélyben a legfejlettebb.

Dr. György Lajos.

Az erdélyi könyv-, zenemű és papirkereskedők statisztikája.

Az alábbi statisztika a nevezett cégek 1925. évi július—augusztus havi állapotát kívánja feltüntetni, az országrész lakosságának és nemzeti jellegének tekintetbe vételével.

A régi Magyarország területéből a Romániához csatolt részeken összesen 361 hivatásos könyv-, zenemű- és papirkereskedő cég van. Ezen végösszegbe azonban nincsenek beleszámítva azon trafikok, fűszerkereskedések, hírlapárudák, melyeknek egy része papir- és írószer árusításon kívül nem ritkán könyvek eladásával is rendszeresen foglalkozik, továbbá az utóbbi években nagyobb számban alakult ilyen irányú bármilyen nemzetiségű szövetkezetek, valamint az egyes hírlapok által felállított könyvosztályok.

Az említett 361 cég közül 144 üzlet (40%), bár könyvkereskedésnek nevezi magát, könyvet, zeneművet alig tart vagy egyáltalán nem foglalkozik azok árusításával. A fennmaradó 217 üzlet közül kb. 130 cég (36%) könyv- és zenemű árusításon kívül papir és írószerek eladásával is élénken foglalkozik. A hátralevő 87 cég között kb. 62 cég (17,5%) a forgalmának túlnyomó részét könyvárusítással bonyolítja le. A legvégül maradó 25 cég (7%) kizárólagosan könyv- és zeneműkereskedést üz, vagy csak igen *kismértékben* foglalkozik egyéb cikkek árusításával is.

A hivatásos cégek nemzeti jelleg szerint így oszlanak meg: román: 80 (22%), német 56 (16%), magyar 225 (62%), összesen 361 üzlet. Tehát a fent említett nem hivatásos könyvárusokat és a külföldről rendelést nem számítva, a nevezett országrész 5.113,224 főre rugó összlakosságának könyv-, zenemű, papir- és írószer szükségletét 361 hivatásos cég látja el, vagyis *aránylag* minden üzletre 14,160 lélek-szám esik.

A lakosság viszont nemzetiség és üzletek szerint így oszlik meg: az erdélyi román lakosok száma 3.086,704 és román jellegű üzlet van 80, vagyis az egy román üzletre eső átlagos román lélekszám körülbelül 38.583.

A *magyarság* tömegéhez kell számítani a benszülött zsidóság 90 %-át is. A zsidóság ugyanis külön nemzeti kultúrát nem fejlesztett ki, hanem jórészt a magyar, kisebb mértékben a német kultúrát vallja ma is a magáénak. Ha az utóbbi években önálló irányban merültek is föl törekvések, mégsem lehet a 181.440 lelket számláló zsidóságot önállóan szerepeltetni. Ezért kb. 90%-ban a magyar kultúrához és 10%-ban a németajkuakhoz kell sorolni őket. Ilyesformán a magyar lakosok száma (1.305.753) kiegészítendő a 181.340 főnyi zsidóság 90 %-ával (163.206), ami összesen 1.468,959 lelket tesz ki. Ennyi magyar lélek közt oszlik meg a 225 magyar jellegű könyvkereskedés. Ezen az alapon átlag egy magyar üzletre 6524 magyar lélekszám számítható.

A *németajkuak* száma: 529.427, illetőleg kiegészítve a zsidóság 10%-ával (18.134), összesen 557.561 azoknak a száma, kik Erdélyben a német kultúrát vallják a magukénak. Ennyi lélekszám után számítva az 56 német jellegű üzletet, egy cégre átlag 9557 német lélek szám jut.

Az erdélyi csatolt részek összlakosságának 60 %-a román és a román jellegű könyv-üzletek száma 22%. A németek az összlakosság 11 %-át teszik és a német jellegű üzletek 16 %-ot mutatnak. A magyarok — hozzájuk számítva a zsidóság kb. 90 %-át — az összlakosság 29 %-át foglalják le s ugyanakkor a magyar jellegű üzletek 62 %-kal vannak képviselve.

A fenti adatok elbírálásánál figyelmen kívül nem hagyható azon körülmény, hogy az itteni három nemzet a különböző érdekek kapcsolódása következtében egymás nyelvét, irodalmát, kultúráját mind jobban megismerni törekszik. A románok igen gyakran vásárolnak különböző irányú magyar vagy német könyveket, a németek megkeresik az őket érdeklő román és magyar könyveket, s viszont a magyarok keresik a román és német nyelvű irodalmi termékeket. Az egyes üzletek vevőkörét tehát az itt élő nemzetek vegyesen képviselik. Ezért nagy merészség lenne azt állítani, hogy a közönség csak a saját fajához tartozó üzletekből vásárol. A kimutatott és az illető nemzetiségű üzletekre eső vásárló közönség lélekszáma tehát csak megközelítőleg helytálló.

Veress Miklós.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár működése az 1925-ik évben.

A könyvtár gyarapodása ez évben: I. Vásárlások, adományozások és nemzetközi csere útján: Nyomtatványok 6232 kötet, doktori értekezések 2262 drb., egyetemi évkönyvek és iskolai értesítők 5323, apró nyomtatványok 259 drb., *II. mint kötelepéldány beérkezett:* Nyomtatványok 6151 kötet, doktori értekezések 553 drb., iskolai értesítők 169 drb., apró nyomtatványok 2354 db. *Összesen:* Nyomtatványok 12.383 kötet, doktori értekezések 2815 drb., egyetemi évkönyvek és iskolai értesítők 5492 drb., apró nyomtatványok 2613 drb.

Folyóiratok és hírlapok gyarapodása. I. Vásárlások, adományozások és nemzetközi csere útján beérkezett: 1463 folyóirat, 106 kötet hírlap. *II. Mint köteles példány beérkezett:* 950 kötet folyóirat, 600 kötet hírlap. *Összesen:* 2413 kötet folyóirat, 706 kötet hírlap.

Régi román könyvek gyűjteményének gyarapodása: Vétel útján 6 mű a XVII. századból, 24 mű a XVIII. sz.-ból és 10 mű a XIX. század elejéről. Ezek között 3 unicum is van.

Az év folyamán beérkezett anyagból feldolgoztatott 15,170 kötet és visszamaradt a folyó évre 5619 kötet.

1925. év folyamán a könyvtár saját könyvkötő műhelye bekötött több mint 3000 kötetet 134.000 lej értékben.

A múlt évvel szemben az olvasók száma megnagyobbodott. Az 1925. év folyamán az olvasók száma 124,508 volt, az olvasott művek száma 102,976 kötet. Kikölcsonözött a könyvtár az év folyamán 13.445 kötetet.

1924 március hónapjában kezdődött a szakkatalógus előmunkálata. E téren 1925-ben a G betűtől a Meis-ig készült el a betürendes katalógus lapjainak másodpéldánya, melynek eredménye körülbelül 35.000

cédula Az 1924-ben feldolgozott anyaggal együtt készen van 65000 cédula és reméljük, hogy 1927. év végéig befejeződik az előmunkálat és közben jelentősen előrehaladhat a lapok szakok szerinti beosztása is.

A könyvtár szaporodása 1919-től kezdve 1925. év végéig a következő: 71,494 kötet *nyomtatvány*, 455 kötet *régi könyv* 1830-ig bezárólag, 10.553 kötet *folyóirat*, 1646 kötet *hírlap*, 5822 drb. *doktori értekezés*, 6672 drb. *egyetemi évkönyv* és *iskolai értesítő*, 14230 *apró nyomtatvány*, 111 drb. *térkép* és 22 *kézirat*.

Tehát az egész gyarapodás: 99.642 kötet, 14.230 drb. apró nyomtatvány, 111 drb. *térkép* és 22 *kézirat*.

Az egyetemi könyvtár épületében van elhelyezve a *Népkönyvtár* is, amely 1921 május 14-én nyílt meg. Ezen könyvtár anyaga 6000 kötetet tesz ki, amelyből az 1925. évi gyarapodás 520 kötet könyv és 139 drb. folyóirat. Az összes belföldi román és kisebbségi fontosabb hírlapok, mintegy 38 drb, a közönség rendelkezésére állanak. A népkönyvtárnak van egy szak- és egy betürendes katalógusa. Az olvasók száma ebben az esztendőben 37.053-ra emelkedett; 1925-ben az olvasók száma naponta 300 volt, jöllehet, egyszerre csak 150 személyre van hely. E tömeges látogatás folytán föltétlen szükség van egy új olvasóteremre.

(Hivatalos jelentés.)

KRITIKAI SZEMLE.

Ligeti Ernő: *Föl a bakra.* Regény. Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadása. Kolozsvár 1925. 8-r. 159 l.

Ligeti munkája tulajdonképpen nem regény, hanem amatőr-felvétel az utódállamok életéből, csak úgy mint Gulácsy Hamuesője. Amiket ők leírnak, jól ismert tünetei az utolsó évek felületi elhelyezkedésének. Mert a világháboru zárójeleneivel kaleidoszkópszerű átcserélődések történnek mindenféle abnormis sülyedésekkel és transzformációkkal: a piros zölddé fakul, hegyormok a mélységekbe hullanak, folyók iszapja a sziklák gerincére vetődik, évszázás fenyők a patak mellé csúsznak, jámbor fűzek a felhők közé fészkelődnek. Kevésbé virágnyelven ez ennyit jelent: vasuti bakterek banki asztalhoz görbültek, főispánok biztosítási ügynökké rongyolódtak, templomi butorok bányáigazgatói fauteuil-ökbe omlottak, városi tanácsosok pudli mellé kerültek, ügyészek, törvénytörzők bírják föl a bakra! Bizonyos, hogy ez a terület nagyon termékeny az írók számára, meg aztán hálás és érdemes dolog is ezeket a tükördarabokat összerakni az utókor számára, hogy meglássa bennük egy modern özvív az apályának első fázisait. Gulácsy és Ligeti műértő szeme fölfedezte ezt az új irodalmi aranymezőt, ezt a legerdeleyibb téma-terepet és sikerült is nekik két jellegzetes kultúrképet megörökíteni fajunk leórlódásának történetéből. Gulácsy szerencsésebb volt az invencióban; ő átfogóbb szimptomáját látta meg ennek az új Noé korszaknak, ami talán évszázakon ét lesz életjelensége az új hullámfelületnek. Hiszen hamueső hull, egyre hull, de néha katasztrófálisadban, Herculanéumokat, Pompéjiket temet, máskor szerényebb, olyan mint a Fáró jelenetben az évezrek pora, de azért egyre hull, hull, feltartóztatlanul. Vajjon meddig bírják a piramisok?... Ligeti modelje csak az impériumváltozást jellemzi, ő csak egy emberöltő típusát öntötte meg, ez a típus ezzel múzeumba is kerül. Ha Taine klasszifikációját alkalmaznám Ligeti munkájára, akkor meg is jövendölhetném, hogy könyvének addig terjed élete, ameddig ez a típus, vagy legalább az emléke horizonton marad. Ugy vagyunk vele, mint Gvadányi nótáriusával, vagy Kisfaludy Károly alakjaival: a nagy tömeg csak addig ismeri őket, ameddig az élet szállítja ezeket az iparcikkeket, azután már elfordul tőlük, mert érthetlenné válnak előtte. Ez nem azt jelenti, hogy Ligeti könyve az irodalmi tisztavirágok közé tartozik. A könyvek értékét nem a tömeg esztétikája kvalifikálja, hanem a választottaké. És a választottak mindig megértéssel fogják hallgatni a multnak ezt az elfojtott dalát.

Mert Ligeti tagadhatatlanul sok igazsággal állította össze Elekes sorsát. Ahogy ő várja az optimisták bizakodásával a helyzet megfordulását, kötelet fon minden pókhálóból, minden szivárványfoszlányból a sülyedő hajónak, ezt a nuance-ot mindnyájan átéltük. Az is tény, ahogy Elekes hisz faja naivságával a jogi formák szentségében, s nem gondol rá, hogy a jog paragrafusait mindig az uralmon levők írják; ahogy a magyar latájnerosztály ügyefogyottságával húzódik a reális életpályáktól s boldog, ha meglapulhat egy bank bizonytalan árnyékában: És hányszor sirtunk, mikor az Elekesi butorok, konyhaberendezések útra keltek, idegen urak szolgálatába álltak! Hányszor láttuk szégyenkezni Elekeseket a pellengéren: az ószeren, mert az ószer lett egyetlen jövedelmi forrásuk. Azt is láttuk, mikor Elekesék néha-néha tanulmányi kirándulást rendeztek materiális mezőkre cigaretta- vagy valutaspekulációkkal,

síralmas eredményekkel, mert a nagy átalakulásba ők nem hoztak magukkal más kvalitásokat, csak nagy adag élehetlenséget s idejét mult önérzetet. Így csúszik Elekes lefelé. Utoljára is az éhség töri le az önérzetét s löki helyes útra: föl a bakra, mert a munka nem szégyen, csak kenyeret hozzon. — Mindez, mondom, szomorú igazság. És az is az életből van véve, ahogy családi fészke felborul. Mert a regény páratlan oldalain az asszony züllése szalad le kiegészítésképpen. Hiszen, sajnos, a nyomorúság leszófolta erkölcsi érzékünket is. Minket is elfogott az uralkodó düh: valami örült, felszabadult élnivágyás, ami mindenütt tépi a láncokat. Nincs hatalom, amely visszatartsa a lázadó ösztönöket. És kétségtelen, hogy a háboru sokkal inkább megrontotta a női világot, mint a férfit. A férfit még megköti az önérzet, faji öntudat, történelmi tradíció, de a nőt, legfennebb csak — az életkora. De ha az asszony még a jó Balzaci éveket tapodja, akkor... És Ligeti itt is sok igazsággal megy lépésről-lépésre: hogy fedezi fel Kelemen biztos nézése a behamvazott gyémántot, hogy kelti fel benne a hiuságot, az élnivágyást, minden asszonyi szerkezet ősi mozgatóit; hogy ékelődik a hitestársak közé az idegen árnyék, aztán a megszokás, hétköznapiok unalma, majd elhidegülés, elfordulás, utálat, — ezt minden pszichológus tudja. Ebben nincs is sok eredetiség, Ligeti ismert receptek alapján dolgozik. Ligeti az asszony metamorfózisánál inkább a lélek útjerein tartja a mutatójúját, a férfi sorsánál inkább a külsőségre, a dekorációra összpontosítja figyelmét. Az asszony alakja sablonosabb, Elekesé eredetibb, hiba azonban, hogy végső lelki megfordulásával Ligeti drámaiias idegességgel végez.

Mindez azonban nem azt jelenti, hogy Ligeti regénye az *Új földesúr* kategóriájába tartozik. Nem, azon a polcon más a sujtás és más a vitézkötés, ez hiányzik Ligeti munkájáról s ezért nem fogja megtalálni az utat a magyarság szívéhez. Mert az eredeti Elekes a lelkünkbeli szakadt, rajta borong egy tragikus évtized szomorúsága s egy gyötrelmes kereszttűt rejtett fönjsége. A magyar faj néma hőrosa ő, kinek martirsága hangtalanul, szinte részvétlenül hull be az utca sarába. És Ligeti semmit sem látott ennek a humorából. Ó Zola impassibilitéjével, bizonyos olcsó előkelőséggel nézi Elekest: az ő bemutatásában Elekes inkább saját élehetlenségének áldozata, mint a malomkövek brutálításának. Ezzel a nézőszöggel aztán a mű el is vesztette általános, maradandó, nemzeti értékét. Meg vagyunk győződve, hogy Ligeti tudatosan törölte le, amit letörölt. Ó nem él velünk lélekközösségben. Nemcsak Elekes rajza, hanem azok az újságírói nyegleségek, amiket Stern és Várady magán bölcselkedéseiben olvasunk, azok is hangosan bizonyítják, hogy ő csak mosolyog az elekeskedésen és az egész erdélyieskedésen. Hát ezzel tényleg vele kell születni, vagy hogy az ő szavát használjam, ehhez „nevelődni” kell. Ezt a „romantikát” nem értik meg idegen virágházak hajtásai. Majd — talán — idővel... Anteus regéje sem mese egészen. De nem beszélek róla, tárgyalása úgy sem tartozik ide. Főlemlítettem, mert minden desztilláló eszöközt föl kell állítani, ha egy irodalmi munkát filtrirozni akarunk.

Ligeti sokat fejlődött utolsó regénye óta. Műve tudatos építőmester munkája, aki tisztában van feladatával, logikus az anyag megválasztásában, s biztos kézzel rakja össze a tégladarabokat. Szerkesztésben már túl van a nehézségeken. Különösen ebben a tekintetben jelent mostani könyve nagy lépést írói fejlődésében. MÉR az alakokról nem mondhatnám ugyanezt. Legsikerültebb az Elekes-pár arcképe, különösen az Elekesé. A többiekéről... Dosztojevszki azt mondja, hogy a regényíró a teljesen közönséges embereket se mellőzheti, nem lehet a regényt mind csupa típusokkal megtölteni. Ez igaz. És, Istenem, annyi hétköznapi alak fut az utcán, irodákban, műhelyekben, piacon, hogy az ember néha azt sem tudja róluk, hogy melyik az első részük s melyik a hátulsó...

Ligeti stílusa világos, kifejező, szemmel láthatólag kerüli a pompát; brilliroz, leírásokkal nem tölti az időt, csak egy-két erős vonással dolgozik. Mondatszerkezetét néhol maga rontja el, nem akar túlságosan pedáns lenni. Itt volna egy kérésem, de ez a kérés szól nemcsak Ligetinek, hanem minden erdélyi írónak. Az erkölcsi törvények és a helyesírási szabályok kötelezők akármilyen kormányváltozás esetén is. Ami különösen a helyesírási törvényeit

illeti, ez a categoricus imperativus most — kisebbségi életünk miatt — sokkal kényszerítőbb, mint ezelőtt. Semmiféle kényelmet vagy fényűzést nem engedhetünk meg magunknak ebben a tekintetben. Gyermekünk a sok idegen nyelv tanulása miatt a magyar nyelvnek csak fogyatékos ismereteivel hagyják el az iskolát; az anyanyelv tökéletes megismerése szempontjából a könyvekre s a hírlapokra vannak utalva. Legyen tehát minden hírlap, de különösen minden könyv egy-egy iskola, ahonnan tanulni lehessen. Semmi esetre sem engedhető meg tehát az ilyen ligetizmus: „kiakarta élvezni”, „el tudnék menni”, „kitudnám fejezni” stb., mert a *ki, el* igekötők nem a *tudni* és *akarni* igékhez tartoznak, tehát nem szabad egybe írni velük. Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy ilyen s ezekhez hasonló hibákba léptenyomon belebotlunk más íróknál is, de éppen ezért van helye a figyelmeztetésnek, mert erdélyi irodalmat lehet csinálni — pontos helyesírással is.

Rass Károly.

Két magyar tárgyú román regény.

F. Aderca: *Moartea unei republici roşii*. Editura „Ancora”. Bucureşti, 1924 8-r. 208. l.

George Cornea: *Nebunia lumii*. Editura „Poporul”. Bucureşti, 1924 8-r. 165 l.

Íme két véresen és vörösen magyar tárgyú román regény napjainkból. Véresen és vörösen magyar tárgyú, mert az 1919-es magyarországi bolsevizmus és az ellene viselt román hadjárat a két könyv háttere és levegője.

Az elsőt csak a rövidség kedvéért neveztem regénynek, mert igazában csak lazán összefűzött képsorozat *Egy vörös köztársaság haláláról*. A szerzője, Aderca Felix, pacifista, humanitárius író (sz. Moldvában 1891-ben; jelenleg a bukaresti munkaügyi minisztériumban szolgálati főnök). Irodalmi munkássága (egy pár kötet regény, költemény, tanulmány) főleg H. Barbusse hatása alatt áll, akinek „Tűz”-ét nemcsak hogy románra fordította, hanem, éppen a címben jelzett írásával, némileg utánozta is. Hangsúlyozom, hogy csak némileg, mert alatta marad a tragikus felfogás mélységében, a háboru borzalmainak rettentő festésében. Egyedül derűjével, az idillikus jelenetek nagy számával mulja felül, no meg az érzéki, sőt buja aláfestésű képek keresésével.

Ezeket, a különben szertehulló jeleneteket csak a főhősnek tekinthető, szocialista lelkivilágú Aurél káplár személye kapcsolja össze a nagyvárosi Szigligeti-Színháztól kezdve Ermihályfalván, Nagy- és Ujlétán, Kabán, Vámospércsen, Fegyverneken, Törökszentmiklóson, Szolnokon, Abonyon át egészen a pesti Mária-Terézia kaszárnyáig, a Rietzig és a budapesti korzókig megmulatóhelyekig.

Az író együtt érez a szenvedőkkel s nem ragadtatja magát sovén túlzásokra. Szerető szemmel nézi „a rövid csizmás, csöndes magyar földműveket, a tarka selyemkendős, gyors járású magyar nőket”, akik mindenkivel békésen megférnek, ha a nyelvüket, hitüket, földjüket és barmaikat nem bántják. Főhőse, Aurél káplár, olyan érzelmekkel jár Nagyvárad utcáin, „mint a római legionárius Alexandria görög negyedében.” Lelkivilágára jellemző, hogy ezredétől, Ermihályfalváról, bemegy Nagyváradra a Szigligeti-Színházba, hogy „igazi, eleven magyar életet lásson, mert vonzza minden igazán eredeti élet.” Az előadáson megismerkedik két kedves, szép nővérrrel, akik angolul magyarul is meg neki a „Rinaldó gróf” jeleneteit. Álmélkodva tudja meg, hogy iskolázott falusi lányok, akik Új-Létán özvegy édesanyjikkal egy kis boltot vezetnek. (Később meg is látogatja őket az előnyomulás során).

A továbbiakban az ütközetek és a táborozások során bemutatja Kún Bélát, Szamuely Tibort, Garbayt, a házkutatásokat stb., stb. Érdekesen ítéli meg a helyzetet: „A magyar vörös köztársaságot nem a vezetői buktatták meg, sem a román katona vitézsége, hanem a saját gyökérlensége, létjogosulatlansága.” Abonyban megismerkedik egy Ilonka nevű szép, művelt magyar lánnyal s a könyv hátralevő részét a hozzá írt levélbeli beszámolókat te-

szik ki. Ezek közül különösen megkapó az Anonymus szobráról festett melleg, lírai hangulatkép és gondolatlor.

Aurél káplár mellett derűs, itt-ott bánatos színekkel festett képet ad egy szabórol, aki hadbaszállásakor, a vasutnál, nem meri megcsókolni szívbelijének az arcát, nehogy a rája ragadó puder és festék miatt bajtársai halálra csúfolják, Abonyban pedig, az Ilonkáék házában, egy szép női fejet talál „Tanulmány” aláírással, amelyet 1917-ben festett egy névszerint is megnevezett pesti festő. Erősen beleszeret a képbe; állandóan magával hordja s Pestre jutva elhatározza, hogy kikutatja a kép élő megszemélyesítőjét. Minthogy nem ismeri „Árpád nyelvét”, azt hiszi, hogy a „Tanulmány” a láthatlan megszeretett nő neve; egy névjegyzékből kikeresi a festő lakását. Az olasz fronton közben elesett festő apósa helyreigazítja a tévedést, ami a szerelmes szabólegényt nagyon megtöri.

A könyvben gyakran találkozunk magyar szavakkal és mondatokkal (Jó napot! Van-e pálinka? Cseresznye, Leányiskola, huszonöt stb. stb.); néhol egész szabatos magyar helyesírással, máskor meg román, vagy románosan módosított köntösben.

Azzal a jó érzéssel tesszük le a könyvet, hogy egy nyugtalan intelligenciájú, eredetien és elfogulatlanul látó, emberszerető író érdekes írásával ismerkedtünk meg.

*

Ugyanezt mondhatjuk, de még fokozottabb mértékben, művészi élménnyel gazdagodva, G. Cornea regényéről is. Mert Cornea György regénye (*A világ örültsége*) drámai erővel, tragikus megoldással elemzi a fajgyűlölet, az emberszeretet és a szerelem lelkekben viharzó harcát.

Corneának az élete is tragikusan megkapó. Katonatiszt és békés szellemű író, mint a harctéren elesett német Fritz v. Unruh, vagy a magyar Latzkó András. Mint vitéz tiszt harcolta végig a háborút, amelynek izgalmai, örültségei és feszültségei nagyon megrongálták az idegeit. A minap aztán, mikor már idegei egészen felmondták a szolgálatot, egy fürdőben agyonlötötte magát. Egy fürdőben vetett véget az életének a modern örület, a háború rombolása, mint a Senecáéknak az antik örület, a *Nero zsarnoksága és égbekiáltó hállatlansága*. A szerencsétlen tiszt és író 8 éves gyermekére egy régi hegedűt hagyott, amellyel szétrombolt idegeinek hasztalan igyekezett megnyugvást és pihenést szerezni olyan sok álmatlan éjszakán. Irodalmi hagyatéka két kiadott és egy kiadatlan regény. A kiadottak közül az egyiket ezek a sorok ismertetik.

A Cornea regénye is azon a vidéken indul neki, amelyen az Aderca-é, illetőleg kissé beljebb az erdélyi hegyek felé: Belényes vidékén. De nem a színház emberi légkörében, hanem kegyetlen harcok, embertelen bosszúállások elrémítő viharzásában. 1919 nagypéntek napján Tárkány község közelében véres ütközetek tombolnak. Másnap elesik a község. Modrogan kapitány rémes bosszút áll a falun. A templomba szorult népet egytől-egyet hajmeresztő kegyetlenséggel végzi ki. Bosszú szomját egyéni érzelmek is fokozzák: apja és nagybátyja sorsáért akar elégtételt venni. Az ő százada az ezred végrehajtó közege. A templom alól is sebtiben rendeli be az ezredes magához, a faluban álló Dessewffy kastélyhoz, egy ilyen szerep elvégzésére. Az utcai harcban u. i. a kastélyból is esett egy pár lövés a harcolók közé. Egy tisztet erő halálos lövés véres következményeket hoz a kastély ősz tulajdonosára: Dessewffy grófra. Az öreg gróf, amikor az akarata ellenére házából lövöldöző vörös katonák elmenekültek, kijön és fogadni akarja a bevonulókat. A tisztje elvesztésén dühös ezredes korbácsával arcul üti s az előhívott Modrogannal — fia és leánya szemeláttára — azonnal föbe is löveti. Hiába tanúsítják még a saját emberei is, köztük főleg Olaru Emil főhadnagy, hogy nem a gróf a hibás, nem ő lőtt, hisz’ ők látták a kert felé elmenekülő vörös katonákat. Később még az is kiderül, hogy az öreg gróf igazi jötevője volt a környékbeli románságnak, hogy fia és leánya tökéletesen beszél románul, mert román iskolába is járt. Júlia, a kivégzett főúr nagyon szép leánya, ájultan hull apja tetemére s öntudatlan állapotban éli át a következő pár napot.

Az előnyomulás alatt a polgári foglyokat is magával viszi a sereg s így kerül a két testvér is a nemes lelkű Emil felügyelete alá rendelt polgári fogoly csapatba. A polgári foglyok, Romain Rolland kifejezése szerint, a háború legártatlanabb áldozatai. Emil mindenképen igyekszik könnyíteni a sorukon. Ha valahol hosszabb időre megállanak (pld. Belényesen), még a saját pénzét sem kíméli, hogy jó étellel, ággal stb. láthassa el őket. Ezért Modrogan haragszik is rá, de nyíltan nem mer ellene fellépni, mert Emilnek igen előkelő összeköttetései vannak a nagyvezérkarban s a hadosztályparancsnok is nagybátyja. A tompa kétségbeesésből lassan feleszmélő Júlia a bátyjától megtudja, hogy Emil az atyjuk kivégeztetését is igyekezett volt meggátolni (amiért az ezredes le is hordta). A foglyok közt jóságáért rajongó lelkesedéssel emlegetett finom-arcú Emil meleg részvételével lassankint beköltözik a leány szívébe. Rajongó szerelemre gyúlnak egymás iránt. Emil a rokonsága mindenáron ki akarja vezényeltetni a harcoló csapattestből. Ő azonban most már hallani sem akar erről, mert nem tudna megválni Juliától. Egy nagy tivornya alkalmával (Mezőtúr körül) Modrogan is színt vall. A dorbézolásban megittasulva követeli, fegyverrel kéri a társai erkölcselen mulatozás közben is jőzon és undorral távozni készülő Emiltől Juliát, hogy meggyalázza és azután agyonlőjje. Ha az ijedségtől magukhoz tért tiszték közbe nem vetik magukat, Emil lelövi Modrogánt. Az eset az ezred becsületbírósága elé kerül s Emil fényes erkölcsi győzelmével végződik.

Modrogan mindenképen el akarja választani egymástól a szerelmeseket. Más módot nem kap, tehát ítéletet eszközöl ki a testvérek ellen, akik az említett tiszt meggyilkolásával és más gyilkosok rejtegetésével valódan kerülnek a haditörvényszék elé. Biztos halál vár rájuk, mert „az öreg gróf kivégeztetését is igazolni kell az ítélettel.” A védelmet Emil vállalja el és nemes lelkének égő szerelmével harcol Júlia életéért. Az egész regényben finoman vezetett lélektani fonal ebben az izgalmas védelemben pattanásig feszül. De hiába Emil minden lángoló és fölényes védelme. Csak az első vádat tudja visszaverni, csak a halálos ítéletet tudja elhárítani, de a másodikért öt-öt évi börtönt mérnek a testvérekre.

A lelki egyensúlyát szinte elvesztő Emil csak annyit tud kieszközölni, hogy egy darabig még nála maradnak a foglyok. Tokaj alatt nagy lépésre szánja el magát. Egy éjjel csolnakon a tulsó partra akarja átvinni Juliát a megáradt Tiszán keresztül, hogy a háboru után feleségül vegye. Hiába inti Júlia, aki finom női ösztönével megérzi a rájuk leselkedő végzetet. Emil nem hallgat rá. De Modrogan is résen van. Alighogy Emil és Júlia a közeli faluból kocsin a Tiszához hajtottak egy éjjel, ő is utánuk vágat egy gépfegyverrel és két emberrel. A hajnal félhomályában a megáradt Tisza szennyeszavaros tükrén lejátszódik a tragédia utolsó felvonása is. A sodró árban Emil csak a folyó közepéig tud evezni. Modrogan a gépfegyverrel tűz alá veszi őket. Emil szíven találva holtan roskad a csolnakba. Júlia kétségbeesve borul rá. A csolnak felborul s a két szerető szívet elnyeli a zúgó ár.

Ez csak rövidrefogott, színtelen váza ennek a regénynek, amelyet lehetetlen meghatottság nélkül végig olvasni. Ebben is vannak magyar szavak és mondatok, bár nem olyan számmal, mint az Aderca könyvében. Pacifista, emberies szelleme és tendenciája nem olyan kirívó, mint amazé s épen ezért e mű maga művészileg is értékesebb. Többrendbeli sajtóságai közül kiemelem az Alföld, a magyar pusztá költői leírását és a magyar dal érdekes jellemzését. Alakjai, főleg a két fiatal hősé, megkapóan elevenek.

Dr. Bitay Árpád.

Szinnyei Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.* Bpest. 1925. Magyar Tud. Akadémia kiadása. I. k. 292 l.

A legutóbbi évekig csupán egy terjedelmesebb mű foglalkozott a magyar novella- és regényirodalommal. Ez a *Beöthy* monográfiája volt: *A szépprózai elbeszélés története*, amely a kérdést nagy alaposággal, anyagában ma is

* Romain Rolland: *Au dessus de la mêlée*, Paris 1915 (quatre-vingtdouzième édition) p. 68.

forrásértéküleg, módszerében pedig szintén tanulságosan tárgyalja, de csak a XVIII. sz. végéig. 1922-ben jelent meg *Császár* Elemér jeles könyve (*A magyar regény története*), amely a kérdést csak a regényre korlátozva ugyan, de kezdettől napjainkig vette összefoglaló vizsgálat alá. A harmadik rokontárgyu monográfia, a Szinnyeié, a kérdés fonalát tulajdonképp ott veszi föl, ahol Beöthy abban hagyta, amikor szépprózáinkban az *eredetiség* föllép, hogy ki-szorítsa a fordítások, magyaráítások tömegét. Így a Szinnyei műve némileg párhuzamos a Császáréval, akinek előadása szintén a XIX. sz. anyagánál, a tartalmilag eredeti regényeknél válik részletezővé. De különbözik is tőle abban, hogy részletesen ismerteti novellairódmunk fejlődését is, amit Császár csak szükségképen érint.

Szinnyei a tárgykörével már évek óta foglalkozik. Részletkutatásait közölte a szakfolyóiratokban. Most megjelent kötete a szabadságharcig teljes és befejezett munka. „Megírásában lemondtam a művészi alakításról, a kerekded és nagyvonalu compozicióról s inkább a tények és adatok rendkívüli tömegének megrögzítésével és rendszerbe foglalásával törődtem. Így talán nem lett élvezetes és művésziileg kielégítő olvasmány, hanem hasznos forrásmunka a jövő irodalomtörténetírói számára.” Így jellemzi és értékeli maga a szerző művét (20 l.). Hogy helyesen fogta-e fel tárgyát s állapította meg módszerét, arról lehet vitakozni, de a kész munkát mégis csak úgy kell vennünk, ahogy a szerző kezünkbe adja: *adatok tömegének megrögzítése és rendszerbe foglalása*.

El kell ismerni, hogy adatainak száma rengeteg. Igazi tudós munkát végzett, amikor az egykoru lapok és folyóiratok hasábjain megjelent novellákat felsorolja, kimutatászerűleg összeállítja. Aki foglalkozott ilyen irányú kutatással, az a legnagyobb elismeréssel adózik Szinnyeiének éveken keresztül folytatott szívós keresgéléséért s anyaga összehordásáért. A további kutatás számára e téren kevés munka vár. T. i. némely lap és folyóirat anyagának a pontosabb statisztikája s az önállóan is megjelent kötetek bibliográfiai ki-gészítése. E tekintetben csakugyan hasznos forrásmunkát adott. Az *adatok rendszerbe foglalása* azonban már kevésbé sikerült. A *főváros és a szemlemleni élet a huszas és harmincas években* c. fejezet nem olvad bele a tárgyalás menetébe. A későbbi fejezetek pedig összefoglaló egységes szempont híján — szertehullók. Majd a megjelentető zsebkönyvek, folyóiratok és hírlapok szerint, majd időrendi alapon (útörök és követők), majd tartalom (történeti és társadalmi) s végül hatások szerint (francia és angol irány) ismerteti anyagát. Pedig akármelyik elv önmagában is elégséges és felvilágosítóbb. Mert hiszen *történelmi-társadalmi jelző* vagy a *külföldi befolyás* az egész anyagra alkalmazható. A *Jósiká-ról*, *Vajda Péter-ről* és *A Karthausi-ról* írott külön fejezetek mindenestre sikerültebbek. De itt is az idegen hatásnak, a világ-irodalmi áramlatnak a nyomzásában talán helyesebb a megszokott módszer; az elemző rész végén vonni be a tárgyalásba ezt a szempontot. Pl. Jósikánál az első rész: fellépése, lelki fejlődése, külföldi mesterei: Scott és a francia romantikusok, a francia romantika jellemzése s csak ezek után következik Jósika munkássága. Igaz, hogy később újra fejtegeti, kiktől tanult Jósika, de csak rövidesen.

Mindezekről lehe vitázni s lehet hangsúlyozni, hogy a Szinnyei könyve novella- és regényirodalmunk ismeretét új színekkel nem gazdagította. De hogy erre az egész műre is talál, amit annak idején egyik külön is megjelent részletéről mondtunk, az nem vitás. Az t. i. hogy a részletes bizonyítás és a minuciózus beigazolás: ez a Szinnyei érdeme és ehhez alkalmazkodik módszere is. (L. Erdélyi Múzeum 1915. évf. 133 l.)

Dr. Kristóf György.

Bán Aladár: A finn nemzeti irodalom története. Budapest 1926. 8-r. 160 l. „*Szent István Könyvek*” 39. sz.

A finn nemzetről csak 1835-ben, illetőleg 1849-ben a Kalevala megjelenésekor vettek tudomást, de azóta egyre növekvő figyelemben és méltány-lásban részesül. Az általános érdeklődésnek a megnyilvánulása Bán Aladár

könyve is, amely a magyar nyelvű finn irodalomnak értékes darabja. Bán Aladár már régi lelkes fordítója és ismertetője a finn irodalmi termékeknek, sőt Karjalában végzett önálló népköltési gyűjtésével közvetlenül is buzgó munkása a finn irodalomnak. A régi lelkesedés vonul végig irodalomtörténetén, ez azonban nem elfogódottá, csupán vonzóvá teszi tárgyalási módját. Nem impresszionista a költői művek értékének megállapításánál. Egyéni véleményét összeveti a már meglevő megállapításokkal s így szüri le az eredményeket. Önálló véleményét mindig jelzi (pl. 144 l.). Irodalomtörténete ezért megbízható.

Könyve bevezetésében ismerteti Finnország földrajzi fekvését, népének lelki vonásait és mindazon fontosabb történelmi mozzanatokot, amelyek a finn nép szellemi életének fejlődésére hatással voltak. Ezeket a szükséges előismereteket kiegészíti végül egy bibliográfia, amely egyrészt a magyar nyelvre lefordított finn költői munkákat sorolja fel, másrészt a fölhasznált forrásmunkákat adja.

Az irodalomtörténet természetesen a népköltészet ismertetésével kezdődik, amelynek gerince a *Kalevala* és a *Kanteletar* elemzése; ezek tüntetik fel a finn népköltészet jellegét és ezek köré csoportosul a runoverseles mibenlétének a fejtegetése és a népmeséknek, közmondásoknak és a varázsköltészetnek a tárgyalása.

A könyv nagyobb részét a műirodalom foglalja el, amelyet I. W. Juvelius nyomán nyolc korszakra oszt: 1150-től a katolikus korról kezdődőleg napjainkig, az új realizmus és romanticizmus koráig. Befejezésül tájékoztat a finn időszaki sajtó és nemzeti tudomány mai állásáról.

Azaránylag rövid — alig 116 oldalra terjedő — műirodalomnak nyolc korszakra való osztása látszólag túlságosan fölaprózza az anyagot, mert olykor egy-egy korszak tárgyalása csak egy és fél vagy két oldalra terjed, mégis tagadhatatlanul lényegbevágó és indokolható, sőt éppen könnyű áttekinthetőségénél fogva maradandó nyomokat vés az olvasó lelkébe, melyeket színes stílusa még inkább kimélyít. Előnye, hogy 1835-ig, (a *Kalevala* megjelenésének éve) vagyis a nemzet öntudatra ébredéséig az egyes korokat csak röviden vázolja, mivel célja elsősorban irodalomtörténetet adni a művelt közönség kezébe, nem pedig nyelvtörténeti adatokat. Ez a cél indokolja egyúttal azt az eljárását, hogy miért nem ereszkedik a kisebb írók behatőbb tárgyalásába. Csupán azon jelentős írókat ragadja ki, kiknek egyéniségében megtestesült a korszak áramlata és ezek életének és műveinek tartalmi bemutatásával és jellemzésével érzékelteti a többiek munkásságának az irányát. A nekünk idegen írók egyéniségét azáltal igyekszik élesebben megvilágítani, hogy a magyar irodalomból vesz találó párhuzamokat. Szorgosan ügyel a finn-magyar érintkezések feltüntetésére is, amelyek különösen az újabb időben váltak gyakoriakká és meghittekké.

Könyvét csak ajánlani tudjuk mindazoknak, akik az „ezer tő országának” sajátos népét irodalmából ohajtják megismerni.

Reischel Artur.

Trocsányi Zoltán: Magyar régiségek és furcsaságok. Második sorozat. Budapest 1925. Geniusz. K. 8-r. 141 l.

Ott kezdem, ahol talán végezmem kellene: a Dante könyvkiadó kétség-telenül izléses, tetszetős külsővel, csinos nyomtatással állította ki a Trocsányi Zoltán könyvét, de végig olvasva, mégis bizonyos rezignációval tesszük le. Ezt a rezignációt a külső és a tartalom, a téma és a feldolgozás, az író és műve között levő diszharmonia okozza.

Trocsányi Zoltán először is megtagadta magában a tudóst, mert sem az anyag felkutatásában, sem pedig feldolgozásában nem adott eredetit. De Trocsányi Zoltán nem tudott művészé sem emelkedni az előadásában, amely nem nyújt többet, mint rövid, népszerű ismertetését egy-egy eseménynek, oklevélnek, könyvnek. Ezeket a kis ismertetéseket semmi belső kapocs nem fűzi össze, sokszor csak adoma jellegük van és a kor erkölcsseire, szokásaira csak itt-ott világítanak rá. Trocsányi nem is akar kultúrtörténeti jelentőséget adni

az eseményeknek, egyetlen célja — mint az első sorozatban kifejti, — hogy érdekesek legyenek.

Bármennyire is méltányolja a közönség ezt a szempontot, végeredményben nem jelent egyebet mint, hogy a tudós kijön laboratóriumából és leszállva a közönséghez, azt mulattatni igyekszik. Ezért legtöbb esetben megelégszik azzal hogy mások kutatásának eredményeit összefoglalja, hogy régi, sokszor drasztikus komikummal megnevetesse az olvasót.

A komolyan érdeklődő így is sok jellemző adatot talál a régi törvényekre, szokásokra nézve és bepillanthat nagy urak, mesterlegények, lapszerkesztők életébe s ha a kritikus mégis csalódva teszi le ezt a könyvet: ez csak azért van, mert a tudósnak a közönség kedvéért lemondó megalkuvását látja benne.

Vita Zsigmond.

Hermányi Dienes József emlékirata. Szemelvények. Sajtó alá rendezte: *Kelemen Lajos.* Cluj-Kolozsvár, 1925. Minerva rt. k. 8 r. XII+93 l. Minerva Könyvtár. Szerk. Tavaszy Sándor és Rass Károly. 3. sz.

Memoár-irodalmunkat kultúrhistoriai szempontból becses, kedves és élvezetes olvasmánnyal gyarapította Kelemen Lajos, amikor hozzáférhetővé tette számunkra Hermányi Dienes József XVIII. századi emlékiratát. Igaz, vannak a multból ennél értékesebb, tanulságosabb naplók, emlékiratok és krónikák, de egyből sem nyerünk olyan közvetlen képet a kurta-nemes diák s a vidéki református pap életéről, mint Hermányi Dienes emlékiratából. Czegei Vass György és László, akik fölötté becses naplóikban ugyanannak a kornak (a XVII. sz. utolsó és a XVIII. sz. első harmadának) mindennapi életével is megismertettek, — Hermányinál részletesebben beszélnek ugyan az iskolai életéről, sőt a tanárokról s a papokról is sokszor megemlékeznek, de ők, mint előkelő nemesek, az iskolában is urfiak voltak, annak elvégzése után pedig a papoknak patronusai, — tehát azoknak közelebbi életét nem ismerhették s különben az nem is túlságosan érdekelte őket.

Bár Hermányi a saját családjá képe alapján csak egy bizonyos típusnak a leírását adja, mégis az elbeszélésen számos közérdekű vonatkozás is fűződik keresztül. Ezért emlékirata föltétlen érdeklődésünkre tarthat számot, annál is inkább, mivel írója a pennaforogtatásban gyakorlott és közvetlen hangú elbeszélő.

A kb. 1670. körül félárvának született ármálisos, de kis-nemes gyermek Hermányi Dienes Péter otthoni nevedekése, majd viszontagságos tanulása a részeges és kegyetlen ludi magister keze alatt s a tudásra éhes fiucska szökése a jóhírű falusi iskolamesterhez; majd az udvarhelyi kollégiumba jutása, ahol derék, tudós tanároktól (Lethenyei, Rozgoni, Szathmári Pap János) nyerte későbbi széles tudása első alapját, végül pedig mint a nagyhírű enyedi professzorok (Dési Márton, Enyedi, Pápai Páriz és Kolozsvári István) tanítványa fejezi be iskolai tanulását: e nagyvonalú vázlat is jelöli már ennek az emlékiratnak a XVII. századvégi iskolázás szempontjából elsőrendű művelődéstörténeti jelentőségét.

A hazai tanulmányokat befejezett diák, akinek alkalma nem adódott a külföldi akadémiák látogatására, falusi mester, majd (jeles ember lévén) rövid idő alatt lelkész lett. Hermányi D. Péterben láthatjuk az el nem póri-asodott, be nem gyepesedett fejű domi-doctus falusi lelkészek szép típusképét, akit legjobban jellemez az, hogy „igen szereti vala, ha valaki nagy dolgokról, Szentírásból s filozófiából kérdezkedik vala ő tőle, és terhére vala, ha a vejei is papok lévén) semmit sem kérdenének, mikor látogatni jönnek vala.” (53. l.)

Az apa típusát képviseli a fia is, noha neki a tanulást nem kellett kiküzdnie, sőt annak útját maga az apa egyengette. Hermányi D. József (szül. 1699. IX.-26. Olasztelken) a szokásos triviális scholabeli tanulmányok után maga is Udvarhelyre került, ahol a képzett és jó tanár Szigeti Gyula György tanítványa volt. Majd Enyedre ment magatovábbképzésére, de az országos nagy pestis 1718-ban egy évre megszakította vele a tanulást.

Ittvégződik az emlékirat; annak esetleges második kötete elveszett¹ azonban a tudós közlő és kommentátor akadályt nem ismerő kutatásai folytán mégis megismerhetjük a szerző további életét is. A fiú sem járt külföldön, hanem vidéki paposkodása után a „kiváló szónok, megnyerő társalgó, jó ízű adomázó és jeles író” (IV. 1.) hosszúra nyult munkás életét 1763. IV.-12-én fejezte be mint enyedi lelkész. Hermányit saját munkássága dicsérei: 158 kötetnyi munkát írt össze, amelyek azonban — sajnos — ma már legnagyobb részben elvesztek. A fennmaradtak közül ránk nézve legbecselesebb a kéziratot „Nagyenyedi Demokritos és Heraklitos” címet viselő anekdota-gyűjteménye és a most kiadott emlékirata „édes szüleiéről s magáról.”

Ez a könyv több, eddig megoldatlan kérdésre ad feleletet. Mindenek előtt bizonyos, hogy ez az emlékirat a sok közül egyik kútforrása volt a tudós Benkő Józsefnek, aki — nagybátyja lévén neki Hermányi D. József — annak emlékiratát föltétlenül forgatta, sőt fel is használta, amiről Benkő „Transsilvania”-jának áttanulmányozása bárkit is meggyőzhet. Együttal azt is ki kell emelnünk róla, hogy a Bethlen János kancellárius által 1671-ben középfokú iskolává átalakított udvarhelyi schola első idejéből Cserei Mihály feljegyzésein kívül ez az emlékirat az egyetlen, nem pusztá adatokat tartalmazó, de elbeszélő dokumentum.

Itt azonban el nem mulaszthatom felemlíteni Hermányinak egy időrendbeli tévedését, ami annál könnyebben megeshetett vele, mivel ő az édesapja ifjúkoráról — tehát elbeszélés után — emlékezik meg a maga késő véségében. Ugyanis Hermányi nem tudja „bizonyosan mi okon, Lethenyei helyében Szathmári Pap Jánost” tették schola-rectorrá, majd „ezen Szathmári János után Rozgoni János lön udvarhelyi professor, ki azután fogarasi papságban hala meg.” (16. l.) A helyes kép itt ez: Lethenyi Pál rector meghalt 1680-ban. Utána ugyanazon évben Apafi fogarasi udvari papját: Rozgoni Jánost tették meg akadémikus mesterré (t. i. külföldi akadémiát járt mesterré). Rozgoni 1685-ben kolozsi pap lett. Ő utána következett a tudós Szathmári Pap János, aki később, miként Hermányi is említi, a kolozsvári papságot nyerte el, — előbb azonban (1688—89-től) Zilahon és Désen lelkészkedett.¹

E kis tévedés azonban egyáltalában nem rontja le az író más adatainak hitelességét. Viszont pl. Hermányinál látjuk bebizonyítottak Benkő Józsefnek azt az állítását, hogy Sárpataki Mihály kolozsvári ref. lelkész és Sárpataki Márton ítélmester (a gr. Keresztes Márton-József apja) testvérek valának (22 l.). Ez annál is inkább fontos bizonyosság, mert így megérthetjük, hogy ha a kolozsvári ref. egyházközségnek ügyes-bajos dolgai voltak a fejedelmi udvarnál, miért küldték oda rendszeren a legfiatalabb papot: Sárpatakit az ügyek elintézése végett.

Se szeri, se száma e könyvecske lapjain fölmerülő sok érdekes kérdésnek. Közülök csak egynehányat említek. Szigethi Gyula György udvarhelyi professor az 1710-es években már állati bontant is tanított (65. l.) Ez annál is inkább érdekes a természeti tudományoknak ebben a gyermekkorában, mert ismeretes, hogy külföldön is bontant csak az akadémiák orvosi facultásain adták elő: ennél fogva fel kell tételeznünk, hogy Szigeti Gy. György a medicinát is profitálta. Ezt visszafordítva: elfogadhatjuk, hogy minden, akadémizánskorában medicinát is hallgatott professzorunk tanított az iskolában valamelyes természettudományt is. Az önálló fejedelemség korában ilyen tanárt a ref. iskolákban alig-alig találunk (mint pl. Kolozsvárt bölöni Síkó Jánost, Tolnai Sellyei Istvánt, Enyeden Pápai Páriz Ferencet), — annál gyakoribbak voltak azonban az ilyen professzorok az unitáriusoknál (Csanádi Pál, Dimián Pál, stb. stb.). Így az unitárius oktatás állandóan felszínen tarthatta a természettudományok tanítását, ami mindenesetre „modernebb” színezetet és lényegét adott ennek amazzal szemben.

Látjuk továbbá e lapokról az akkori kornak az orvostudomány leg-
elemibb követelményei közt való nagy járatlanságát, ami azonban nemcsak

¹ V. ö. Kis Ferenc: A sz.-udvarhelyi ev. ref. coll. története 22—24. lapjával és a kolozsvári ref. eklézsia levéltárának megfelelő dokumentumaival.

a laikusoknak, de maguknak az orvosoknak is együttes és eredendő hibája volt. Az 1718. évi országos pestis-járványnál a pandémia elfolytására megtették az óvintézkedéseket, azonban a ragályozás természetével annyira nem voltak tisztában, hogy ragályterjesztőnek csak magát a pestises holttestet tartották.

Ezeken kívül az emlékirat nevezetesebb vonatkozásai még a következők: Bethlen Miklós kancellárius és író bécsi árestálásáról és haláláról (87. l), a Rákóczi Ferenc-féle libertás-pénzek forgalmi értékéről (85. l), Nagyári József Apafi híres udvari papja (34. l), és Tofeus Apafi idejebeli ref. püspök (56. l.) összevethető prédikációiról, Balassa és Beniczki énekeiről (33. l.) tett feljegyzések stb.

Ez a könyvecske egyformán szól a nagyközönségnek és a szakkutatóknak. Az író stílusa — bár közel kétszáz éves — élvezetes, s hogy még könnyebb legyen olvasása, gondoskodott róla a sajtó alá rendező Kelemen Lajos, aki széleskörű, alapos tudásának élő lexikonából minden, ma már kevésbé használt, vagy általánosan nem ismert fogalmat megmagyaráz. Elöl áttekintő és kiegészítő bevezetést ad; végül pedig összesítő zárószóképen egy térképecskét mellékel a könyvben előforduló székelgyföldi helységekről.

A bevezető sorokból úgy tűnik ki, hogy Kelemen Lajos időrendileg egymást folytatólagosan kiegészítő sorozatban kiadni szándékozik egy pár egykorú emlékiratot, hogy a mult időknek szép és dicső, szintűgy a súlyos és dicstelen küzdelmű folyását egykorú szem- és cselekvőleges tanuk szavaiból ismerhesse meg a késői kor embere. Ezt a célt, valamint annak a megvalósítását vállaló Minerva rt. szándékát a legnagyobb örömmel üdvözöljük s folytatása elé fokozott érdeklődéssel tekintünk.

Herepei János.

Bartók György: *Kant.* N. 8-r. 121 lap. „Az Út” kiadása. Torda 1925.

Bartók György, a volt kolozsvári, jelenleg szegedi „Ferencz-József-Tudományegyetem” filozófiai professzora. Kant születésének kétszázadik évfordulója alkalmából, a fenti címen megjelent munkájával áldoz a nagy filozófiai lángelme emlékének. Bevezető sorait ebben a vonatkozásban így fejezi be: „Most, hogy ezen minden örök időkre szóló lángész születésének napja immár kétszázadikszor merül fel ismét az idő árjában, hálatalt szívvel siettünk e hajnalfakasztó, revolúciót keltő szellemnek megismerésére mi is, magyarok, kik Kant bölcselétének nem keveset köszönhetünk.” (6. lap). Bartók könyvének jelentőségét emeli aktuális vonatkozása, amennyiben az egyetlen magyar nyelvű és magyar szellemű könyv, amely a jubileumi megemlékezések, cikkek és tanulmányok között megjelent. De jelentőssé teszi e művet az a tény, hogy az egyetlen az egész magyar filozófiai irodalomban, amely a nagy filozófus egész filozófiáját felöleli aránylag kis terjedelemben s ha komprimáltan is, de mégis érthetően és világosan kiterjed a Kant filozófiájára vonatkozó kutatás minden problémájára. Nagy nyereség a magyar szellemi életre általában és a magyar tudományosságra, hogy végre van a kezünkben egy olyan Kantra és filozófiájára vonatkozó magyar könyv, amely a Kant műveinek alapos tanulmányozása és a nagy Kant-irodalom gazdag szempontjainak és kritikájának alapján készült és így teljesen megbízható, komoly irányító a Kant filozófiájának szövevényes útjain s így újabb lehetőség és biztos csatorna a Kant filozófiájában rejlő sok termékenyítő gondolatnak, indításnak és igazságnak elszűkül és megszegényedett magyar szellemi életünkben való átvezetésére.

A mű öt részből és egy függelékből áll, amely méltán beillett volna, fontosságánál fogva, hatodik résznek: I. Kant élete, személyisége, művei; II. Kant gondolkozásának praekritikai korszaka; III. Kant theoretikus filozófiája; IV. Kant praktikus filozófiája; V. Kant aesthetikája és teleológiája.

Módszere részben irodalomtörténeti, vagy filozófia-történeti, amennyiben Kant filozófiáját műveinek ismertetése kapcsán mutatja be, részben azonban deduktív, elvek szerint magyarázó az egyes művek határain belül. A Kant-irodalomban alaposan jártas, de mindenképp a Kant műveibe elmélyült

filozófus biztos kezével és tiszta látásával ragadja meg épen azokat a kanti problémákat, amelyek a legdöntőbb jelentőségűek, amelyek tehát leginkább világitanak bele a Kant filozófiájának teremtő gondolataiba. Szinte azt mondhatnók, hogy a Bartók Kant könyve igen alkalmas kommentára a Kant műveinek, tehát igen hasznos eszköz azok számára is, akik bevezettetést akarnak nyerni e nagyszerű filozófia pompás csarnokaiba, de azok számára is, akik további elmélyülést akarnak kapni e filozófia rendkívül komplikált világában. Nagy tárgyilagosságára vall, hogy mindenütt az igazi Kant-ot magyarázza, még pedig a legnagyobb részében úgy, hogy magát Kant-ot engedi szólani és nem „belemagyaráz”, amint annyi más Kant-kutató tette és teszi.

Bartók könyvének csupán két hiányosságát állapíthatjuk meg. Az első az, hogy az életrajz kapcsán részletesebben kellett volna foglalkoznia Kant személyiségével, s annak tükrében, nagyszerű lelke tiszta, áttetsző és nemes jellemvonásaiban, tehát eleven életrajzokban szemléltetni világnézetét, igazolni, hogy a gondolkodás és cselekvés mennyire azonosultak életfelfogásában és életfolytatásában. Kant személyisége és élete megkapóan tiszta szemléltetését és igazolását nyújtja filozófiájának.

A másik hiányossága Bartók könyvének, hogy nem foglalkozik a megérdemelt részletességgel Kant vallásfilozófiájával, illetőleg theologiai felfogásával. Ebben a tekintetben különösen sok elintézetlen kérdése van a Kant-ra vonatkozó filozófiai kutatásoknak.

A könyv külső kiállítása szép és izléses, bár a meglehetősen sok sajtóhiba akadályozza olvasását. Bartók Kant könyvét örömmel üdvözljük és melegen ajánljuk minden intelligens erdélyi magyar olvasónknak, akik a filozófia és a magasabbrendű szellemi élet kérdéseinek megoldása után vágnak.

Dr. Tavaszy Sándor.

Windelband: Preludiumok. Fordította: *Szemere Samu.* Budapest 1925. Filozófiai írók Tára IV. k.

Az Alexander Bernát és Bánóczi József szerkesztésében Budapesten megjelenő Filozófiai írók Tárának negyedik kötetében Szemere Samu fordításában olvashatjuk Windelband Vilmos Preludiumok című tanulmányait. A „Preludiumok”, mint maga a szerző kijelenti, előtanulmányok akarnak szolgálni az olvasónak a filozófia rendszeres tárgyalásához s összefüggésükben programot alkotnak azokhoz a vizsgálódásokhoz, amelyeket a tudós szerző későbbben szándékozik végezni. A kötetben foglalt nyolc értekezés (Mi a filozófia? Normák és természettörvények, Kritikai vagy genetikai módszer? Történelem és természettudomány, Az erkölcsiség elvéről, Kultúrfilozófia és transcendentális idealizmus, A szentséges, Sub specie aeternitatis mind régebbi dolgot az s mindegyikük magában álló egész. De közös feladatot teljesítenek, amennyiben egymást kiegészítve és magyarázva, a filozófiának egy meghatározott fogalmát általánosan érthető módon adják. Mindegyikük kísérlet arra, hogy az olvasót majd közvetve a történelem útján, majd közvetlenül problémákon keresztül a filozófia „százkapujú Thebájá”-ba vezesse. A szerzőnek az volt a szándéka, hogy világosan feltüntesse, mily viszonyban áll a filozófiának általa elgondolt fogalma a történeti fejlődéshez s a régebbi és mostani filozófia főirányaihoz, a többi tudományhoz és a jelenkori műveltségi állapothoz.

Egészben ezzel egy filozófiai rendszer alaprajzát adja, melyet kritícizmusként nevez, mert ez az alaprajz azonos a Kant-i filozófiával, bár sokban eltér az utóbbitól a részleges fogalmi anyag formálásában. Windelband szerint valamennyien, akik a XIX. században bölcselkedtek, Kant tanítványai. De a mai „visszatérés” hozzá nem lehet pusztán felújítása annak a történetileg meghatározott alumnak, amelyben ő a kritikai filozófia eszméjét kifejtette. „Minél mélyebben fogjuk föl az ellentétet gondolkodásának különböző motívumai között, annál inkább megtaláljuk benne az eszközöket azoknak a problémáknak feldolgozásához, amelyeket probléma-megoldásaival teremtett. Kantot megérteni annyi, mint túlmenni rajta” — írja Windelband.

Szemere Samu fordítása, melyet Alexander Bernát hasonlított össze az eredetivel, gondos és jól olvasható. A híres heidelbergi filozófus kisebb értekezéseinek lefordításával és magyarázó jegyzetekkel való ellátásával Szemere Samu hasznos munkát végezett.

Dr. Perényi József.

Dr. Otto Folberth: „Meister Eckehart und Laotse”. Mainz 1925.

Elmult évtizedek túlhajtott materializmusa és az átszenvedett nagy háború világ megrendítő hatása után, mintegy természetes visszahatás, hogy napjainkban mind a tudomány, mind a mindennap emberei szomjú vággyal áhítozzák a vallásos élményt. Régi idők nagy misztikusai ma lelkes olvasókra találnak.

E korszellem szülötte a megyesi kitűnő szász gimnázium egy fiatal tanárának, Dr. Folberth Ottónak, tavaly megjelent könyve: a „Meister Eckehart und Laotse”, mely a Matthias-Grünwald-Verlag (Mainz) kiadásában jelent meg, a Dr. M. Laros által szerkesztett *Religiöse Geister* c. vállalat egyik köteteként.

A mű két nagy misztikus összehasonlítása. Egy rövid bevezető részben a *misztika* szó több helytelen magyarzatával szemben, meghatározza valódi értelmét, mely: a beavatott, magába visszavonuló lélek Istennel való betelése, — a népek, közös imanyelve, — híd egyik hittől a másikhoz.

A könyv első része Meister Eckehart-ot ismerteti. Életét és művét annak a dominikánus szerzetesnek, kit kortársai az 1326-iki velencei zsinaton eretnekséggel vádoltak, s kinek Kölnben és Strassburgban elhangzott prédikációi ma kerek 600 év után, mind újabb és újabb kiadásokat érnek meg. Külön fejezetben magyarázza a gótikus lélek jellegzetes sajátosságait s végül élénk állítja Eckehart-ot, a gótikust.

A könyv második része hasonlóképpen először egyszerűen ismerteti Laotse-t, életét és művét annak a Krisztus előtt 600 évvel élt kínai bölcsnek, kinek „Tao te King” című könyvéről talán 5 újabb német fordítás is készült, míg az előttünk való generációnak csak az egy Plänckner-féle volt meg. Itt is külön fejezetet szentel a kínai lélek jellemzésének s végül bemutatja Laotse-t, a kínait.

A könyv befejező része, miután megállapítja a két nagy istenkereső közötti tér és időbeli különbséget, reámutat arra az örök lényegbeli egységre, mely közöttük, mint misztikusok között fennáll, és sejtetve, hogy e közösség minden idők legkülönbözőbb misztikusai között is megvan, dicsőíti a *Teremtés egységét*.

Rodin a francia katedrálisokról írott gyönyörű könyvében leírja, hogyan látogat el esti órában a Soissons-i székesegyházba: „Én, világ-atom, beteltem a tiszteletreméltó századokkal, melyek e csodákat létrehozták és melyek nem halottak. Harangnyelven beszélnek. E három Angelus-kondítás, mely halkán az eget kopogtatja, nem ismer akadályt vagy határt, sem időben sem térben. A mult mélyéből jön és párosul annak fivéreink gongyának mély kondulásával...” A beavatott művészlélek e megkapó szavaival tudom legegyszerűbben kifejezni azt az örök igazságot, melynek megérezése Folberth-et könyve megírására készítette.

E komoly tudással, fiatal lelkesedéssel és áttekinthető egyszerűséggel megírt mű legkülönb fejezetei azok, melyek a gótikus és a kínai lélek jellemzését adják. Kínát hangyabolyhoz hasonlítja, melyben minden a tömeg-életet szolgáló munkára van beállítva. A föld, nép, állam és vallás természetadta egysége eredményezi e valódi szocializmust, mely a békében való együtt élni akarás és tudás páratlan példáját mutatja. Kelet kultúrája — tömeg-jelenség, — ezzel szemben a nyugati civilizáció lényegét egyes, különböző személyiségek értéke adja. E szabadon fejlődő, sokoldalú és formagazdag kultúrának egyik, legkiválóbb képviselője: Eckehart mester, mint a gótikus lélek valódi megismerését. Könyvének erre vonatkozó két leghosszabb fejezete mutat fel legtöbb egyénien eredeti intuitív megérezést. Teljes képet nyerünk a gótikus

korszak világnézetéről és művészetéről; a keresztes háborukat felölelő politikai történetéről, a Parsifal-ban csúcsosodó hősköltészetéről és a scholasztikával összebékülő misztikájáról.

Eckehart, a bölcész, a művész és prédikátor, századoknak istenkeresői között egyike azon elhívottaknak, kik megtalálták önellükben az Istent. Scholasztikus gerincű beszédei, melyekben eleven életerő lüktet, hasonmásai a kor legjellegzetesebb építészeti remekeinek, mert éppen úgy, mint azok, a keresztény vallás eszméjéből indulnak ki; s a kifejezési formák gazdagsága, mellyel nyelvezete ékes, ugyancsak megegyezik a gótikus kőfaragók művészetével, mert szintén egy forrásból merítenek, szülőföldjük kies tájait véve mintaképül.

Az átvett latin dom így lesz német műalkotássá, — és Eckehart prédikációi a német nyelvkinés legdrágább gyöngyeivé! A faji öntudat büszkeségével rajzolja meg Folberth, hogyan ölt testet német emberekben a gótikus lélek és hogyan emelkedik a germán erő keresztény alázatossággal párosulva fel Istenéhez!

Miután e könyvet először elolvastam, elővettem Rodin már említett művét és utána lapoztam mind azon oldalakat, ahol ő a gótikát, mint a francia táj szülőltét ismerteti: „Egész Franciaországunk úgy benne van kathedrálisainkban, mint ahogy a Parthenon magában foglalta egész Görögországot”. — És felkiált: „Beavatva lenni a gótikus szépségbe annyit tesz, mint megérezni fajunk, egünk és tájaink igazságát!”

Amennyire igazságot mond Rodin, éppen annyira igaza van Folberthnek is, ki Goethenek egy Strassburgban kelt írására is hivatkozva, joggal dicsőíti a német gotikát — és ha a gót stíl Istenhez emelő hangulatát például a milánói dom és a Westminster Abbey csucsívei alatt is éreztük, úgy, — minden ellentét dacára, mely e remekműveket megalkotó népek között fennáll, bízó hittel sejthetjük — a *Teremtés egységét!*

Mátéfi Zs.

Dános Árpád és Kovács Gábor: *A szociális eszmék fejlődése.* Budapest, 1926. Pantheon.

A Pantheon irodalmi intézet kiadásában megjelent Dános Árpád és Kovács Gábor tollából A szociális eszmék fejlődése c. vaskos kötet, mely méltán keltette fel a korunk életbevágó kérdései iránt érdeklődő gondolkodók és a művelt közönség figyelmét egyaránt. A két tudós egyetemi professzor a szociálizmus történetét nem pusztán leírásokban akarták megeleveníteni, hanem mindazoknak a kapcsolatoknak értékelésével, melyek az eseményeket összefűzik, egymásba olvasztják.

Az értékes és érdekes könyvnek különben története van. Mikor a szerzők tíz évvel ezelőtt megírták Közgazdaságtan c. művüket, elhatározták, hogy a szociálizmus történetét is feldolgozzák. Tervüket, úgy mint elgondolták, a közbejött világfelforgató események miatt nem valósíthatták meg. Kovács Gábor egy nagy munkában a Lassalle—Marx—Engels képviselte irányokon át a *mát* akarta érzékíteni. Dános Árpád pedig Platon, Moruson, Owenen, Proudhonon, Fourier-n és a többi ideálistán keresztül a — *holnapot*. Kovács Gábort munkájának bevégzésében a halál gátolta meg és halálával Dános Árpádra maradt töredékes kézírata, amellyel kiegészítette Utopisztikus Szociálizmus című munkáját Kovács Gábor adataival. Így jött létre ez a könyv, mint a szociálizmus történetének első része, melyet Dános Árpád Kovács Gábor emlékének szentelt.

A hatalmas munka kilenc nagyobb részre tagolódik. Az első rész szól a szociálizmusról általában. Foglalkozik a szociálizmus és szocialista szavak eredetével, megmagyarázza a szociálizmus fogalmát, szól az ismertebb rendszerekről, a kommunizmusról, anarkizmusról, a szociáldemokráciáról, a szindikalizmusról és fejtegeti a szociálizmus jelentőségét. A második rész az antik (görög—római) világ szociálizmusát ismerteti. A harmadik rész a vallások (zsidóság—kereszténység) szociálizmusát mutatja be. A negyedik az utopisz-

tikus szociálizmussal (Morus Tamás Utópiája, az Utópiát követő államregények, a jezsuiták kommunisztikus állama Paragüeyban) foglalkozik. Az ötödik rész a francia forradalom előtti természetjogi szociálizmus képét adja. A hatodik a racionalisztikus szociálizmust, a hetedik az agrárszociálizmust magyarázza. A nyolcadik részben bemutatja a racionalisztikus szociálizmus filozófiai és centralisztikus irányait (Fourier és iskolája, Babeuf, Cabet és az ikariai kísérletek, Weltling). A kilencedik rész a szociálizmus fejlődéstörténeti és tudományos irányairól ad számot. A kötetet betűsoros név- és tárgymutató reszkeszti be.

Alapos tudás, páratlan tárgyilagosság, pompás előadás e nagy fontosságú mű jellemző tulajdonai. A tudományos szociálizmust a tömegmozgalmak kapcsán külön kötetben szándékozik Dános Árpád tárgyalni. A könyvet okulásra és haszonnal olvashatja minden művelt ember.

Dr. Perényi József.

Tulogdy János: Erdély geológiája. Cluj—Kolozsvár, 1925. K. 8-r. 62 l. Minerva r.-t. (*Minerva Könyvtár.* Szerk.: Dr. Tavaszy Sándor és Rass Károly 2. sz.)

Örömmel üdvözljük e kis könyvet, mely az erdélyi könyvkiadó vállalatoktól a nagy közönség kezébe adott könyvek között a természettudományok első fecskéje. Nem panaszkodhatunk, hogy szépirodalmi művekben szegényes sorsunkhoz viszonyítva valami nagy szükséget szenvednénk, azonban a természettudományok tere határozottan elhanyagolt. Ez a feltűnő nagy egyensúlytalanság semmiképpen nem magyarázható az érdeklődés hiányával. A Kir. Magy. Term.-tud. Társulat jelenleg közel 30.000 tagot számlál, már pedig ezek közül jó pár ezer bizonyosan erdélyi, illetőleg a hozzánk tartozó csatolt területekről való.

Létünk, jövőnk parancsolja nemzeti öntudatunk ébrentartását. Kétségtelen, hogy ennek elsősorban a szépirodalom áll szolgálatában, míg a természettudományok inkább internacionális jellegűek. Szépirodalmunk gyors izmosodásának tehát örülnünk kell, jöjjenek tehát minél sűrűbben kötetei: azokból soha sincs elég. De vigyázzunk, hogy emellett a kultúra egyéb forrásai se tömődjenek el. Örülni lehet, hogy van egy olyan vállalatunk, a *Minerva Könyvtár*, melyet programjában ez az elv vezérel.

A szóban levő könyvecske Erdély földjének geologiai kialakulását tárgyalja. Egy fenséges történetet perget le előttünk, mely beláthatatlan évmilliókat ölel át, melynek adatait nem rokon — vagy ellenszenvtől irányított emberi kezek jegyezték fel, hanem a sohasem hazudó természet véste kőbe, rejtette a föld rétegei közé, melyben megalkuvó, önző ürügyek és célok, s fegyveres hadseregek helyett univerzális és könyörtelen természeti törvények, óriás hegyeket letaroló és feltornyosító, vagy óceánokat ide-oda dobáló kólosszális erők szerepelnek. Olyan történet ez, melynek az Ember csak szemlélője vagy legfeljebb csak passzív, tehetetlen statisztája, az is — geologiai értelemben — csak tegnap óta.

Mikor egy havasi táj vadul szaggatott bérceiben, az alatt szeliden csillogó tengerszemekben gyönyörködünk, mikor egy enyhe dombos vidék panorámája nyílik meg előttünk, vagy tekintetünk a messzeség kódében síklík a végtelen róna fölött, a kérdések egész tömege nem vetődik-e fel önkéntelenül? Hogyan, miért van ez így; hogyan, mikor, honnan keletkeztek, minő erő szülte, micsoda titkokat rejtgete a külszín, stb.? Ezekre a hogyanokra felel ez a kis könyv szűkebb körű hazánk, Erdély földjét illetőleg. Tartalma tehát oly érdekes s az ismeretnyújtásnak annyira kitaposatlan ösvényén jár, hogy bizton számíthat szélesebb körű érdeklődésre.

Kezdi a legrégebb geologiai koron, mikor a Föld élettelen felületén a tűz és a víz vívta rettenetes harcát. Innen időrendben áttevet a legfiatalabb kor legjelentősebb mozzanataig, az őseMBER fellépéséig. E roppant idő kaotikus eseményeit nem tankönyyszerű száraz felsorolással ismerteti, hanem minden kornak a jellemző ecsetvonását emeli ki, melynek színpoltjaiból lassan-

ként kibontakozik a mai Erdély képe. Szemeink előtt lejátszódnak a hatalmas átalakulások, melyekben a Föld külső és belső erői könnyedén idomítják a közettömegek rettentő komplexumát. Látjuk Erdélyt látvatengert ontó vulkánjaival, látjuk mint ide-oda költözködő óceánok színhelyét. Látunk tengereket beszáradni, csodás erdőket a föld alá temetkezni s mindezeknek megismerjük fennmaradt beszédes emlékeit. Megismerkedünk főbb vonásokban az élet fejlődésével, a régi idők különös állat- és növényvilágával s magyarázatát találjuk a feltűnőbb felületi formáknak. Különös súlyt helyez a szerző — nagyon helyesen — az erdélyi geológiai specialitásokra és azokra a képződményekre, melyek nemzetgazdaságilag fontosak.

Amit „Erdély geológiája” címen olvasóközönségünknek adni lehet, az ebben a könyvecskében mind benne van Bár stílusra könnyed, élénk és színes, de olvasása komolyabb elmélyedést igényel s élvezése az átlag olvasónak nem lesz könnyű. Ez már a tárgy hibája s nem a szerzőé, akinél legfeljebb csak a helynevek kettős nevének hssználatát lehetne kifogásolni. Mindenesetre kívánatos ugyan, hogy az egyes helyek román nevét is ismerjük, de ugyanazon névnel elég lett volna csak egy ízben megjelölni a román elnevezést, vagy esetleg a könyv végén összefoglalóan adni az előforduló helynevek román-magyar nevét. Így elkerülhető lett volna a szöveget nehézséggé tevő helynév-torlódás (pl. 21, 22, 38 lap, hol a szövegnek majdnem $\frac{1}{3}$ a részét teszik a helynevek).

Végül néhány tiszteletteljes szavam volna a szerkesztőkhöz. E könyvről általános kulturális szempontból bár okvetlen szükség van, de számolni kellett volna azzal, hogy közönségünk a geológiából iskolázatlan, az átlag annak szinte abc-jét sem ismeri. Ilyen összefoglaló geológiai ismertetés olvasásánál tehát óriási nehézségei vannak s féltő, hogy a könyvet nem fogja mindenütt érteni. A könyvön érzik, hogy szerzője küzd ezzel a nehézséggel s ezen a zökkenőn egy kis általános geológiai ismereteket nyújtó bevezetéssel igyekszik túlesni. De bizony az édes kevés, több pedig nem lehetett, mert a szerző keze a könyv terjedelmét illetőleg valószínűleg kötve volt. „Erdély geológiája”-ját meg kellett volna előzni egy másik könyvecskének, melynek mondjuk „Geológiai erők” lett volna a címe, mely megadta volna a kellő geológiai előismereteket. Utána „Erdély geológiája” is értékesebb lett volna, melynek egyébként abszolút beciséhez szó sem fér.

A kiállítást illetőleg két bántó sajtóhibára hívom fel a figyelmet: 37. l. „kiterhelő” helyett „kiálló”, 44. l. „ferdítve” helyett „fordítva” a helyes. A mellékelt geológiai térképet pedig legalább kétszer akkorára kellett volna venni, hogy annak gondos, aprólékos részletei jobban kitünjenek.

Dr. Balogh Ernő.

Dr. Imre József: *Orvosi etika.* Budapest 1925. Studium rt. kiadása.

A magyar irodalomban az orvosi etikáról írott művek rendkívül ritkák. Könyvalakban egyedül Agyagási Károlynak „Orvos és közönség” címen Marosvásárhelyen 1905-ben megjelent, inkább népszerű jellegű etikai műve ismeretes. Orvosi etikai kérdések fejtegetésével inkább csak orvosi hetilapok hasábjain találkozunk egyes idegenből átvett közlemények kivonatolva referátuma alakjában, vagy pedig egyéb szociális, vagy kriminális esetekkel kapcsolatban. Épen ezért örömmel üdvözljük Imre József könyvét, mely e kérdés széles területét a maga teljességében öleli fel s ágas-bogas szövevényébe sokhelyt éles ítélettel világít be. Az etikai kérdések tárgyalásának csak ott van értelme, ahol erre a szükség kialakult. A történelem bizonyítja, hogy idők folyamán a szükség erre mindig megvolt és különösen nagy mértékben megvan ma. Az etikaiérzéknek a nagy háború után bekövetkezett általános leszínteződése ilyen szükségesség mellett bizonyít. A *romlás* az orvosi társadalmat sem hagyta érintetlenül. A féktelen szabadosság itt is az etikai és morális érzék nagymérvű lefokozódására vezetett. Eszközök és módok kerültek önző célok elérésére alkalmazásba, melyeket addig tiltott a kari tisztességérzet. Ezeket az anomáliákat, melyeknek csirája minden társadalmi csoportban, tehát az or-

vosiban is mindig megvolt, most sokkal gyakrabban látjuk felbukkanni, sokszor csak a pénzszerzés és a haszonhajhászás céljából, de épen elég gyakran vialis existentialis érdekek kényszerítő hatása alatt is. Az existentiáknak a mindinkább térhódító kereskedelmi szellemtől való függésbe kerülése itt is szükségképen vezetett az orvosi hivatásnak az üzleti szellemmel való átszövődéséhez, amihez hozzájárul még az is, hogy a nagy zavarosban szünetlenül tódult a szellemi pályákra az ifjúság s a pusztán szám és nem minőség szerinti való laza elbírálás elősegítette az erkölcsileg gyengén megalapozott elemeknek előtérbe kerülését.

Ilyen viszonyok között jól esik hallanunk egy hosszú, munkás és tisztas élet tapasztalataiban megőszült tudósnek a jóindulat melegétől sugárzó s magas etikai érzékről tanuskodó előadásait. Nem annyira előírások, mint inkább jótanácsok és utasítások ezek az írások, melyeket haszonnal lapozhat a kezdő is, de a nézeteiben megmeredett öreg orvos is. Mindenki találni fog benne egy-egy olyan szakaszt, mely épen rá vonatkozik s amely büszkeséggel tölti el, ha meggyőződésének épen megfelel, de szégyennel is, ha esetleg épen vele vág szemközt. A műnek nagy tartalmi gazdagsága s a melléje csatolt „Orvosi rendtartás”, melyet a Magyar Országos Orvos Szövetségnek 1900 IX. 2-án Esztergomban tartott congressusa elfogadott, kodifikáló jellegét is ad, melynek paragrafusaihoz felmerülő vitás kérdésekben bizvást fordulhatunk eredményes jó tanácsért.

E könyv 10 előadás keretében tárgyalja a címében foglalt kérdést, kiegészítve ezt az „Orvosi Rendtartás”-ról szóló már említett melléklettel. Ezek az előadások megvilágosítják az orvos és beteg egymáshoz való viszonyát, az orvosi gyakorlat gyarapításának tisztas és tisztességtelen eszközeit s a gyógyítási kötelezettséget. Megtudjuk, hogy mik az orvos szükséges tulajdonságai s boldogulásának etikai feltételei. Megtudjuk, hogyan kell élnie az orvosnak betegei irányában. Kifejti az orvosi titoktartás kötelezettségének fogalmát és határait. Megkapjuk az orvosi eljárások és kurák erkölcsi bírálatát, az orvosi felelősség definícióját. Külön veszi bírálat alá az orvosi foglalkozás különböző ágait: az általános orvosival szemben a szakorvosi, a hivatalos és a nem gyógyító orvosi gyakorlatot, továbbá az orvosnak kartársai és rendje iránt tartozó kötelezéseit, valamint az orvosi szervezkedések ügyét is. A nem orvos-közönség számára is rendkívül hasznos tudnivalókat tartalmaz az a fejezet, mely a betegek kötelesegeiről beszél orvosokkal szemben. Beható megvitatás tárgya az orvos gazdasági élete a díjazás elméletével s módjával egyetemben. Ép így rátér a szerző az orvosok között levő gazdasági és társadalmi válság kérdésére, valamint a jövőben ezen válság megoldásának kilátásaira is. Az utolsó előadás az orvosoknak a közjólét iránt való kötelesegeiről, az orvosnak és környezetének kölcsönös egymásrahatásáról és az orvos feladatairól szól a nemzet életében.

Imre József írásaiban, minden kiválóságuk mellett is átérzik az, hogy egy gyökerekkel teljes mult gaszlatáról tájrák őket elénk. Nem érzik ki belőlük elléggé az orvosi rend körében tapasztalható sokszor absurd anomaliák fölött való elgondolás szükségessége. Ily anomaliák közé tartozik pl. a sanatoriumok szabad és állandó hirdetési lehetősége az egyes orvosi rendelők hirdetéseinek szigorú megkötöttségével szemben, az ezzel a különbséggel járó összes consequenciákkal egyetemben. Ugy érezzük, hogy amikor munkájának eredményesebbé tétele érdekében sokkal szabadabb mozgási lehetőséget követel ki magának az orvosra vonatkozásban is. Az etikai törvények örök szükségességét a megváltozott kor megváltozott szükségégeihez való alkalmazkodás nem fogja lényegében károsan érinteni és épen ezért a mai kor etikai törvényei sem lehetnek oly szűkre szabottak, hogy mellettük az egymagába álló orvos is ki ne fejthesse teljes akcióképességét.

Nagy hálára vagyunk kötelezve a szerzővel szemben könyvének megjelentéseért. Az orvosi kart érdeklő kérdéstről kapunk kimerítő, tiszta, világos képet. Hatása bizonyosan meglesz úgy a belső megtisztulás, mint a kívülről fenyegető támadások ellen való védekezés érdekében is.

Ez a gazdag tartalom már magában is jelzi azt az érzést, amit Imre József könyve képvisel. Hatása bizonyára meglesz s ezért hálások lehetünk

a szerzőnek, hogy gazdag tapasztalataival és emelkedett gondolkodásával éppen a mai időkben az orvosi kar és a közönség figyelmét ezekre az etikai kérdésekre irányította.

Dr. Török Imre.

Magyar Életrajzi Lexikon. Szinnyei József: Magyar Írók Élete és Munkái kiegészítő sorozata. Írja és szerkeszti *dr. Gulyás Pál*. I. kötet 3. füzet. Aixinger—Altmann. Bpest. 1925. Lantos Rt. 8 r. 257—384 hasábololdal.

E nagyértékű írói lexikon első két füzetét a *Pásztortűz*-ben (1925., 358, 519 l.) ismertettük s örömmel állapítottuk meg e vállalat sikeresnek ígérkező folytatását. Most megjelent harmadik füzete is az első kettő méltó folytatásának bizonyul. Aki az eddigi három füzetet átlapozza, akár a tömör írói életrajzokat, akár az írók művei összeállítását vagy a repertorium sokoldalú és gazdag anyagát nézi, csak teljes elismeréssel adózhat a szerkesztőnek, aki munkásságával mindenként rátermett oly nagy föladat megoldására, amilyen ez a magyar írói lexikon.

Ez a harmadik füzet az *Aixinger—Altmann* nevek között több mint háromszáz íróról nyújt adatokat. Ezek közül csak azokat a vezeték neveket említjük, melyek legalább öt íróval szerepelnek ilyenek az *Ajtkai* 5, *Ajtai* 16, *Alapi* 7, *Albert* 19, *Albrecht* 12, *Albrich* 8, *Aldor* 5, *Alexander* 8, *Alexi* 19, *Alföldi* 23, *Almási* 34, *Alpár* 8, *Alszegehy* 6 és *Altman* 8 névvel. A füzet legismertebb nevű két írója *Alexander* Bernát az esztétikus és *Aldásy* Antal történétíró, kik közül a füzet az elsővel 5, a másoddikkal 4 hasábon foglalkozik. Egyébként 247 íróról nyújt új életrajzi, írói és repertoriumi anyagot s 59-nél ad Szinnyei művéhez kiegészítést, vagy néhol helyesbitést. Az utóbbiakhoz azonban nem számítottuk azokat a régi írókat, kiknek művei kéziratban és Szinnyei koráig az irodalomban földolgozatlanul maradtak. E füzet néhány illyent is szolgáltat.

A romániai illetve jórészen erdélyi írók ebben a füzetben 70 névvel szerepelnek. Köztük 22 románnal és százszal is (11—11) találkozunk. *Albert Mihályról* az erdélyi szászok legkiválóbb költőjéről a lexikon két és fél hasábon nyújt jó tájékoztatást.

A romániai, illetve csaknem teljesen erdélyi írók közül az *Ajtkai* és *Ajtay* 11 névvel, az *Albert* 12-vel szerepel. *Ajtaiak* vagy *Ajtayak* a következők: A. Aladár ügyvéd, A. (Szabó) András orvos, A. Boldizsár (1689), A. Jakab (1720) és A. János unitárius papok, A. Jenő főerdőtanácsos, A. József közigazgatási bíró, A. Miklós bölcsészethallgató, A. Sándor erdőtanácsos, *Ajtay* (Kovács) Albert nyomdatulajdonos és szerkesztő, *Ajtay* K. Sándor egyetemi orvos-tanár.

Az *Albertek* közül magyarok: A. Áron posta és távirda-főtiszt, A. Ferenc áldozópap, A. Ferenc főbányabiztos, A. János unitárius lelkész, A. Juliánna tanítónő, A. Károly tornatanító, A. Sándor ügyvéd, A. Vilmos tanár. A két fennebbi népes névsor között két kolozsvári író neve húzódik meg: a nem rég elhalt *Akontz* Károly egy. m. tanár orvos és a rég elpihent *Albach* Géza polgármester neve. Az *Albisy*-ek négyen szerepelnek: Béla berkenyesi birtokos, Katalin ref. tanítónő, László keresk. utazó és Tamás (1726) marosvásárhelyi kollégiumi assessor és könyvtáros. Az erdélyi magyar *Albrecht*-ek közül Ferenc és Lajos ügyvédekkel találkozunk. Az utóbbi azonban nem a ref. egyházkerületnek, hanem a kalotai ref. egyházmegyének volt főgondnoka. A romános hangzásu *Albu* Mózes egykori sepsiszentgyörgyi ügyvéd a régi zágoni székelő lófőcsalád tagja volt. *Alexa* Ferenc örmény-kath. plébánosnak nem találjuk meg születési évét. Mivel a róla szóló cikkből azt következtetjük, hogy ma is élő író: ezt a hiányt saját mulasztása terhére kell írunk. Ezt csak annak a megvilágítására említjük meg, hogy néha a lexikoni adatok pontossága és teljessége egyetlen levelezőlap meg nem írásán mulik. A mint a róla más által közölt adatok mutatják, munkás író és nagyon sajnálatos, hogy a Magyar Életrajzi Lexikon sokfelé közölt fölhívásának, mely *mindentit fölkért rövid önéletrajza beküldésére, aki bármily csekély, írói működést is*

kifejtett, valami okból nem tett eleget. A lexikon nevei közt azonban nem ő áll egyedül ilyenként. A mostani füzetből is csak a már eddig felsorolt nevekből többre mutathatnánk rá olyanokra, akik a nagy cél érdekében e csekély szolgálatot sem tették meg. Ha véletlen: sajnálatos; ha szándékos: kárhuzatos. Nem egyéni, hanem irodalmi közérdek, hogy egy ily lexikon minél teljesebb legyen s mivel a szerkesztő és az őt támogató komoly sajtó elégszer közölték a lexikon adatgyűjtő felhívását, a mulasztás semmiként sem írható a szerkesztő rovására. Ez alkalommal ismételtén kérjük különösen B. betűvel kezdődő vezetéknevű íróinkat, hogy a nagyrértékű lexikon adatgyűjtő munkája támogatására küldjék be rövid önéletrajzukat az Erdélyi Irodalmi Szemle szerkesztőségébe, mely azt a Magyar Életrajzi Lexikon szerkesztőjéhez juttatja. Csekély fáradtsággal nagy szolgálat s itt a szerénykedés csak gyerekes tempózás, vagy a nagy irodalmi cél meg nem értéséből folyható sajnálatos gyengeség lehet. Egyik sem mentség, ha egy nagy irodalmi közérdek rovására megy.

A lexikon *Alexy* és *Alexi* nevei közül a szövegből megállapíthatólag erdélyiek, vagy innen származtak el: A. Elza magánzó, teozofus és szociologus író, A. Gusztáv városi tisztviselő és A. György főmérnök. Erdélyi volt *Alfay* Zoltán posta és táv. főigazgató is, s itt működött *Alföldi* Béla szászvárosi tanár. *Alföldi* Géza ügyvédrel (Temesvár) nincsenek életrajzi adatok. Alig hihető, hogy oly nagy és intelligens városba, mint Temesvár, ne jutott volna még el annyira széles körbe a Magyar Életrajzi Lexikon célja és jó híre, hogy e hiányt ne lett volna alkalom elenyésztetni. Sajnálatos, hogy hiánynak kell megállapítanunk. Az *Álgya* családból Miklós főispáni titkár, Sándor cs. és kir. tábornok és *Álgya-Pap* Sándor honvédelmi min. csoportfőnök nevével találkozunk. Az elsőnek életrajzi adatai csekélyek. *Algyógyi* (Hirsch) Ármin dr. bécsi orvos, és *Alliquander* Lajos bpesi tanár szintén erdélyi származásúak. Az előbbi azonban németül írt.

Az *Almási* és *Almásy* nevű írókból a lexikonban Benjámín ref. theologus (1702), Endre színész, Erzsébet tanárnő, József ref. koll. senior (1698), Mihály prot. pap (XVII. sz.) és Sámuel ref. esperes-lelkész szerepelnek. Az utóbbinál születése és működése helye *Páncélcsehi* helyett *Páncélcseh*, kijavítandó sajtóhiba. E névcsoportból újra lehelne alkalmunk megemlíteni kolozsvári író, aki most a lexikonból kétségtelenül saját mulasztása folytán kimaradt. Végül erdélyi származású *Altai* (Altmann) Rezső tanár is.

A magyar írókon kívül e füzetben 1918 előtt folytatott munkásságuk alapján a román és szász írók is szerepelnek. Románok: *Albáni* Miklós ny. áll. Igazgató, kinek működése egyik helye helyesen Vajdarécse, a másik Alsószombatfalva; *Albini* Septimiu hírlapíró és tanár. A román *Albu* írókból szerepel István gimn. igazgató, A. Livius főgimn. tanár. Román írók még: *Alexandru* János g. kel. lelkész, *Alexandru* St. C. tanító, *Alexics* György tanár, *Alexi* Artemius Publius tanár, *Alexi* János g. kath. püspök, A. Theochar magánzó, *Al-George* Florián tanár, *Almásanu* Dávid tanár. Szász írók a már említett Albert Mihályon kívül a füzetben: *Albert* Frigyes, A. György és Gyula ág. ev. lelkészek, *Albrecht* Gusztáv ág. ev. tanár, *Albrich* Adolf a szász egyetem fogalmazója. *Albrich* nevének és szászok még: A. Károly gimn. igazgató, Márton lelkész és Mihály rajztanár. Ott látjuk továbbá *Alesius* Oszkár brassói polgármester-helyettes és *Alexi* Márton tanító nevét is.

A füzetek szép kiállítása a Lantos Rt. könyvkiadóhivatalának válik dicséretére.

Kelemen Lajos.

FOLYÓIRAT SZEMLE

A JÖVŐ ÚTJAIN. Pedagógiai folyóirat. Az Új Nevelés Ligája támogatásával szerkesztik és kiadják Nemesné M. Márta és Balogh Mária. Megjelenik negyedévenként. Előfizetési ára egész évre 100.000 kor., pedagógusok részére 50.000 kor.

Ezen a címen Budapesten ez év elején egy új pedagógiai folyóirat indult meg. Az Új Nevelés Ligája kétévenként nemzetközi kongresszusokat rendez, angol, német és francia nyelven folyóiratokat ad ki. Hivatalos lapjai a svájci *Pour L'Ère-Nouvelle* (Genève), az angol *The Neu Era* (London) és a német *Das Werdende Zeitalter* (Berlin). Alapszabályai nincsenek. Aki alapelveit helyesli, a ligának tagjává válhat. Alapelvei: a modern pedagógia leghaladotabb gondolatai. Az új nevelés egész gondolkörének, minden munkájának és törekvésének középpontjában a gyermek áll. Arra törekszik, hogy a gyermek szellemi erejét megőrizze és fokozza. Ezért a nevelőnek bele kell magát élnie a gyermek egyéniségébe. Az új iskolának a gyermeklételekben megnyilatkozó minden érdeklődésnek eleget kell tennie. Berendezésének, tantervének e feladathoz kell igazodnia. Kormányzását az önfegyelmzett gyermekek végzik tanítóikkal. Önző verseny helyett a közöség szolgálatába álló munka szeretete uralkodik benne, melyben a nemek együttesen nevelődnek. A gyermek emberi mivoltának tudata és megbecsülése alapján áll az új iskola. A liga célja, hogy az alapelvek minél intenzívebben bevezetessenek a már fennálló régi iskolákba s új iskolák ez elvek alapján minél nagyobb számban alapítassanak. További célja, hogy a különböző képzettségű és rangú tanítókat minél szorosabb együttműködésre bírja s a szülőket és tanítókat közel hozza egymáshoz.

Imelátjuk, hogy a folyóirat a modern

pedagógiai irányok és törekvések ismeretét és propagálását tűzte ki céljául. Ez iránynak Németországban és Amerikában nagyon sok híve van. Az iskola reformjának, újjáalakításának kérdése már a háboru előtt foglalkoztatta a haladás eszméi iránt fogékony pedagógusokat. A háboru és a forradalmak még inkább táplálták e törekvéseket, melyeknek sok értékes gondolata között a legértékesebb az, hogy minden részletkérdés felett uralkodó szempont a gyermeki lélek, melynek érdekében a gyermektanulmányt erősebb lendülettel és újabb s helyesebb módszerekkel folytatja a pszichológia.

A folyóirat minden száma zárt egység lesz, ami úgy értendő, hogy minden szám egy tárgykört szolgál. Az első szám az új nevelés szellemébe vezet be, a második az új iskolarendszereket és módszereket, a harmadik az egyéni, a negyedik a társadalmi nevelés kérdéseit fogja ismertetni. A második évfolyam négy száma középpontjában a kised, a gyermek, a serdülő és az ifju fog állani.

A folyóirat értékéről egy szám után nem tudunk ítéletet mondani. Tehát várjuk a következő számokat. Azt az érdemét azonban már most kiemelhetjük, hogy a köznevelés terén a nyugaton felvetődő legmodernebb eszmékkel és törekvésekkel ismerteti meg olvasóit s így érdeklődést kelt s forrongó, pezsgő, eleven életet teremt egy olyan területen, melyen a lelkek amúgy is kellenél hajlamosabbak a konzervatívizmusra.

Mi fájdalmasan gondolunk arra, hogy minő elérhetetlen távolságban vagyunk iskoláink szorongatott helyzetében s azokért való aggodalmaink közepette attól, hogy a nevelés kérdéseivel elméletileg foglalkozhassunk! Mikor jó el már az a boldog idő, mikor ilyen problémák tanulmányozásának gondtalanul átadhatjuk magunkat? Mikor jutnak már a magyar iskola létéért és jogaiért folyó

küzdelmek a béke és megnyugvás olyan állapotába, amely az iskola belső életével, a tanterv kiáltó észellenességével s az iskola és nevelés annyi más problémájával való nyugodt foglalkozást lehetővé teszi?

Dr. Gál Kelemen.

BUDAPESTI SZEMLE. Szerkeszti: *Voinovich Géza.* 1926. 1. (januári) szám. *Gróf Klebelsberg Kuno: Magyar kultúrpolitika a háború után. A berlini Friedrich Wilhelm Egyetem aulájában tartott beszéd.* Magyarország a centralizáció régi politikája helyett a kulturális decentralizáció útjára lépett. Ezért szükséges volt mind a négy régi egyetemét fenntartani. Viszont az Akadémia és más tudományos intézetek, múzeumok stb. egy testületben egyesítették (Gyűjteményegyetem), melynek személyzetét az állam fizeti ugyan, de tágkörű önkormányzati jogokkal van felruházva. A kulturális kapcsolat fokozására külföldön magyar tudományos (kutató) intézetek létesültek (Róma, Bécs, Dahlem). A középiskolák terén a humanista gimnázium és a reáliskola mellett új iskolatípus létesült: a reálgimnázium, központjában két modern nyelvvél és a latinnal. (A megoszlás ez: 26 humanisztikus gimnázium, 17 reáliskola, 71 reálgimnázium.) A leánygimnázium mellett pedig létesítették a latin nélküli leánygimnáziumot. A napskolát nyolc osztályúvá építik ki, melyet négyéves továbbképző tanfolyam egészít ki. — *Magyar Gyula: A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar jogtudomány.* — *Császár Elemér: Bayer József emlékezete.* A kiváló drámatörténész küzdelmes életének és tudományos munkásságának érdekes rajza. Három főművének (A nemzeti játékszín története, A magyar dráma története, Shakespeare drámái hazánkan) beható jellemzése. *A Magyar Shakespeare Társaság szerkesztése.* — *Bárány Gerő: Gondolatöredékek egy itáliai útról.* — *Balogh József: Klasszikus műveltségünk és a keresztény latinság.* A keresztény kultúra történeti egysége a mai gimnáziumi oktatásban az ókori klasszikusok olvasása révén csak hiányos megvilágításban részesül, a történeti szemléletet teljessé kell tenni a középkori latin irodalom főbb remekeinek bemutatásával. — *Radó Antal: Léva, a műfordító.* Léva műfordítóink sorában is a legdíszesebb helyet foglalja el. — *Vargha*

Gyula: A két testvér (költemény). — *Szász Béla: Arthur király halála* (Ó-angol ballada fordítása). — *Balogh Jenő: Gróf Széchenyi István összes munkái.* A Magyar Történelmi Társulat kiadásában a M. Tud. Akadémia hozzájárulásával 1925-ben újabb három Széchenyi-kötet jelent meg: 1. *Naplói-nak 1814—1819 novemberig terjedő része* Vizsota Gyula szerkesztésében és bevezetésével. 2. *A Kelet népe,* szerkesztette és bevezetéssel ellátta Ferenczi Zoltán. (Közli a Sz. művéhez fűződő vitákat is: Kosuth feleletét, Eötvös munkáját stb.) 3. *Széchenyi dóblingi irodalmi hagyatéknak III. köteté A Blick és kisebb dóblingi iratok.* Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Tolnai Vilmos. Vizsota bevezetése helyesbítésre szorul s nem készült elég ártértséssel. — *Vértes József: Újabb adatok gr. Széchenyi István első szerepléséről.* A bécsi állami levéltárnak *Privatbibliothek Seiner Majestät* (i. Ferenc) és a *Staatskonferenz* című aktacsoportok érdekes ismeretlen adalékai. — *Kenedy Géza: Szabadsághőseink itáliában.* Attilio Vigevano: *La legione ungherese in Italia* című, az olasz hadügyminisztérium kiadásában megjelent könyvének ismertetése. — k. I.: *Az erdélyi magyarság szellemi élete.* Dr. György Lajos *Pásztorút-Almanachjának* méltatása s a belőle kialakult kép.

II (februári) szám. *Mitrovics Gyula: Gyulai Pál esztétikája* A szerző rendszerbe foglalva taglalta Gyulai Pál esztétikai nézeteit. Gyulai esztétikájának az irodalom a főforrása. Izlése a külföldi irodalmakon nemesedett, esztétikai szemléletéhez a távlatokat onnan vette, de egészében mégis a magyar irodalom talajából nőtt ki. „Az a magaslát, amelyet irodalmunk Széchenyivel, Vörösmartyval, Petőfivel, Arannyal és Keménnyel elért, a gyakorlati esztétikában egyenlő értékű congenialitással Gyulai képviseli. Ama kor költészeté és a Gyulai esztétikája egymásnak legméltóbb kiegészítői.” — *Kaán Károly: Az erdők fenntartásának nemzetközi biztosítása.* A szerző az erdőpusztítások vezétes következményeinek kifejtése után bemutatja a *grenoblei* nemzetközi erdészeti kongresszus elé terjesztett megindokolt javaslatát az erdők fenntartásának nemzetközi biztosításáról, melyet a kongresszus a maga egészében el is fogadott. — *Császár Elemér: Bayer József emlékezete.* (Befejezés.) Bayer tudományos munkásságának jellemző

vonásai, élete 1890-től haláláig. — *Magyar Zoltán: A magyar tudomány nemzetközi helyzete.* Áttekint a tudományos élet külföldi mozgalmain, a tudáspolitikai legújabb törekvésein s ennek tanulságait alkalmazza a magyar tudományos életre. — *Csikiz Béla: Franciaország állami pénzügyei és Caillaux kibontakozási terve.* — *Kéky Lajos: Erdélyi elbeszélők.* Objektív kritikai szemle erősen föllendült erdélyi novellairódmunkáról. Kéky előtt *Berde Mária* látszik legtehetségesebbnek a két reprezentáns gyűjtemény (Benedek Elek: Erdélyi történetek; Kristóf György: Erdély lelke) írói közt, kinek *Haláltánc* című regényét (Budapest 1925) sok finomság és elmélyedő lélekrajz jellemzi. A *Vizen hold* c. kötet már visszaesés a regényhez képest mind zavaros történetével, mind keresett, újszerűséget hajszoló mondataival. — *Sebesi Samu* gondol ir, de témái elkopottak, kidolgozásuk nehézkes. — *Kovács Dezső:* reprezentáns rajza (Nagyasszony menni készül) „egyszerű eszközökkel csupa harmónia s édesen mosolygó humor.” „A szerző művelt melegszívű, tetszetős formaképzésű, egy-egy alakot pompásan megjelenítő, jóízű elbeszélő, de nagyon szegényes leleményű író.” „A szocialista eszmékkel való sajátos kacérkodás mellett sok melegség, lehgigadt, okos életbölcseesség van történeteiben. Vonzadalmához az egyszerű lelkek állanak legközelebb s egy-egy meleg sugárral mélyre világít bennük”. Sipilusz hatása alatt írt humoreszkjeiben van ötlet és fordulatosság, de ma már kopottan hatnak s humorá ritkán zavartalan hatású. — *Makkai Sándor* a mai Erdély legtöbb oldalu írói egyénisége. Az *Élet fejedelme* nemes és szép koncepciójú mű, de a kivitelben nem elég sikerült. Novellisztikus formába öltöztetett prédikációk ezek az elbeszélések, van bennök elég anachronizmus, sok bennök a retorika, az emberek elvesznek az eszmék mögött. A *Megszólalnak a kövek* (Pásztortűz Könyvtár) nagyobb elbeszélői hivatásról tanuskodik, különösen a benne közölt három történeti elbeszélés. Úgy látszik, a történeti tárgyak földolgozása volna igazi tere Makkainak, mert a kötet többi dolgozata már kevésbé sikerült. — Az elbeszélők egy csoportja a székely föld szülőtte, költészete is a székely földben gyökerzik. „Közülök legjelentékenyebb hatással van Erdély magyarságára *Gyallay*

Domokos, kit Erdély tanítójául is szoktak emlegetni”. Történeti témákat is szívesen választ, de legszívesebben az erdélyi népéletből meríti tárgyait (Föld népe). Elbeszélései nem moralizálnak, hanem bennök a tanulság mintegy a gyönyörködtetés nyomán fakad. Jóízű, friss elbeszélő. Rövid történetei a beszélgetések során perdülnek le; bennök minden az eszmélettől szánt csattanó felé siet, ezt készíti elő, ezt festi alá. Az udvarhelyi népéletnek sok jellemzetes alakját és jelenetét mutatja be. Parasztjait idylli derűvel árasztja el; szegénységükben is könnyen áll tréfára a szájuk, mosolyra az ajkuk. — A többi székely írónál sokkal sötétebb és nyersebb az élet. *Balogh Endre* elbeszélése (Veronika négy kenyere) a szegénységnek valami mellbesujtóan reálisztikus rajzát adja, minden érzelgősség nélkül. Kis regénye (A fehér rügy) tehetségére valló, szép, gondos munka. Hőse egyéni tragédiája mögött az erdélyi magyarság tragédiája is élénk sötétlik. Egyik ismeretője szerint „az emberi nyomor örök legendájának erdélyi variációját ő tudja legjobban elbeszélni”. De ennek az életnek nemcsak letöréseit írja meg, hanem orvosságára is rámutat. Kisebb novelláiban is határozott törekvést látunk az összetűzőésekben vergődő lelkek gondos és elemző rajzára. Nála is van székely provlncializmus, de nem a művészet rovására. — Túlteng a székely provlncializmus, sőt legtöbbször tiszta kelmeiséggé válik a székely eredetieskedés *Nyirő Józsefnél* és *Tamási Aronnál.* *Nyirő* „nem elbeszélő tehetség, alig van igazi novella-témája”. Keresi a néprajzi érdekességeket. „Témái közt sok a sekélyes, és érdektelen s kidolgozása sok esetben még az érdeket is élvezhetetlenné teszi. Legvisszásabban érint erőlködő eredetieskedése, mely mellől hiányzik a kellő tehetség, tanultság és izlés”. Teletűzdeli elbeszéléseit tudákos, laposan értekezésszerű részletekkel, értelmetlen kifejezésekkel. — *Tamási Aron* kötet (Lélekindulás) „egyenletlen, kiforrotlan, fegyelmezetlen tehetség munkája, de van benne a sok salak közt valami figyelemreméltó öserő”. Ő is eredetieskedő, keresi az újszerű témákat, hajszolja az újszerű modort. A Székelyföld nála is a szegénység és nyomorúság világa. Hősei konok, szilaj emberek, a jóban gyengék, a bűnben nagyok. A tragikus összetűzőés rajzában valami szilaj erőt nyilatkoztat meg.

Nagy erővel és keserőséggel tükrözi a nagy világtrendület egy szenvedélyesen tragikus összeomlásában (Szász Tamás, a pogány). De sokszor szertelenségbe téved. Van benne sok kedves naivság, valami a népképzelet gyöngéden kedveskedő kifejezőmódjából, de lépten-nyomon kihoznak sodrunkból tudakoskodó részletei”. Kockáztatja a hatást „teljes egészében székely tájszólású nyelve is. Curiósumnak ez érdekes, de nem művészi”. Az írónak még sokat kell tanulni és fejlődni az önfegyelem és izlés útján. — *Pálffyné Gulácsy Irénnek* a gyűjteményekben bemutatott rajzai pompás nyelvi készségről tanuskodnak, de Tömörkény-utánzása nála már modorosságul hat — *Molter Károly: Barbár* c. novellájának tárgya jellemzetesen modern. *Hármas kis tükör* c. aprósága keresett formában keserűs szatirját adja az erdélyi viszonyoknak. — *Kacsó Sándor* novellája (Megnőtt közöttünk a hegy) Möricz hatás alatt, de figyelemreméltó erővel mondja el egy székely paraszt tragédiáját. — Végeredményben a berlini antológiát egységesebbnek és sikerültebbnek tartja a budapestinél. Az erdélyi elbeszélőkről szóló szemlélését Kéky e szavakkal végzi: „Van közöttük több, komoly figyelmet érdemlő tehetség, van munkásságukban sok elismerésre méltó buzgóság és szép törekvés: de vannak fattyúhajtások is. Ezeket le kell nyesegetnie a lelkiismeretes kritikának. Útját kell állni annak, hogy tehetségtelen írók vagy a magyar kultúra éltető hagyományai iránt elleneséges törekvések a magyar kultúra megmentésének jelszava alatt egyesüljenek. Annál melegebb szeretettel kell támogatnia viszont azokat, kiknek munkásságát tehetség és magyarság összhangzatos ihlete sugallja”.

Cs. B.

KLINGSOR. Siebenbürgische Zeitschrift. Geleitet von Heinrich Zillich. Klingsor-Verlag, Kronstadt. 3. Jahr, 1926, 1—3. Heft.

Klingsor a középkori német monda híres varázslója, aki Erdélyben lakik és aki súlyos misztikumával új erőt önt az elernyedt, reményvesztett lelkekbe. Itt, a hét vár tövében, szimbólum, a jövő építője, a jelen tette rázója. A munkáját pedig ugyancsak komolyan veszi: jól felkészült lelkek gondolatainak pergő zárotüzében újraedzve emelkednek fel,

a törpékhez nem szól; érettség kell ide! Megszállott az őszinte hődolat, amikor ezeket a füzeteket végigolvastam: a szász nép elbirta a gondolatok súlyát, melyet e folyóirat keményléptű munkásai vállaira raktak; elbirta, mert a Klingsor 1024 áprilisában indult meg és azóta megszakítás nélkül teljesíti feladatát.

A gazdag tartalomban a kifejezetten szépirodalmi rész aránylag csekély. A lírai költemények — manapság nincs más költemény — a legmodernebb irányhoz tartoznak. A költők között az említett füzetekben Karl Forek, Hans Ludwig, Manfred Sturmann, Hermann Klöss, Rudolf Geist, Leo Schmidl, Otto Basil, Helmut Huchel nevét olvastuk. Művészetük a jövő művészete, ugyanazon irányé, melynek minálunk Ady Endre tört határozottan kijelölt utat.

A novellák közül ki kell emelnünk *Erwin Wittstock* „Ruhaszárító kötel és békepipa” című munkáját. A fiuk indiánosdíjának keretében oly biztos képet rajzol a szász faluról, hogy azt még a teljesen idegen is élénken el tudja képzelni. Kifejezéseinek sajátzerű fordulatai a halhatatlan Mark Twainre emlékeztetnek. — *Florian Seidl* rövidebb novellája komor hangulatú, tragikus eseményt örökít meg. *Manfred Sturmann* elbeszélése inkább rajz, a súlyos betegség gyötrelmeinek megrendítő biztosságú kifejezője.

A Klingsor erőssége azonban nem a szépirodalmi részben van. A német szellemnek csaknem kétszázévesztendő gondolata az, hogy népüket *nevelni kell*. Az esztétikai, öntudatos nevelésre Lessing óta minden nevesebb író nyújtott példát. A germán szellem kedveli az eszmék elméleti kifejtését. Ez a néhány füzet is számos értekezést tartalmaz, tele a legsúlyosabb gondolatokkal. Kifejtésükre itt alig lenne kellő tér, ezért csak azokkal foglalkozunk behatóban, melyek figyelmünket valamely oknál fogva inkább megragadták.

Heinrich Zillich „A romániai német színház kérdéséhez” szól hozzá. A cikkirő lényegbetekintő megállapításai nekünk is értékesek. Az ember az élet kétféle felfogását rejti magában. Az egyik a mindennapi életre vonatkozik: ez sokszor szürke, közönyös megunt; a másik rejtett éünk, mely a szép, a felemelő után vágyódik és örül, ha azt megörökítve látja. A színház ezt a nemesebb ént hazug táplálékkal csá-

bítja, az operettek üres mesterkéltségé-
vei, a közönség pedig egy darab ideig
kap rajta. De csak egy darab ideig!
Az ember nemesebb énje vágyódik a
súlyosabb, tartalmasabb szellemi táplá-
lékra, szívesen veszi, ha a színházak
ilyent is nyújtanak. A színházak vezetői
pedig ne panaszkodjanak, ha könnyelmű
játéktervük mellett üres nézőtér előtt
kell fajsúlytalan darabjaikat előadniok.

Érdekes megállapításra jut *Erwin
Reisner* „*A nyelv varázsa*” című érte-
kezésében. A film és legújabbban a
rádió elterjedése az élő szó értékvesz-
tésének veszedelmével fenyeget. Mind
kettő önmagában ellenmondást rejtget,
mert a filmművész színdarabot játszik
közönség nélkül, a rádió előadója szó-
noklatot tart hallgatóság nélkül. Az élő
szó eddig is elég nagy veszedelembe
jutott azáltal, hogy a papír holt bás-
tyája mögé rejtették. Az újságíró poli-
tikai szónoklatot tart papíron, ez pedig
sohasem fog úgy hatni, mint az élő szó.
Szent Pál csak akkor írt levelet, ha
annak egészen különleges szükségét
látta, egyebekben pedig előszóval mon-
dotta el tanítását.

A mi közönségünk megszívlelésére
is érdemes az, amit *Otto Brattskoven*
„*Építőművészet és jelenkor*” című ér-
tekezésében mond. A közelmúlt és jelen
építészete a legművészietlenebb lehe-
tetlenségek és ellenmondások tömegét
tartalmazza. A ma építettői nagyobb-
szabású építkezéseknél történeti stílus,
kisebb, családi építkezéseknél pedig
„*mutató*” kivitelt követelnek. A törté-
neti stílus a legnagyobb ellenmondás.
Egyszerűen kifejezve: a gót stílus jó
volt a középkorban, a renaissance az
újkor elején, stb. Mindenik a maga
sajátos anyagával annak megfelelő for-
mák között dolgozott. Ha mai anyag-
gunkkal (vassal és betonnal) gót stílusú
épületet készítünk, akkor ellenmondunk
anyagunk természetének. A szerző szá-
vaihoz hozzátesszük még ezt: aki ma-
napság pl. templomot történeti stílus-
ban épít, az vétkes könnyelműséggel
elpazarolja a pénzt oly épületre, mely-
nek művésziatlansága előre teljesen
bizonyos. Aki, mint építető, meg akarja
örökíteni a nevét, ne engedjen mást
alkotni, mint *ami az anyag természete-
nek megfelel*. Itt a második pont!
Az utolsó évtizedekben hazug építő-
stílus terjedt el. Minthogy sajnálták a
pénzt nemesebb anyagra, azért a követ
betonnal, sőt silány bádoggal hamisi-

tották. A modern nagyvárosok siralmas
bérpalotái kellő példát nyújtanak. Mű-
vészi körökben hamar észrevették a
veszedelmet és — bár lassan — sike-
rült kiküzdeni az anyagszerűség elvét.
Ennek lényege pedig ez: a fa-fa, a
cement-cement, a vakolat-vakolat és
csak az legyen, semmi más.

Vonzó közlemény *Josef Marlin élet-
rajza*. A tehetséges költő 1824-ben
született és már 27 éves korában meg-
halt. Életrajza a 48 előtti időnek élénk
vázolása, önmagában bizonyíték arra,
hogy írójának valóban művészi tehet-
sége volt. Szinte csodálatos, hogy ennek
az írásnak hetven esztendeig kellett
hevernie, míg végre teljes közlése meg-
valósulhatott.

Dr. Hermann Haas „*Az operett mint
műalkotás*” című cikkében elismeri
ugyan az operett jogosultságát, de
súlyosan kifogásolja annak sablonos
szövegkészítését. Az operett ebben az
alakban elszakadt attól a műfajtól, mint
aminek igazán lennie kellene. Az ope-
rett a könnyű, népies zene művelésére
lenne hivatva, mai alakjában azonban
lélektelen művirág, elvont átlagzene,
melyet szövege még gyötrelmesebbé
tesz.

Ezzel még távolról sem merítettük ki
e három füzet gazdag anyagát. Érde-
mes cikkek pl. a következők: *Heinz
Döpp-Vorwald* „*Testgyakorlás és tánc*”,
Alfred Pomarius „*Filozófia és élet*” és
Erwin Reisner jeles ismertetése *Edgar
Dacqué* munkájáról; *Viktor Bickerich*
„*Waldemar von Bausnern*”-t, a jeles
zeneszerzőt mutatja be. *Dr. Paul
Honigsheim* cikke a német ifjúsági
mozgalomról és *Otto Folberth* szelle-
mes gondolatai is figyelemreméltók.

Minden füzetet élénk *szemle- és kri-
tikai* rovat zár be. Ez utóbbiban sehol
sem láttuk hangsúlyozva, hogy „kritika
kell ide, de erős, de kérlelhetetlen”,
ellenben annál erős-kérlelhetetlenebbül
megmondotta mindenki a maga véle-
ményét.

Ez a jeles folyóirat alkalmas arra,
hogy magyar közönségünkben is tar-
talmas gondolatokat hintsen el, s így
felhívom rá németül is értő értelmisé-
günk figyelmét. (Szerkesztősége: Brassó,
Flachszeile 31).

Dr. Rajka László.

REVUE DES ETUDES HONG-
ROISES ET FINNO-OUGRIENNES.
Deuxième Année No. 2—3.

E szép hivatású, kitünő folyóiratnak nemrég megjelent füzetéről a következőkben számolunk be; *Tronchon Henrik: Helvétius (Az elméről) egy magyar voltairánus megítélésében* c. tanulmánya galántai gr. Fekete János nyilatkozatait ismerteti Helvétiusnak a maga idejében sokat támadott művéről a magyar grófnak egy fiához írt kiadatlan levele alapján. — *Sauvageot Aurél: A magyarság eredete.* A szerző a múlt évfolyam I. számában kezdett hasonló című tanulmány befejezésül ismerteti a gróf Zichy István munkája körül keletkezett vitát. — *Eckhardt Sándor: „A társadalmi szerződés” Magyarországon.* Rousseau nevezetes művének első magyarországi fordításai, hatása a korabeli magyar jogtudományra, filozófiára s főként a „felvilágosodás” irodalmára. — *Melich János: Pozsony, Pressburg, Bratislava.* A szerző rámutat Chaluppecky és Weingart pozsonyi csehszlovák egyetemi tanárok súlyos tévedéseire Pozsony új nevét igazolni akaró cikkeikben. A *Bratislava* név sovínizmus terméke, melynek a történelemben semmi alapja sincs. — *Hómann Bálint: A magyarság eredetéről szóló újabb tanulmányok.* Összefoglaló ismertetése a kérdés nagyjelentőségű újabb irodalmának. — *Nagy József: A bölcsészet Magyarországon.* Rendszeres áttekintés a jelenkori magyar bölcsészeti irodalom jelentősebb alkotásain. — *A Notes et Documents* rovatot *Bergson* felhívása vezeti be a magyar tudományos intézetekhez a szellemi termékek kölcsönös kicserélése ügyében. — *Eckhardt Sándor: Ronsard dunai származása.* A kérdésre vonatkozó hipotézisek ismertetése után kifejti, hogy a 16. század e jeles francia költője lehetett aldujai származású, anélkül, hogy idegen (nem francia) eredetű lett volna (nevezetesen magyarországi, romániai, vagy bulgáriai francia telepesektől). — Említendők még e rovatból: *Birkás Géza: A magyarok említése a Roland-énekben.* *Weber Arthur: Barcsai Abrahám két francia nyelvű költeménye.* *Ráczy Lajos: Pierre de la Ramée logikája Magyarországon.* — *A Kritikai rovat*-ból megemlítjük Miskolczy Gyula és Pais Dezső vitáját Jorga Miklóssal; *Choisy Frank*, a genfi *Conservatoire*

populaire igazgatója alapos és kimerítő ismertetését *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* népdalgyűjteményéről. *Eisenmann Lajos: La Hongrie contemporaine* (Paris, 1921), bírálja *Miskolczy Gyula*; *Ruyssen Th: Les minorités nationales d'Europe et la Guerre mondiale* (Paris, 1924.) bírálja *D. A.*

Dr. Csűry Bálint.

A LEGUJABB FRANCIA IRODALOM HATÁSA KÜLFÖLDÖN. (*Nouvelles littéraires.*)

Franciaország többé-kevésbé mindig azt hitte magáról, hogy az esprit gaulois versenyen fölül áll a földtekén, ha tollról és papírról van szó. Ez annyit jelent, hogy Franciaország a maga legegényibb területének nézte a helikoni berkeket, ahol sok mindenki megfordul s időnkint tehetséges amatőrök is mutatkoznak, de azért a muzsák minden kegye övé marad, a csók az ő homlokát érintette, s a muzsák csókja nem vándordíj, amely országról-országra száll, már az csak ott marad az IIs de France népénél. Ez a felfogás külföldön is igen sok helyt meggyőződéssé csontosult s a legtöbb ország Páris felé néz nemcsak női kalapokért, hanem irodalmi modellekért is. Franciaország, amikor lehet, szereti is dokumentálni ezt aényt a világ előtt. Ennek a bizonyítéka az a körkérdés is, amelyet *Eduard Ramond* intézett a világ minden országához még 1924-ben. Lehet, hogy már idejét is multa beszélni erről, de talán mégsem érdektelen tudomást venni a feleletekről, mert igen sokszor tanulságosak és sok mindenről tájékoztatnak.

Ramond érdeklődése a következő pontok körül forgott: minő befolyása volt ott a mai francia irodalomnak? Növekvőben van-e ez a befolyás, vagy csökkenőben? Milyen területen mutatkozik: drámában, regényben, költészetben vagy esztétikában? Milyen iskola képviseli a francia szellemet? Mely francia írók a legkedveltebbek? *Ramond* minden országban egy egy tekintélyes írórt kért fel véleményadásra s aztán a *Nouvelles littéraires*-ben közölte a válaszokat. Ezek a feleletek nagyon relatív értékűek, mint minden emberi vélemény, és sokszor annyira szubjektívek, hogy Franciaországban égne meredtek miattuk a szemöldökök. És ez nagyon

természetes. Mert a kérdésnek vannak olyan részei, amelyekre csak ötletszerűleg lehet felelni. Ha pl. az a kérdés, hogy ki a legismertebb író? — mindenki a könyvkereskedésekhez fordul adatokért s akkor bizonyára kétségbejött megállapítások szűrődnek le eredményképen. Eszerint a kritérium szerint pl. Magyarországon a legismertebb német írók Goethe, Schiller és Courths Mahler, mert nincs könyvkiadás náluk nélkül. Ha ellenben azt kérdezik, hogy ki a legkedveltebb író, akkor mindenki a saját egyéni vékménye szerint nyilatkozik. Ilyenféle feleletek érkeztek a Nouvelles littéraires szerkesztőségébe is. De máskülönbben is érdekesek ezek a levelek. Mennyi hűség, elfojtott gúny, kapaszkodás, nagyképszerűség, felkínálkozás húzódik meg a sorokban! Dehát emberek vagyunk...

Kezdjük mindjárt a nagy ellenlábassal, Németországgal. *Keyserling* gróf felel elég elutasító gesztussal: nem lát semmi új lendületet a Rajna keleti részén. Ez annyit jelent, hogy ott nincs mit keresnie Franciaországnak. Némileg érthető ez a merevség *Keyserling* részéről. Hiszen *Keyserling* és társai nagyon is keletre mentek inspirációért. Ex oriente lux! A nyugati égbolt nekik nagyon sötét, ők onnan nem várnak világosságot. Sokkal megértőbb és igazságosabb *Ernst Robert Curtius* válasza. Szerinte a szellemi élet megindult, Németország érzi, hogy lépést kell tartania a francia irodalommal. *Keyserling*nek orientálistusa csökkendőben van, ami azt jelenti, hogy Németország átfordítja szemét a nyugati mezőkre. A háború előtt *A Gide*, *Romain Roland*, *P. Claudel*, *Charles-Louis Philippe*, *André Suanès*, *Charles Péguy*, *Francis Jammes* voltak Németországban a legkedveltebb francia írók. Ez a csoport aztán kibővült *Proust*, *Valéry*, *Duhamel*, *Barbusse*, *Rivière*, *Thibaudet*, *Larbaud* és *Carco* neveivel, de ez a névsor sem teljes. A nevek azonban nem hatást, vagy befolyást jelentenek, erről *Curtius* sem tud számot adni. Nagy magasztalással szól ugyan a francia szellemről, de tényleges hatására nem tud rámutatni. Szerinte a francia szellem gazdagabbnak látszik, mint meghatározásai, s legérezhetőbb ez a szellem ott, ahol francia, anélkül, hogy tudnák. Senkit sem említ azonban, akin a francia szellem legalább ilyen öntudatlan formájában is jelentkeznek. Meg kell jegyez-

nem, hogy az összes megkérdezettek közül *Curtius* látszik a legtájékozottabbnak a mai francia irodalomról s a legújabb francia írók értékéről.

Angliának *Shaw* a tolmácsolója. Kétségtelenül nagy név, de nem ilyen természetű kérdésekben. *Shaw* t. i. saját vallomása szerint nem olvas modern könyvet, vagy csak nagyon keveset, így hát irodalomtörténeti kérdésekben alig lehet illetékes és megbízható véleménye. Ez meg is látszik feleletein. Minden felelet egy-egy hideg zuhany: Angliában nincs semmi nyoma a francia hatásnak. Ezelőtt negyven évvel *Zola* befolyásolta *George Moore*-t, tíz évvel később *Anatole France* *A. B. Walkley*-t, azóta — semmi. Annyira semmi, hogy még az angliai francia ujságok is kétségbeesetten elamerikaiasodtak. A francia írók közül *Shaw* *Molière*-t olvassa, s úgy találja, hogy a mostani írók nem hasonlítanak hozzá, nagyon részletezők és internacionálisak. Némileg mérsékli *Shaw* lekicsinyléseit *Zangwill* válasza, mely szintén Angliából jön s egyben a zsidóság szimpátiájának hangadója. Szerinte az olyan írók, mint *Proust*, kezdenek csodálókat találni, s nincs francia író, akinek ne volnának legalább kis körben tisztelői. Azonban még *Zangwill* is azt hiszi, hogy a francia irodalom kezdi veszíteni befolyását, pedig csak sajnálni lehetne, ha Franciaország épen most szünnék meg világosságot terjeszteni, mikor legnagyobb szükség van a világosságra. *Zangwill* jótékony prieznicének hatását növeli a skót *Grieve* felelete, amely sok újat és meglepőt mond nekünk. *Grieve* és *James* a skót irodalom két nevezetese. *Grieve* az ultramodern törekvések harcosa, s a politikában egyik főembere a szeparatistikus politikának, amely szabad skót államot akar. A francia befolyás attól függ, mondja *Grieve*, ha a franciák elismerik, hogy a skót irodalom különbözik az angoltól s nem Londont nézi irányadónak. Mi elkülönült nemzet lettünk önálló irodalommal. A fiatal írók minden erejüket megfeszítik, hogy megsemmisítsék a skót irodalomban az angol befolyást. Ez a nyilatkozat sok tekintetben új dolgokat mond nekünk. Eddig csak ír szeparációról tudtunk, de skót elszakadási törekvéseknek nem hallottuk híreit. És külön skót irodalomról nem beszéltek, mert a skót a tágabb értelemben vett angol nyelvnek egyik nyelvjárása. Most

azt látjuk, hogy már Angliában is megindult nyelvben, irodalomban, politikában egyaránt az az önállóságra való törekvés, amely annyi hullámot ver a kisebbségi országokban s úgy látszik egyáltalán nem akar Melo Franco asszimilációs törvényeihez igazodni.

Olaszországban sem nagyon érezhető a francia befolyás *Margharita G. Sarfatti* szerint, legfennebb a regényben, mert ott mindig a franciák fognak uralkodni a lelkeken. Lírában azonban nincs nyoma az idegen inspirációnak. Az olaszok csak saját szívükből olvasnak. A kritikusok és esztétikusok főleg olasz gondolkozókra támaszkodnak, s ha idegen hatásraól lehet szó, inkább az angoloké és németeké érezhető pl. Hegel. Hegel! — s a francia szemek csodálkozásra táglunak: c'est bien lointain!

Épen ilyenforma érzéseket kelt *Frances G. Gibbes* információja az Egyesült Államokból. Gibbes szerint a francia befolyás most sokkal erősebb, mint bármikor ezelőtt. Ami őt illeti, őt legjobban érdekelték Rostand, Romain Rolland és Anatole France. Erre De Bury azt jegyzi meg a Mercure de France-ban: ez lealázó ránk nézve... Bizonyára lealázó Franciaországra nézve, ha az Egyesült Államokban még csak Rostand-nál, Romain Rolland-nál és Anatole France-nál tartanak. Hiszen a triász legfiatalabb tagja: Romain Rolland is most ulti hatvanadik születésnapját. És még hozzáteszik: sohasem volt oly erős a francia befolyás, mint most! Hát ez sértheti ugyan a franciák hiuságát, de elvégre ismerni kell az amerikai irodalmi viszonyokat. Amerika puritánizmusa nem enged meg semmiféle szabad kirándulást erkölcsi téren. Bechhofer Roberts beszéli el *Literarische Wiedergeburt in Amerika* c. tudosításában (Europäische Revue 1925 dec. 11.), hogy James Brauch Cabell művét (Jurgén) az American Society for the Suppression of Vice (Bűn kiirtási társaság) ügyészség elé állította mint erkölctelent, mert még a — hálóinget is emlegetik benne. Ilyen körülmények közt lehet gondolni, hogy a könnyű francia hedonizmus aligha élhet meg a komoly amerikai levegőben. A klimatikus viszonyok még Canadában sem kedvezőbbek, pedig köztudomásu, hogy a kontinensen három gyarmatállama van a francia irodalomnak: Svájc, Belgium és Canada, ahol francia az irodalmi nyelv s ahol természetszerűen tartják a kapcsolatot az

anyairodalommal. De azért Canadában is a bostoni felfogás receptje szerint igazodnak az olvasnivalók. Olvasnak jó regényeket, tisztességes költészetet, orthodox egyházas történeteket. Bourget, Bazin, Bordeaux, Goyau, Mercier, Louis Bertrand forognak az olvasók kezében. A drámaírók közül Bernstein, Bataille, Coolus, Kistemaekers a gyakoriabbak. A drámaírókat különben nem kultiválják, nincsenek is most kiváló drámai művek a francia irodalomban és a „színingazgatók mindenütt disznók, emberi szenvedélyek kizsákmányolói.” Bury ezt jegyzi meg reá: mi mindent nem tehet a vallási tirannizmus egy nép elbutítására.

Nem is emlitem Belgiumot és Svájcot külön, elég, ha tudomásul vesszük a referensek értesítését, hogy sohasem volt oly erős a francia befolyás, mint most.

Hasonló jelentést olvasunk Romániáról is, ahol *Bibesco* hercegnő szerint mérhetetlen a francia hatás és ez nő napról-napra a társadalom minden rétegében. Lehet, de azt hiszem, hogy épen az irodalomban, vagy legalább a költészetben csökkenés várható. Emil Riegler rövid beszámolója: Neue rumänische Lyrik (Europäische Revue 1925 jul.) legalább is azt mutatja, hogy vannak Reiner Rilke, Bodenstedt stb. tanítványok és vannak eredetiek, a nemzeti tradíciók folytatói is, s ez idővel eredetibb utakra vezethet.

Hasonlóképen nagy a francia irodalom befolyása Peruban. *Ventura Garcia Calderon* ír róla, aki érzései, kultúrája, művei alapján a francia írók közé számít. Peru a latin Amerika, mondja, íróink jobban ismerik Versailles-t, mint a hazai erdőket. Melyik iskola reprezentálja a francia hatást? Valamennyi. A legkisebb francia író is szívesen olvassák.

Még a távol keleten is megtaláljuk a francia szellem rezonánszeit. Chinában pl. *Tsen-Tsuning* chinai tudós szerint különösen a regényben csodálják a francia szellemet s a franciákat nézik a modern regény mestereinek. Persiában a francia az első idegen nyelv, amelyet tanítanak. *Ali Nô-Rouze* újságíró és kritikus szerint az újságok már annyira tele vannak francia szavakkal és kifejezésekkel, hogy a nép nem is érti meg. Az intelligens közönség olvassa Voltaire-t, Rousseau-t, Dumas-t, Hugo-t, Zola-t, Maupassant-t, Loti-t, Anatole

France-t, Leblanc-t. Leraux-t. A modern francia irodalom azonban teljesen ismeretlen. Az örményeknél meg épen mély hatása látszik a francia irodalomnak a XIX sz.-ban. Így mondja ezt *Tschobanian*. Nehány író francia nyelven bocsátotta világáigga szerzeményét. Épen most mutatkozott be két író francia nyelven, Párisban; Hovian költeményeit adta ki, Doriad pedig regényét. De már előttük Armen Ohanian két szép könyvet írt franciául.

Nem nyomozható ki a francia befolyás Lettoniában. Lettonia t. i. kezdetől fogva német befolyás és protekció alatt áll, csak 1910 óta kezdenek a francia írók is szőhoz jutni. An. France, Flaubert, Lotti, Verhaeren az ismertebbek. 1918 óta Lettonia független. Az írók válogatott csoportja csodálja a franciák világosságát és formaérzékét. Különösen azt bámulják, hogyan tudják a legkomolyabb dolgot is könnyű, derűs stílusban előadni. Jules Vecozols közlése.

Stefan Zweig szerint Ausztriában csökkenőben van a francia befolyás, de nem annyira az irodalomban, mint inkább a társadalomban. Irodalmi téren különösen a dráma érzeteti a francia hatást. Az a baj azonban, hogy nem Claudel s a komoly írók jutnak szóhoz, hanem a boulevard-ok hősei. A. France halála óta Romain Rollandnak van legnagyobb tekintélye. Proust, Duhamel még nincsenek eléggé elterjedve.

Mindenesetre nagyon érdekes, ahogyan a csehek látják a nagy mindenséget az ugorkafa árnyékából. Szerintük Franciaország és a világ — majdnem ugyanaz. Vagyis helyesebben: Franciaország és a világ ugyanaz lenne, ha nem volna Csehszlovákia is. Így Franciaország csak a világ fele. Érthető már most, hogy nagy a vágy a világ másik fele iránt, s nagyon szeretnék, ha Franciaország is megértené őket. Mert ők értik magukat — és csehek maradnak minden téren. Körülbelül ilyenformán értem *Richard Weiner* feleletét.

Záradéku egy kedves, naiv, igaz és őszinte választ, *Lagerlöf*-öt is megkérdezték Svédországra vonatkozólag. Ezt írta: bizonyos, hogy a francia irodalmat Svédországban is szeretik; ő azonban egész éven át — vidéken tartózkodik.

Rass Károly.

TERMÉSZETTUDOMÁNYISZEMLE.
A komoly és megbízható természettudományos folyóiratok legújabb tudósításai a következő igen érdekes természettudományi ujdonságok felsorakoztatását teszik lehetővé:

1. A világegyetemről alkotott fogalmainkat a tudomány legújabb állásának megfelelően alakítja az időnként felvetendő kérdés: *jelenleg melyik a legnagyobb, a legfényesebb és melyik a tőlünk legtávolabb eső csillag?*

Az eddig megfigyelt legnagyobb csillag az *O Ceti* vagy *Mira Ceti*, tehát egy *Mira* változó. Átmérőjét 1925 ben *Pease* tanár mérte meg a Michelson-féle interferométerrel s 416 millió km.-nek találta. Az *O Ceti* átmérője tehát csaknem a Mars-pálya átmérőjének felel meg, azaz ebben az óriás csillagban kényelmesen keringenének a Merkúr, a Vénus és a Földünk a csillagtest központjába helyezett Nap körül. Az *O Ceti* az eddig ismert legnagyobb vörös óriás csillag, mivel az első mérés a Michelson-féle interferométerrel az α Orionis átmérőjéül csak 386 millió km-t eredményezett.

Az eddigi legfényesebb csillagra szintén 1925-ben *Shapley* bukkant rá a tőlünk százezer fényév távolságra fekvő megallanial felhő *N. G. C. 1910* nyílt csillaghalmazában. Neve: *S Doradus*. Ugyancsak változó csillag. Az *S Doradus 14 fényességi osztályal fényesebb mint a Nap*. Átmérője valamivel nagyobb, mint a Föld átmérője s *összszugárzása körülbelül hatszázezerszerese a Nap összszugárzásának*.

A tőlünk legtávolabb eső csillagot az *Andromeda köd Cepheidáknak* nevezett csillagai között kell keresnünk. Ezek különös viselkedésükkel elárulják tőlünk való távolságukat. S az eredmény? *A Cepheidák 950 ezer fényév* távolságra vannak tőlünk*. Ebből az is következik, hogy *a világegyetem átmérője* legalább *1 millió fényévre* tehető.

2. „Legalább” 1 millió fényév a világ, egyetem átmérője — mondottuk, mert e kijelentésnél óvatosnak kell lenni.

A legújabb *Hagen-Russel-féle kozmogonia* szerint ugyanis (V. ö. Olasz, Világproblémák 18—19. l.) a világegyetem a csillagászok rendelkezésére álló részét (*Tejút*) *sötét ködtömegekből*

* 1 fényév = 9 billió 460 milliárd 800 millió kilométer.

álló kozmikus képződmény (Ködút) veszi körül. Azaz nem tudjuk, nem tudhatjuk, mekkora a sötét ködtömegek-ből álló rész átmérője. Pedig ez a Ködút is a világegyetem egyik alkotórésze, akárcsak a Tejút.

A Hagen—Russel-féle kozmogonia, melynek előbb említett következtetéseit Hagen világhírű jezsuita pater (Róma, vatikáni csillagvizsgáló) és Ópik (Dorpat) sötét ködökön végzett megfigyelései támogatták, legújabbán erős válságon megy keresztül. Wirtz C. az Astronomische Nachrichten-ben, Shapley a Harvard College csillagvizsgálójának Circularjában saját megfigyelései alapján kétségbe vonják a sötét ködtömegek oly nagy mértékben való jelenlétét, mint ezt Hagen és Ópik feltételezik. Mindamellott felsorakoztatott anyaguk és érveik még *nem elegendők* a Hagen-Russel-féle elmélet megdöntésére s a jövő titka: vajjon Hagen és Ópik vagy Wirtz és Shapley lesznek-e győztesek a kétségtelenül nagyjelentőségű szellemcsatában.

3. Eiffel Gusztáv francia mérnök (1832—1923) a mult század nyolcvanas éveiben hatalmas, 300 méter magas tornyot emelt a párisi Mars mezőn, mely a Föld legmagasabb építménye. Az Eiffel torony újabbán nagyjelentőségű rádióállomás is, mely épen magassága folytán rendkívül alkalmas a drótnélküli táviratozásra és távbeszélésre, különösen pedig a tudós és a kíváncsi külföld részére leadandó pontos idő-jelzések, rádióhírek stb. továbbítására.

A németek régi vágya teljesedett be 1925 őszén, midőn elkészült a köngis wusterhauseni Heneff-torony, az Eiffel-torony német vetélytársa.

Jelenlegi formájában mindössze 230 méter, azonban az idén 50 méterrel emelni fogják s így a rajta elhelyezett vaspoznával csaknem eléri majd az Eiffel-torony magasságát.

A Heneff-torony súlya mindössze egy tizedrésze az Eiffel-torony súlyának. Az előbbi hétszáz, az utóbbi hétezer tonna. Továbbá a német Heneff rendkívül kevés pénzbe került a francia Eiffelhez viszonyítva. Az Eiffel-torony költségeinek csak *hét százalékába*, bár a legmagasabb igényeket is kielégíti s az Eiffel-lel mindenben fölveszi a versenyt.

A Heneff-torony rádió-antenna hordozó s legfelső része maga az antenna; legértékesebb butordarabja a Berlin

mellett fekvő köngiswusterhauseni rádió nagyállomásnak, melyet a német tudomány, szorgalom és áldozatkészség szerény hadi rádióállomásból fejlesztett ki figyelemre méltó alkotássá.

4. Mint a *Pásztortűz*-ben már röviden jelezte, 1925 nagyjelentőségű eseményeket hozott a *relativitáselmélet* körüli harcok viselőinek.

a) Az általános relativitáselmélet szerint a *Nap* és a *csillagok szinképvonalai* a megfelelő földi fényforrás szinképvonalaihoz képest a *vörös vég felé eltolódva mutatkoznak*. „Ha e szinképvonalak eltolódása nem létezik, — mondotta maga Einstein, — az általános relativitás elve nem lenne fönn tartható”.

Egy ideig az összes idevágó megfigyelések negatív eredménnyel végeződtek. Végre 1925 tavaszán Adams W. jeles csillagásznak a Sirius egyik kísérőjén a szinképvonalaknak a relativitáselmélettől megkívánt eltolódását *sikerült* megfigyelnie s ezzel az általános relativitáselméletet sokak előtt a szó szoros értelmében vett „elméleti” rangra emelnie.

b) Azonban 1925 nemcsak ilyen jó hírt, hanem rossz hírt is hozott a relativitáselmélet hívei részére.

Az elmúlt évben fejeződött be ugyanis a híres *Michelson-féle kísérlet megismétlése* a Mount-Wilson-en (Kalifornia), melynek eredményét a tudós világ feszült figyelemmel várta.

Tudvalevőleg a relativitáselmélet, mint pillérre, a Michelson-féle kísérlet *sikertelenségére* (negatív eredményére) épül, melyen a kísérlet eddigi megismétlései mitsem változtattak A legújabb, a Mount Wilson-en megejtett kísérlet azonban *sikerült*, bár Miller szerint minden hibaforrást kizártak. E föltűnést keltő, nem várt eredmény hírére többen, így *Silberstein* is a *Nature*-ben (1925.: 798 l.) bejelentették a relativitáselmélet kimulását. Viszont a relativitáselmélet hívei (Thirring Hans, Weber, Joos stb.) számtalan kifogást emelnek a Michelson-féle kísérlet legújabb megismétlése ellen; hivatkoznak a Michelson-féle kísérlet testvérkísérletének, a *Trouton* és *Noble*-féle kísérletnek az elmúlt ősszel, a Jungfrauhágón (3500 m.) történt megismétlésére, mely akárcsak az első, *nem sikerült*.

Valószínű, hogy az amerikai áldozatkészség (ha a kísérlet megismétlése a Mount Wilson-en nem történt kielégítő

módon) lehetővé tesz egy, a közeljövőben megejtendő mindenkép elfogadható megismétlést, hogy tudjuk már egyszer: *beszélhetünk-e komolyan a relativitáselméletéről?*

5. A mult év vége felé az Aletschleccseren (a Jungfrauahágó közelében) *Kolhörster* berlini természetbúvár kísérleti ballon-ok segítségével kimutatta, hogy légkörünk magasabb rétegeiben olyan sugarak találhatók, melyek áthatoló képessége minden más eddigi sugarakét meghaladja. Ezért a tudományos világ „*X-en-túli sugarak*”-nak nevezte el *Kolhörster* sugarait. A felfedezés nagy föltűnést keltett s a világhírű amerikai fizikus, *Millikan* is, a Pikes Peak-en kísérleteket végzett az „*X-en-túli sugarak*” létének és természetének földérítésére. *Millikan*, mint a *Proc. Of The Nat. Acad. of Sciences* hasábjain a mult hóban jelenti, mindenképen azonos eredményekre jutott, mint *Kolhörster*, így az „*X-en-túli sugarak*” létezésében nincs okunk kételkedni.

6. 1926 ban üli *Planck Max* berlini fizikus „*kvantumelmélete*” föállításának negyedszázados évfordulóját. *Planck* annak idején a tapasztalati úton nyert sugárzási képlet magyarázására állította föl elméletét, melynek lényege: *a sugárzó energia nem tetszésszerűen kis részekben, hanem csakis pontosan meghatározott mennyiségekben adható le illetve vehető fel*. Eleinte nagy ellenszenvvel fogadták elméletét, mely ma nagy hatással van egész fizikai világképünkre, amennyiben kitűnt, hogy jelentősége nem szorítkozik eredeti alkalmazási területére, hanem a fizika nagy részét uralja. A kvantumelmélet kiépítésében *Planck*-on kívül több jeles fizikus, így főleg *Bohr Niels* is részt vett. Ő volt az, aki a kvantumelmélet föltevéseit bevezette a modern atomfizikába, mely tettevel természetesen nemcsak a modern atomfizikára, hanem a kvantumelméletre is termékenyítő hatással volt. A kvantumelmélet még nem befejezett s nem minden ellentmondást nélkülöző elmélet, mégis jelentőségét, jövőjét letagadni már nem lehet.

P. Olasz Péter S. J.

KORUNK. Havi szemle. Szerkeszti: Dienes László. Kolozsvár, I. évf.

I.szám. Ez év februárjában indult meg ez az új folyóirat, melyet azzal az érdeklődéssel vártunk, amely ma itt

minden írást és minden akaratot megillet. A szerkesztő beköszöntő cikke a problémává málott és a forradalmak fürgetegében megforgatott régi kort és a belőle formálódni kezdő új kor jelensegeit elemezgeti. Megállapítja, hogy a régi „társas együttlélesi formák (ezt csakis a *család*, a városok, falvak, államok eddigi formáira értjük) alkalmazatlanoknak bizonyultak az embernek emberhez való viszonyát kielégítően megoldani; a „régii hitek” (ezt csakis a jelenleg fönnlevő pozitív vallásokra, a katholicizmusra és protestantizmus különböző ágaira érthetjük) olyanok, amelyekben ma már *nem tudunk hinni*.” Ez a két megállapítás rávilágít arra a szemle, amely a „*Korunk*”-at útnak indította. Ez a forradalom, a lélek forradalmának szelleme. *Dienes László* lelkében rombadólt a „régii” világ és újat keres, amelyben nem az eddigi „társas együttlélesi formákban” és nem az eddigi vallásokban, „régii hitekben” él az ember. Ő tehát a lélek és a világ további forradalmait várja, mely halomba dönti az eddigi lelki és fizikai életformákat. Ezzel a forradalom tüzeiben égő lelki szemmel lát ő maga körül mindent és így nem veszi észre, hogy a világnak mai állapota nem az egészséges fejlődésnek egy foka, hanem beteges tünet, *láz*, amely föltartóztatja a világot egy darabig a fejlődésnek azon az útján, amelyet megjelölt neki az Isten. *Dienes László* erejét mérhetetlenül meghaladó feladatra vállalkozott, mikor „Európa mai *papiros-egysége* helyébe az európai lélek eleven *alkotó egységének*” születését akarja előmozdítani és megteremteni az „új európai kultúrát.” Az evangélium jóval előbb megkezdte már ezt és amint a kétezredes kereszténység története igazolja, annak a mélységes bölcsességgel teli krisztusi hitnek is hatalmas munkájába kerül a szabadakaratos ember lelkének megújítása.

A második cikk *Czakó Ambro* tollából való: *A kereszténység és a modern élet* címmel. — Értekezésének szelleme a pozitív keresztény erkölcsen és intézményes kereszténység ellen küzdök. Tagadja a „befejezett és kész erkölcsannak” lehetőségét és a ma létező keresztény egyháznak Jézusul való szándékosságát; ezek mellett hisz Jézus istenségében és az evangéliumnak Tőle való származásában. — *Dosztojevszki: Egy nevetséges ember álma* c. groteszk

elbeszélése a következő közlemény, telve gunyoros, kesernyész igazságokkal, a sötéten érző ember hangulatával: az élet értelmével és a halál gondolatával küzdő lélek képzelődéseivel. — *Dr. Elekes Miklós: Korunk neurozisa* címen cikkezik a mai kor idegbetegségéről. Határozottan jó megfigyelő, gondolkodó elme, bár a már lejárt és túlhaladott darwinista ember-fejlődésről vallott elvének, a kényszerű fejlődésnek állításával sok jó gondolata ellenmondásba kerül. — *Hamburg József: A cionizmus az emberiség mérlegén* címen igazolni törekszik az ismert zsidó nacionalizmus létjogosultságát, a nemzetközi zsidó szellemnek („a pacifizmus az emberiség szellemének”) új honteremtő munkájáról elmélkedik. — *Beder Sándor: Középeurópa gazdasági kérdését* fejtegeti, erős bírálat alá véve Benesnek a középdunai konföderáció ellen és a közép-európai kereskedelmi szerződések mellett való állásfoglalását. — *Turnovsky Sándor* a belga proporcionális rendszer és a román választójogi javaslat között von ez utóbbi hátrányára érdekes párhuzamot.

A következő rovat „*Kultur-krónika*” címen „*Krishnamurtiról*, az új teozofista messiásról” szóló ismertetése, a „*Bordeauxi könnyező Madonna*” és a „*networki szadizmus*” kissé izléstelen beállítása, a „*cikk-piac*”, a szellemi összeműködés nemzetközi intézete, a pesti szabad vallástudományi előadásokról közlő rövid és irányzatos apróságokat a hivatást-hagyott Cz. A. tollából.

A *Szemle* rovat a szlovenszói kolcovei „*Új Lourdes*”-ot „*leplezi le*” Járszi Oszkár utánajárása alapján, majd a bolsevista új Oroszország közművelődési „*fejlődését*” vázolja — *Lucacsarszki* népbiztosnak igen rokonszenves jellemzésével — oly kedvező színben, hogy — ha *Sarolea* edinburghi egyetemista nárnak „*Szovjet oroszországi benyomásaim*” c. könyvének éppen *Lucacsarszki* működésére vonatkozó borzalmas adatait nem ismernők, könnyen felmelegednének a korántsem paradicsomország iránt. — Majd hallunk a „*zenizmus*”-ról (a japán buddhizmus egy formájáról), a kínai buddhizmus egy irodalmi termékéről: *Warg Jih hsiu* „*Írás a tiszta országról*”; *Bagdasar*-nak a történelemlről, mint exact tudományról, *Oppenheimernek* az „*állam és a bűn*” c. értekezéséről (a bűn fogalmának hallatlanul téves beállítása!); a japán-orosz

szövetség jövőjét elemezgeti; a nyárspolgár tükre (a nyárspolgári jellem és ezáltal a békében élő, forradalmi jelenségektől irtózó embereknek nevetségessé tétele); *Boëtie*-nek „*önkéntesszolgátság*”-ról szóló pamflettjéről szóló apróság; a szabad pályák válsága, az erdélyi sajtó megváltozott helyzete, a „*zensialitásmirigy*”-nek, mint a lángelmék műveit kiváltó forrásnak ismertetése dr. *Kohn Pál* előadása után és *Moll* állásfoglalása a szellemi termelésnek ilyen magyarázata ellen.

II. szám. Czákó a Kereszténység és a modern élet című folytatásos cikkében a kornak minden vallási eltévelyedését a katolicizmusból eredezteti: ami nem egyéb, mint a bürokknek és a dudvának rózsatorról való származtatása. Hangzatos, de sokszor-kicsépeelt mondasokat ereszt fel új lére, közben nyilvánvalóan hamis kijelentésekre ragadtatva magát, pl. „*A kereszténység képviselői nem sokat törődnek a művészettel*” (mintha renesszánszi pápáról, kölni és kassai dómokról, pécsi bazilikáról, kolozsvári Mátyás-templomról, római loggiákról, templomi freskóinkról, vallási zene-életünkről, katolikus oratóriumokról soha sem hallott volna.) A cikkirő, aki valaha maga is kath. pap volt, így fejezi be cikkét: „*Egészben-véve a papság szerepét akkor, midőn a kereszténység és a modern élet vonatkozásairól van szó, hátrányosnak ismertük fel.*” Később belátva kijelentésének meg nem alapozott voltát, elismeri, hogy a papságnak valamelyes formában való létezése szükséges. — *Kassák Lajos* a formákat szétreperesztő forradalom művészetének, a *futurizmusnak* létjogosultságáról értekezik *Az új művészet él* címmel. Bár sok érdekes gondolatot vet oda, meg nem tudja tagadni neomonista elveit; tetszetős kijelentésekbe öltözteti elveit (amelyek hasonlóképen forradalmiak) és a jövő művészetének oly homályos meghatározásával áll elő, hogy az olvasó lelke egy cseppet sem lesz okosabb attól. Ebből a meghatározatlan kaotikus fogalom nézőszögéből bírál le néha vállveregető jóakarattal minden szerintünk utólréhetetlenül fenséges eddigi művészetet. *Michel Angelo*, *Dante* csak járnitanuló gyermek a művészet terén: míg a kubista *Picasso* kifejlődött izmos férfi hozzájuk mérve. A széptől elválaszthatatlannak tartja a hasznosságot. Az emberiség lángelméitől alkotott „*esztétikai*

szépfogalmat egyetlen porcikájával sem kivánja, kimutatva ezzel anyagelvi gondolkodását. Tagadja a titokzatost, nem számolva azzal a határtalanul termékeny igazsággal, hogy minél intelligensebb az emberi lélek, annál határozottabban látja az Élet titokzatos-ságát és a művészetekben a realitásoknak ideáлизálódását. — *Ligeti Ernő* „A demokrácia válságáról és a diktatúrákról” elmélkedik. Amit a katolikus Egyház fennállása óta tanít mindenféle viág-áramlattal szemben, hogy t. i. a *család* formájában mutatta meg az Isten, milyenek kell lennie az emberileg-lehető eszményi államformának: Ligeti is — bár nem ilyen határozott alakban — ugyanerre a következtetésre jut. *Atyai diktatura*, meleg szigor, a férfijellem kiválóságait tartalmazó kormányzat az állami élet boldogulásának kiapadhatatlan forrása. Hogy milyen rendszer, milyen gyakorlati élet alkalmas ilyen államfő nevelésére és államkormányzat kialakítására: arra nekünk könnyű a feleletünk — *Guidony* „Dizzy” izléstelenségekkel és képtelenségekkel teli novellája az amerikai nábobnak „Szamár” örökségéről, nem nyeresége még a *Korunk*-nak sem. — A szemle-rovat érdekessége Tolsztojnak Romain Rolandhoz intézett levele, az Amerikai Plutokrácia, Pethő Sándor magyar publicisztának „Világostól Trianonig” c. mun-

kájáról szóló nem egészen elfogulatlan ismertetése és dr. György Lajos bibliografiájának méltatása.

E folyóirat, bár tetszetős formában és gazdag tartalommal jelent meg, nem hézagbetöltésre való. Különösen nem áll róla a beköszöntőnek az a kijelentése, hogy ez a szemle a különböző világnézetek találkozó helye. Hogy lenne az, amikor egységes világnézet áramlik minden sorából — mondjuk meg nyiltan: — a bolsevizmussal rokonszenvező oktobrista forradalmi szellem. Ismerjük is a szerkesztőnek ez irányú felfogását, amit a *Szabad Szó* egyik mult havi száma elég részletesen ismertetett. Ezzel mi nem foglalkozunk, csupán arra hívjuk fel a figyelmét, hogy az erdélyi magyarságnak jelenlegi kisebbségi helyzetében erre a forradalomra szító, lelket ködösítő, megnyugtató és irányító gondolatokat nem adó szellemre semmi szüksége nincs. Itt építő, a mi sajátos problémáinkkal törődő törekvések kel-
lenek. Célját tévesztett és sorvadásra szánt minden írás, mely itt nálunk nem ebbe a célba kapcsolódik. A *Korunk* is, ha a megkezdett uton halad, csak rozsdá lesz a kultúránkon, dinamit a meggyőződéseink fala tövénél és a kereszténységet elmállasztó törekvés.

PK.

ADATTÁR.

GYULAI PÁL LEVELEI SZABÓ KÁROLYHOZ.

Vértesy Jenő az Irodalomtörténeti Közlemények 1914-ik évfolyamának három első füzetében (103. 223., 322 l.) tette közzé Szabó Károlynak 1855—1877 közti huszonnégy év alatt nagyjából Nagykőrösről és Kolozsvárról Gyulai Pálhoz írt 27 levelét, amelyek Gyulai Pál hagyatékából a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őriztetnek. Gyulai Pálnak ezekre a levelekre írt válaszai viszont Szabó Károly hagyatékából az Erdélyi Múzeum Egylet levéltárába kerültek, nyilván hiányosan, mert számuk mindössze 23 és csak kilenc esztendő (1858—1867) ölelnek fel, azonban így is rendkívül érdekesen egészítik ki Szabó Károly leveleit. Innen tesszük közzé, hiven megtartva az író ortográfiáját, Gyulai Pál alábbi leveleit, amelyek közvetlenül világítanak rá Gyulai nemes egyéniségére, kettőjük meleg baráti viszonyára és néhány jellemző adattal egészítik ki eddigi tudásunkat. Ha az itt közölt levelekkel párhuzamosan elolvassuk az IK. idézett helyén található Szabó-féle leveleket, a homályos részletek az olvasó előtt tisztázódnak, úgy hogy a közlő fölöslegesnek tartja felvilágosító magyarázatokkal kísérni e leveleket.

1.

Kolozsvár, oct. 29. 858.

Kedves Barátom!

A mult hónap közepén gr. Mikó megbízásából irtam volt neked az enyedi tanárság ügyében. Hallgatásodból azt következtetem, hogy nem vetted leveletem. Most újra irok recepisse mellett; ezt bizonyosan megkapod s úgy hiszem válaszolni fogsz.

Gr. Mikó a mult hónapban magához hívott s elolvasta azon leveledet, melyben az ajánlott n.-enyedi tanárságot visszautasított. Nagyon sajnálkozott a dolgon. Sokáig beszélgettünk; lemondásod okait mindenképp igyekezett megczáfolni. Szerinte Teleki munkáit itt is dolgozhatnád, Erdély most nincs oly messze Pesttől, mint régen sat. A mi időközben eső távozásodat és nőd állapotát illeti, azt jegyezte meg, hogy örömezt várnának reád a jövő iskolai év megnyitáig, sőt talán még tovább is. Megkért, hogy mindezt adjam tudodra és serkentselek a lejövetelre. Ő maga írta, de hivatalos — főcuratori — minősége nem engedi, hogy tagadó válaszod után írjon neked. Még azt is hozzá tette, hogy fizetésed nem 800 fr. szállás és 16 öl fa lesz, hanem a szálláson és fán kívül 1000 pfr., mint hogy a napokban egy 1000 pftos tanári állomás megürült s azon tanár, ki e helyre idősbőség szerint következé, érted a

legszivesebben lemond elsőbbségi jogáról. Szóval itt nagyon várnak s minden lehetőet készek megtenni érted.

Igyállanak a körülmények. Tedd azt, a mit jónak látsz. Minden ember maga tudja legjobban a maga dolgát s állomások bece nem mindig a jövedelemtől függ, hanem leginkább hajlamainktól s a körülményektől. Azonban nem árt, mielőtt határozni, jól meggondolnod a dolgot. Deczember elejéig van elég idő. Addig gondold meg jól, sőt ha ekkor sem tudnád elhatározni magadat, szivesen várunk uj évig. Minden esetre ne hirtelenkedjél.

Levelemet véve válaszolj tüstént; válaszodat úgy ird, hogy Mikónak megmutathassam. Ha valami oly közleni való van, mit csak velem akarsz tudatni, ird külön papirosra. Válaszod most csak arra nézve legyen határozott, hogy ez ujabbi tudósítások nyomán van-e szándékod még gondolkozni vagy egyszerűen nemet mondasz.

Az ég áldjon! Köszöntöm nődet. Szilágyinak minden jókat kívánok. Aranyinak mond meg, hogy szégyelem magam, és szánom-bánom bűneimet. Bűnbánásomnak nem sokára jeleit veendi. Sokszor emlékszem reátok! Nagyon messze estünk egymástól és talán örökre, barátod

Gyulai.

2.

Kolozsvár nov. 29. 858.

Kedves Barátom !

Levelednek gr. Mikó nagyon örült s azt izenteti általam, hogy légy nyugodt, megválasztatásod bizonyos s még a jövő év januarius vagy februariusában megtörténik. Egyébiránt addig ő is irni fog neked, valamint Kasza enyedi tanár is, kivel gr. Degenfeldéknél többször találkozhattál. Görögöt, egy kis latint vagy pedig egy kis historiat fogsz tanítani. Mindent tetszésed szerint fogsz rendezhetni s 13—14 óránál semmi esetre nem fogsz többet tanítani, vagy még annyit sem.

Az egész status nagyon örvend jövedelednek, a historicusok úgy várnak, mint valami messiást. Mikónak úgy látszik irodalmi tervei vannak veled. Szóval semmi esetre nem fogod megbánni ide jövedeledet.

Jó volna, ha Mikónak irnál, mielőtt levelét vennéd. E levélben tudtára adnád elhatározásodat, megköszönnéd, hogy általam iratott neked s több efféjét.

Az ég áldjon kedves barátom. Köszöntöm nődet nőmmel együtt. Szilágyinak mond meg, hogy örömmel olvastam szemleci cikkét. Csak oly borzasztó rossz stylusa ne volna. Losonczy collegát is üdvözlöm, barátod

Gyulai.

Kedves Barátom!

Épen most jövök a főconsistorium gyűléséből, hol téged 17 szavazattal — összesen 20 szavazat volt — nagy-enyedi tanárnak választottunk s amugy magyarosan megéjleneztünk.

Eloszlásunkkor Mikó gróf azt mondá nekem, hogy tüstént megírja neked megválasztatásodat. Alkalmasint leveletem az övével egyszerre veszed. Mikó nagyon örvend és soknemű tervei vannak veled. Mindenesetre nem bánod meg idejöttödet. Én részemről még eddig nem bántam meg, noha az én irodalmi munkásságomra nem oly kedvező Erdély, mint a tiedre, a történetirőera.

A hivatalos meghívást is nem sokára megkapod b. Kemény Ferencztől a consistorium elnökétől, valamint később a nagy-enyedi collegium előljáráóságától is. Válaszolj mindenikre, tudokra adván az elfogadást.

Kasza azt mondá nekem a gyűlésen, hogy még a mult évben irt neked s maig is várja válaszodat. Hihetőleg eltévedt levele. Mindegy. Ha bejössz majd eligazítjátok személyesen az eligazítandókat.

Arany családotul köszöntöm. Holnap akarok irni neki, hogy épen Julcsa nevenapjára érkezék meg levelem köszöntőül. Szilágyit, Losonczyt hasonlókép üdvözlöm. Nődet nőm velem együtt tiszteli, barátod

Gyulai.

Kedves Barátom!

Leveledet véve tüstént Mikó grófhoz siettem s közlém vele szándékomat. „Nem csodálkozom rajta — mondá — de se baj, várunk mi érte még egy évig, egész addig, mig semmi sem fogja akadályozni közinkbe jöttét.” Aztán fölkért, hogy ezt irjam meg neked, mit ezennel teljesitek is.

Most, azt hiszem, nincs más teendő, mint Mikó gróf előzékenységét azzal viszonznod, hogy lemondásodat nem adod be, ő, mint curator, tanszékedet pótoltatni fogja, mint eddig pótoltotta s minthogy az enyedi dolgokra nézve az áll, a mit ő akar, az egész minden nehézség nélkül fog megtörténni.

Mihelyt leveletem veszed, tüstént irj neki s kérdezd meg, kell-e a consistoriumnak vagy az enyedi iskolai igazgatóságnak irnod sat. Erről nem beszélhettem vele, mert vendégei jöttek.

Az ég áldjon! Köszöntöm nődet, Aranyt, Julcsát, nem különben a férfiakat is, különösen Aranyt és Szilágyit, barátod

Gyulai.

Kedves Barátom!

Emlékeztetlek ígéretedre, azaz, hogy küld meg mielőbb azon jegyzeteket, melyek szerint Arany János tanítja az irodalomtörténetet. Igen szívesen megfizetem a leiratás költségét, valamint a postai költségeket is. Még egyszer kérek kedves barátom; oly ügyes kivonatot, minőt Arany készített Toldy kézikönyvéből, én hirtelenében nem tudnék, oly találó megigazításokat pedig még kevésbé. E kézirat sokat segítene rajtam s nagyon megköszönném szívességedet.

Szilágyinak mond meg, hogy ne vegye tréfára az iskolai könyvtárból kölcsönzött könyveket. Ha egy pár hét alatt nem felel levelemre, az előljárósági határozat szerint kénytelen leszek a körösi előljáróságnak áttenni a dolgot.

Aranyt tisztelem, valamint a nőket is.

Talán eddig hallottad, hogy egy egészséges kis lányom született. Én is épen úgy félttem a sorvadástól, mint te, pedig elég kövér.

Irtál-e Mikónak, irt-e neked Mikó, meg vagytok-e már nyugodva egymás határozatába? Rég nem voltam Mikónál iskolai elfoglaltasom miatt, így keveset tudhatok. Nőm nődet köszönti, barátod

Gyulai Pál.

Kedves barátom!

Mikó gróftul jövök, hol a consistoriumhoz irt leveledet olvastam. Mindnyájan tökéletes igazat adunk neked. A háboru miatt halasztanod kelle végválaszodat, s a halasztás miatt nem mondhatván fel Körösön, kénytelen vagy még egy évig ott maradni s így többé nem várakoztatni a consistoriumot. Szóval nyugodt lehetsz, sem halasztásodat, sem lemondásodat nem veszi senki roszt néven. Most már csak az a kérdés, hogy ha még egy évig várna reád a consistorium, hajlandó volnál-e elfogadni a nagy-enyedi tanárságot? Ha hajlandó vagy, ird meg nekem, mihelyt e levelemet veszed, valamint az ellenkezőt is. Ugyanis e kérdéssel Mikó gróf bizott meg s válaszod értelmében fogjuk tárgyalni lemondásodat a consistoriumban. Ha teljességgel nincs szándékod ide jönni, új választást hirdetünk, ha egy év múlva eljössz, azt fogjuk határozni, hogy maradunk a választásnál s várunk reád egy évig s e határozatról hivatalosan értesítünk. De e határozatra nézve szükséges tudnunk szándékodat jobbra vagy balra. Azért írj mielőbb, hogy legfeljebb 10—12 nap múlva tárgyalhassuk az ügyet. Leveledet intézd hozzám, melyet aztán meg fogok mutatni Mikó grófnak. Ő irt volna neked, de miután

utóbbi levelére nem válaszoltál, nem tehetted, különben is meg akart kimélni a gene-től, s azt hiszi, hogy nekem őszintebben fogsz irni.

A muzeum megerősítése megérkezett, s a jövő év tavaszán talán már meg lesz a nagy gyűlés, hol hivatalnokot választunk. Sok kilátásod van a könyvtárnokságra, mely igen diszes s épen neked való állomás. Mikó ugyan nem szólott neked erről, minthogy senki irányában nem akar anticipálni, s még senki irányában nem nyilatkozott, a gyanusítások és cselszövények elkerülése végett, de azt hiszem, a te részeden van.

Az ég áldjon! A kéziratokat várom. Nődet tisztelem, valamint Aranyt és Szilágyit is, barátod

Gyulai.

7.

Kolozsvár, aug. 31. 859.

Kedves Barátom!

Mi dolog az, hogy te oly állhatatosan hallgatsz, mintha meghaltál volna. Sem én, sem Mikó nem kapunk levelet. Legalább engem tudósítnál, velem közölnéd aggodalmadat, talán tudnék egymásról felvilágosítást adni.

A mire kértelek, még egyszer kérlek. Küld ama iratokat mielőbb, ha későre például september végére küldöd, nagy hátramaradásom lesz. Ha lehetetlen megszerezned, tudósíts, hogy másképp igazítsam dolgaimat.

Szilágyit üdvözlöm, s köszönöm Nagy-Körös türkische Blätter-jeit. Nem ártott volna az iskola könyvtárának is küldeni egyet; így a magamét leszek kénytelen odaadni.

Nőm köszönt nőddel együtt.

Az ég áldjon! Barátod

Gyulai.

8.

Kedves barátom!

Még egyszer figyelmeztetlek ígéretedre. Ha csak lehet, ne hagyj vigasztalás nélkül. Várva várom a kéziratot s megáldalak érette.

Mikó gróf eddig alkalmasint felelt leveledre. Bátran beleegyezhetel ajánlatába, ha ugyan a zavaros idő igaz ok s nem visszavonulási ürügy. Semminemű discretiot nem követsz el a consistorium irányában, mindenki tudja Mikó gróf nézetét.

Az ég áldjon! Köszöntöm Aranyt nőtől, valamint nődet is. Barátod

Gyulai.

9.

Kedves barátom!

Mind az Egyházi Főtanácshoz, mind gr. Mikóhoz írt leveledet olvastam. Eljárásodat helyeslem s jó lélekkel írhatom, hogy sem gr. Mikó, sem az Egyházi Főtanács nem vették rossz néven. Előbb körültekinteni s csak azután határozni végkép, ezzel tartozol magadnak és családodnak. Tulajdonkép csak is azért írom neked e néhány sort, hogy megnyugtassalak. Mikó gróf maga írt volna, de jónak látta reám bízni, nehogy gerozzon.

Jöj hát mielőbb, nézz körül és határozz. Szállj hozzám, megharagszom reád, ha másképp cselekszel. Szállásom maj. 4-ikig Piaczsr 3. szám, 1-ső emelet, azután Farkas utca a 2-ik tanári lak földszint.

Nagy-Váradról egy héten kétszer szokott indulni a gyors-szekér, postakocsi pedig minden nap. Ez utóbbi csak 2 frtal drágább, de gyorsabb és kényelmes.

Nődet köszöntöm! Az ég áldjon! Barátod

Gyulai.

10.

Kolozsvár, dec. 8-án 859.

Kedves barátom!

Tegnap este vettem leveledet, ma jó reggel már közöltem Mikó gróffal, s még délelőtt felelek reá.

Mind én, mind Mikó gróf helyeseljük tervedet s azt hiszszük, hogy a választmány a két havi szabadságot örömezt megadja, annyival inkább, mert a szabályok szerint egyik tisztviselő tartozik a másikat pótolni s míg te lejössz, Brassai, kinek egyelőre nagyon kevés dolga van, a te előleges teendőidet elvégzi. Azért, mihelyt a leveletem veszed, tüstént írj azaz válaszolj a hivatalos levélre hivatalosan gróf Mikóhoz, mint elnökhöz intézván soraidat: nyilatkoztasd ki, hogy elfogadod a hivatalt s megköszönvén a bizalmat, kérj haladékot martiusig a tudva levő okokból s ajánld föl irodalmi munkásságodat is az egylet javára.

Némi tájékozódásul még a következőket írhatom neked: A muzeum épületét meg kell nyújtani, azért tavasz kezdetével nagy építkezéshez kezdenek hozzá. E miatt egyelőre csak Brassainak lehet ott szállása, s a könyvtár is ideiglenesen a gr. Bethlen házában fog fölállítani. A te szállásodra nézve ily módon történik a rendelkezés: Szent György napig, a míg családod nem érkezik meg, mint egyes ember akár az ideiglenes könyvtár épületében lakol, hol egy jó szoba van, akár Takácsnál, ki egy szobát szívesen enged át számodra. Szent

György napkor fogad az egylet egy ideiglenes jó szállást számadra, hol családdal elférhetsz.

A mi leköltözésedet illeti, a Január és február hónapokra eső fizetésed igen jó segítség lesz.

Annyit jó lélekkel írhatok, hogy megválasztatásod nagy többséggel ment át s itt irántad mindenki a legjobb akarattal és nagy bizalommal viseltetik. Finályra csak néhány catholicus szavazott s őt titkárrá is a te pártod tette meg. Helyesnek látónok, mind Mikó gróf, mind én, ha a „Székely krónikát” az egylet évkönyveiben adnád ki s jó lesz ez iránt Mikó grófot egy magánlevélben tudósitanod.

Részvényedet még ma befizetem; a másik ajánlatodat megteszed magad, midőn bejössz; előlegesen tudattam Mikóval s nagy örömmel vette.

Tanácsom és kérésem az, hogy válaszod határozott és jókedvű legyen és csak martiusig kérj haladékot, a nagyobb időhaladék átvitele kellemetlenségekkel járna. Egyszersmind tudósítsd az enyedi iskolát is lemondásodról kissé lelkesen, megírván, hogy lemondásod bár nehezen esik, de némileg enyhíti azon körülmény, hogy új hivatalodban is csak Erdélynek tész szolgálatot, sat...

Szilágyinak mond meg, hogy az iskola könyvet Aranynál hagytam, mert nem tért táskámba s csak a... bibliáját hoztam el a Muzeum számára. A mit ő reám bizott, teljesíteni fogom, s a legsürgösebbeket a hét folytán utnak indítom.

Köszöntöm Aranyt s mindnyájakat. Nődet üdvözlöm. Az ég áldjon! Legyen jó kedved és ne káromkodjál! Barátod

(Folytatjuk.)

Gyulai.

Közli: *Dr. György Lajos.*

A Pásztorüzet, Magyar Népet és Erdélyi Irodalmi Szemlét

olvasni magyar kötelesség.

Kiadóhivatal: Cluj—Kolozsvár Str. Baron L. Pop (v. Brassai-u.) 5.

KOLOZSVÁRI TAKARÉKPÉNZTÁR ÉS HITELBANK R.-T.

Cluj—Kolozsvár, Piața Unirii 7.

Saját tőkái 48 millió Lei.

Fiókjai: Dés, Dicsőszentmárton, Gyulafehérvár és Marosvásárhely. Affiliált intézetei: Torda-Aranyos Vármegyei Takarékpénztár R.-T. Torda, Udvarhelymegyei Takarékpénztár R.-T. Székelyudvarhely, Alsófehérvármegyei Gazdasági Bank és Takarékpénztár Részvénytársaság Nagyenyed.

Áruraktárai a vasut mellett. — Betéteket elfogad, váltókat leszámítol, bel- és külföldi átutalásokat teljesít. — Safe deposit! — Mindenféle bankszerű ügyleteket előnyösen végez. Engedélyezett devizahely.

A MAGYAR NÉP

Erdély
legjobb és legelterjedtebb
képes néplapja.
Hetilap.

17.000 példányban jelenik meg.

Előfizetési ára:

Belföldön

Egész évre — 130 L.
Félévre — — 70 „
Negyedévre — 40 „

Külföldön

Egész évre — 250 L.
Félévre — — 125 „
Negyedévre — 75 „

KIADÓHIVATAL:

Cluj-Kvár, Str. Baron L. Pop 5.

Kérjen mutatványszámot!

A PÁSZTORTŰZ

Erdély legjobb szépirodalmi lapja

Előfizetési árai:

Belföldön: Külföldön:
Egész évre 450 L. Egész évre 500 L.
Félévre — 230 L. Félévre — 250 L.
Negyedévre 120 L. Negyedévre 150 L.

Kiadóhivatal: Cluj, Baron L. Pop 5.

Kérjen mutatványszámot!

Rendelje meg a Pásztortűz Könyvtárt

havi 100 L. részletfizetésre.

10 kötet 650 lej.

Az első öt kötet már megjelent

Cluj—Kolozsvár,

Str. Baron L. Pop 5. szám.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Szerkeszti:

Dr. György Lajos.

Az „Erdélyi Irodalmi Szemle“ kiadása.

	Lej
1. sz. <i>Rass Károly</i> : Reményik Sándor — — — — —	10'—
2. sz. <i>Párvan Bazil</i> : A dákok Trójában — — — — —	10'—

Erdélyi tudományos könyvek:

<i>Dr. Bartók György</i> : Kant — — — — —	100'—
<i>Dr. Biró Vencel</i> : Erdély követei a portán — — — — —	60'—
<i>Dr. Bitay Árpád</i> : A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése	50'—
<i>Dr. Borbély István</i> : A magyar irodalom története I—II. — — — —	220'—
<i>Dr. György Lajos</i> : Az erdélyi magyar időszaki sajtó öt esztendeje (1919—1923.) — — — — —	30'—
„ „ Magyar elemek a világirodalomban — — — —	40'—
„ „ Pásztortűz Almanach 1925. — — — — —	110'—
„ „ Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája — — — —	60'—
<i>Dr. Imre Lajos</i> : A falu művelődése — — — — —	50'—
<i>Kelemen Lajos</i> : Hermányi Dienes József emlékiratai — — — —	25'—
<i>Dr. Kiss Elek</i> : Az isteni törvény útja — — — — —	210'—
„ „ Buddhizmus és kereszténység — — — — —	145'—
„ „ Az értelmi és erkölcsi nevelés viszonya — — — — —	210'—
<i>Dr. Kristóf György</i> : Petőfi és Madách — — — — —	60'—
„ „ Jókai Mór élete és művei — — — — —	50'—
„ „ Jókai napjal Erdélyben — — — — —	50'—
„ „ Az erdélyi magyar irodalom multja és jövője — — — —	140'—
<i>Dr. Makkai Sándor</i> : Az erdélyi ref. egyházi irodalom — — — —	35'—
<i>P. Olasz Péter</i> : Világproblema és a modern természettudomány — — — —	50'—
<i>Dr. Tavasz Sándor</i> : A jelenkor szellemi válsága — — — — —	35'—
„ „ Világnézeti kérdések — — — — —	135'—
„ „ Apáczai Csere János személyisége és világnézete — — — —	25'—
<i>Dr. Temesváry János</i> : Erdély középkori püspökei — — — — —	210'—
<i>Többen</i> : Az erdélyi katolicizmus multja és jelene — — — — —	310'—
<i>Dr. Tulogdy János</i> : Erdély geológiája — — — — —	25'—

A felsorolt könyvek megrendelhetők az Erdélyi Irodalmi Szemle kiadóhivatalában, Cluj—Kolozsvár Str. Baron L. Pop 5.